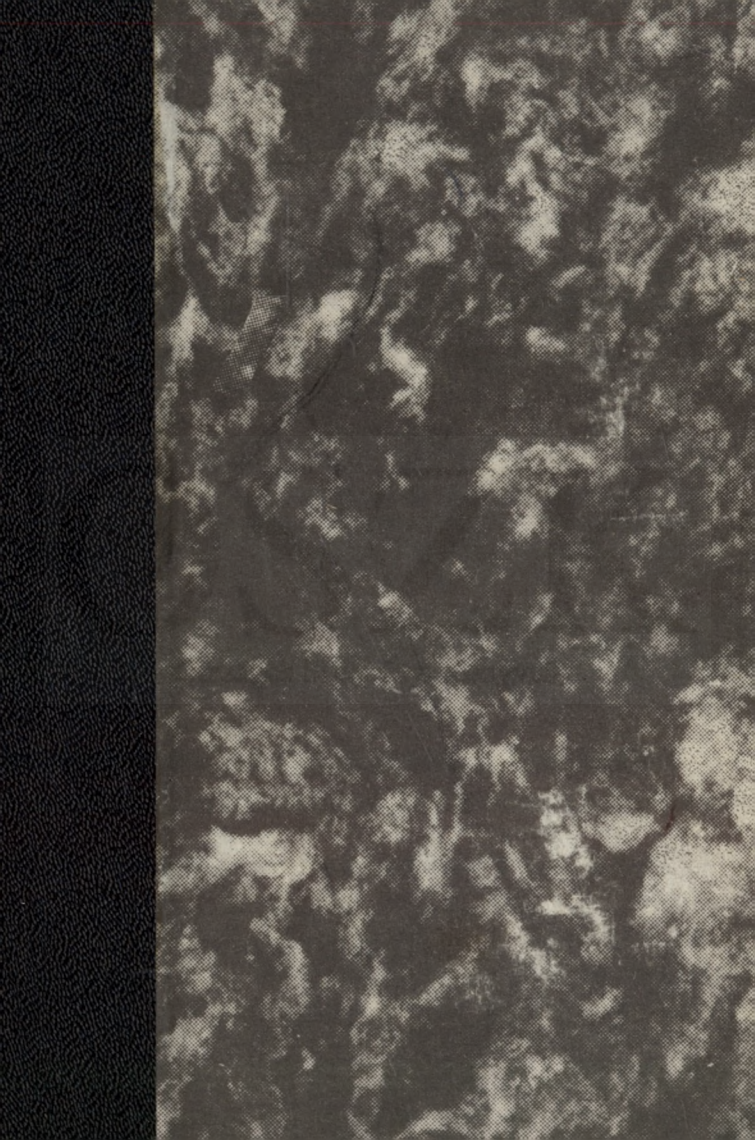

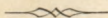
1979
1979
1979

Kemény Zsigmond tanulmányai 1.

KEMÉNY ZSIGMOND

TANULMÁNYAI.

KIADJA

GYULAI PÁL.

ELSŐ KÖTET.

PEST, 1870.

R Á T H M Ó R.

RENDVÉNY SZÁM

FAJTA

OSZK

197. 911

(R
2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R leltár

ELŐSZÓ.

Kemény politikai és irodalmi kisebb tanulmányainak egy jó részét foglalja magában e gyűjtemény, melyet két kötetben a szerző engedelmével ezennel a közönség elébe bocsátok. Oly írónak, mint Kemény, nincs szüksége bevezetőre, s én még akkor sem vállalnék el ily szerepet, ha az megilletne. Nem is azért áll nevem a czimlapon s egészen más okból irok előszót e gyűjteményhez.

Kemény nem szándékozott e kisebb tanulmányait összegyűjteni. Nem egyszer unszoltam erre, de mindig eredmény nélkül. Ugy vélekedett, hogy e folyóiratok, lapok számára, a pillanat szükségéhez képest gyorsan irt s inkább vázolt, mint kidolgozott munkák csak úgy érdemelnék meg az összegyűjtést, ha egyiket-másikat egészben vagy részben átdolgozhatná, mihez sem kedve, sem ideje. Hijába mondtam, hogy így is becsesek, s irodalmunkban már annyiban is hézagot töltenek be, a mennyiben az illető tárgyról jobb dolgozatokat nem birunk. Ellenveté-

seimet nem találta elég alaposoknak s megmaradt szándéka mellett.

Néhány év mult el. Egy estve 1867-ben a Pesti Napló szerkesztőségében többen valánk együtt. Alkotmányunk visszaállítását s a magyar miniszterium kinevezését ünnepeltük. Sokat beszélünk politikáról, de szóba jött az irodalom is. Én a többek között megemlítém, hogy ez esemény bizonyos tekintetben legkevésbbé örvendetes irodalmunkra nézve. Mig uj erők támadnak, némi szünet fog beállani, mert az írók nagy részét benyelik a miniszteri irodák s a politikai hullámozó élet árja. Az ily idő kiválóan alkalmas a régibb írók uj kiadására vagy összegyűjtésére oly kisebb munkáknak, melyek a folyóiratok- vagy lapokba temetve, a nagy közönségre nézve elveszetteknek tekinthetők. Szóba hoztam Kemény kisebb tanulmányai összegyűjtését is. A társaság tulzottnak tartotta aggodalmamat, de óhajtásomat helyeselte. Kemény jó kedvében-e, vagy hogy szabaduljon a zaklatástól, engedett a kérésnek, arra az esetre, ha valaki elvállalja kisebb munkái összegyűjtését, belőlök csak két kötetet szerkeszt s felelősséget vállal a közönség előtt a gyűjteményért, melyet a maga részéről nem talál igazoltnak, annyival inkább, mert most sincs sem ideje, sem kedve a javitgatás- vagy átdolgozásra. Én felajánlám magamat a gyűjtemény szerkesztésére, de elfoglaltságom miatt ígéretemet csak most teljesithetem.

Ime e gyűjtemény története, ime az ok, miért áll nevem a czimlapon s miért írok előszót.

Ugy hiszem, nem nehéz elvállalni a felelősséget e gyűjteményért. E tanulmányok nemcsak megjelenésökkor voltak becsesek, de ma is azok, habár, kivéve a stylus némi csekély javításait, egészen ugyan nyomattak le, a mint először irattak.

„Széchenyi István“, „A két Wesselényi“, melyek Csengery Antal „Magyar szónokok és státusférfiak“ (1851) című könyvében jelentek meg először, oly kitűnő jellemrajzok, melyek bármely irodalom díszére válnának. Szerző Széchenyi pályáját csak 1849-ig rajzolja ugyan; midőn a „Két Wesselényi“-t írta, némely akadályok miatt nem állott rendelkezésére annyi adat, a mennyit óhajtott; mind két jellemrajzban egy pár részletnek kelletén túl kiemelkedése nem kedvez az egész arányosságának: mindamellett e hiányokért gazdag kárpótlást nyújt az a bámulatos egyénítés, mely e két férfiú alakját megeleveníti, s az a mélyre ható fejtegetés, mely Magyarország és Erdély politikai újabb fejlődését, a kort mozgató eszmék történetét előnkbe tárja.

„Erdély közléte 1791—1848-ig“ szintén 1851-ben iratott a Pesti Napló tárczája számára. Gróf Bethlen János halála adott reá alkalmat s eredeti czime ez volt: „Visszatekintések Erdély multjára s gróf Bethlen János politikai pályájára.“ Erdély közléteinek körrajzát sehol sem találhatni meg jobban, mint e vázlatokban. Megjelenésekor ugyancsak a Pesti Napló néhány czáfoló észrevételt közlött e tanulmányra, melyekből három csekélyebb érdekű pont alaposágát maga a szerző is elismerte feleletében.

Minthogy a szerző e tanulmányán sem javított, s én nem érezhettem feljogosítva magamat a kevésbbé fontos részletek átdolgozására is, kénytelen valék a második kötet végén, függelék alakjában, közölni az egész polemiát, mely eléggé tájékozhatja az olvasót némely hibás adat felől, melyek e munkába becsusztak.

Az „Eszmék a regény és dráma körül“ (Szépirodalmi lapok 1853), „Szinművészetünk ügyében“ (Pesti Napló 1853) szintén kitünő tanulmányok s mintegy alapját vetették meg dramaturgiánk újabb irányának. „Szalay Magyarország története“, „Macauley Anglia története“ (Pesti Napló 1853), „Arany ‚Toldi‘ czimű munkájáról“ (Délibáb 1854) könnyedebben irt tanulmányok föl vételét már maga a tárgyalt munkák nagy bece is igazolja. „Idősb Szász Károly“ (1860), „Vörösmarty Mihály“ (1864) bár kitünő szónoki részletek vannak bennök, inkább tanulmányok, mint emlékbeszédek s jól sorakoznak társaik mellé.

E rövid értesítés után nyugodtan bocsátom e gyűjteményt mind a közönség, mind a kritika elébe.

Pest, 1870. oct. 13-án.

Gyulai Pál.

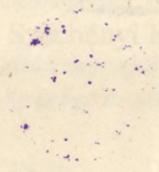
TARTALOM.

	Lap
A két Wesselényi	1
Széchenyi István	149

MEMORANDUM

OSZK

A KÉT
WESSELÉNYI MIKLÓS.

A KÉNY

WESSELENYI MIKLÓS

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A Szamos-völgyben, közel Magyarország határaihoz s körülvéve Erdély álomszerűen kies tájképeivel, egy büszke kastély uralkodik a vidék fölött. Széles homlokcsarnoka, a fedélzet csillogó kupjai, a messzevetett szárnybástyázatok, a domb, melyen az épület főrészei fekszenek, parancsoló és aristokratikus tekintet adnak e kastélynak, ámbár az utas, ha közel jó, észre fogja venni, hogy a váralku fényes ház, lassanként egy tág, de elosztásaiban kényelmetlen földesuri lakká változik, melynek alaprajza több fitogtatást mint czélszerűséget tanusít.

Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfibú és történeti gyász lebeg e kastély és széles párkja fölött, mely a szomszéd hegyek széléig nyulik s mig lankáján a legnemesebb gyümölcsök érnek, tetőiről a vadvizek és záporosók a megszaggatott földrepedésekből ágyugolyót és tengercsigákat sodranak alá, a természeti és állami nagy küzdések emlékeit.

Mert a földalakulási óriási harcokon kívül, két magyar forradalom megrendítő jelenetei talál-

koznak azon udvaron, melynek kastélyát említettem, és a mögötte fekvő vidéken.

A magas hegyet, mely oldalról néz az úrilakra, Rákóczy-hegynek nevezik, minthogy az alatta elnyuló völgyben körülkerített és megvert magyar vezér e hegyre menekült, hol végig tekintve a tábor-romokon és halottakon, könyes szemmel vett bucsút Erdélytől, melyet többé nem látott, s midőn a bérczél másik lankáján haladva, a szomszéd falu határára érkezett, szintén bucsút kelle vennie egy szeretett lénytől, s a nép most is kegyelettel említi a kőasztalt, melynél Rákóczy és e nő, rövid ebéd után elváltak egymástól, hogy többé ne találkozzanak.

Talán épen a szív-szaggató búcsu perczeiben, a Rákóczy-hegyről egy grotesk, egy féktelen szélszélyű igazságszolgáltatást lehetett látni, mely egyszersmind megfoghatatlan és népszerű volt.

Wesselényi, a szolnokmegyei főispán, ki a kuruczokkal vitézül harczolt, az ütközet után magát kipihenni házához térvén, tornácza előtt találta a római oláh papot.

Ez hosszason elbeszélé, hogy ő vezette a német sereg egy részét álutakon Rákóczy háta mögé, s a kuruczok megveretése egyedül ennek tulajdonítható.

A főispán előbb kétkedett, de végre az előadás részleteiből a tény igazságáról meggyőződött. Arcza komorrá lőn. Kezével jelt ad hajduinak, kik az oláh papot a kert egyik fájára fölakasztják.

A törpe, tömör épület, hol ily csodálatos bíráskodás történt, most az általam említett kastély mellékházai közé tartozik, s olvasóim már észrevehették, hogy a tündérbáju és zord emlékü Zsibó regényes és vadon környékébe vezettem, hol a mult forradalom alatt Erdélyben majdnem először ütött ki a polgárháboru, s hol a világosvári események hírére az utolsó magyar sereg, mely még a harczmezőn állott, és az utolsó magyar vezér, ki Aradon halálra ítélteték, adták át a közelgő oroszoknak fegyvereiket.

Oh! Zsibó egy tartalomdús könyvhez hasonlít, melyben a szív legszendebb meséitől kezdve a bőszi indulatok vad történeteig és a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó s idegbeszítő jele-
netekre találunk, mint a regényes iskola költeményeiben.

De a Wesselényiek közt, kik a zsibói uradalmat birták, a közelebb meghalt Miklós atyjának volt legviharosabb élete és lelkülete. Melléje az égtől őrangyalul vala rendelve egy zárdanövendék, Cserey Heléna, a szeretet, türelem és szenvedés neje, s ha Wesselényi Miklós — értem az apát — féketlen szive által nem sodortatott oly örvénybe, honnan az ő óriás erejü karjaival sem lehetett volna kimenekülni, és ha neve Erdély évlapjain fénynyel van körül sugározva, haj! e fény Cserey Heléna könyeiből ragyogott föl, és a menekülés a vad szenvedélyek örvényéből egy megsemmisített nőélet önáldozásainak árán eszközölteték.

Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történetiró lehetne, akaratlanul regényköltővé válik; mert nem lehet szólni Wesselényi Miklós-ról, a közelebb kimult nagy hazafíról, a nélkül, hogy apja ne említették, a még melegebb keblük, kinek élet-pályája minden irányban a regényes felé sietett, sőt néha a hihetetlen határszéléig tévedt.

És ha adatok volnának kezeim közt, az idősb Wesselényi Miklóst külön tárgyalnám; de miután mostani viszonyaink közt minden érintkezés Erdélylyel nevezetes akadályokra talál, az apa történeteiből csak annyit említhetek, mennyi a fiu jellemének, élményeinek és hibáinak ismeretére mintegy utmutatóul szolgál.

I.

Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben Galliczia egyik nagyobb városában a közfigyelmet egészen magára vonta egy fiatal kapitány, ki kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a XVIII-dik század bölcselő szellemével aristokratikus gőgöt kötött össze, s jellemében úgy fölolvasztotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotránkozás, a szeretet és iszony ellentételei közt tartotta, s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előítéletein csodálkozók, holnap belátását bámulta.

E kapitány több csudálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában fodrász volt, gördítesse fürtökbe és rizsporoztassa meg haját. Ily vállalat szelid uton nem sikerülhetvén, kedvetlen következéseket idézett elő, és Wesselényi a lovas kapitány a katonai szolgálattól bucsút volt kénytelen venni.

Ő a szebeni zárda védfalai közül elragadván egy növendéket, kit nőül vett, a zsidói magányba vonult. De e percz óta a csendes és álmodó vidéknek minden nyugalma megszűnt.

Szilaj lovak patkói verték föl a csendet. Vadászkürt harsog az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron föl s alá. A rozsdás családágyuk előhozattak. Katonai lábra tétették az egész környezet. És a középidő aristokratikus s durva erkölcsi Voltaire munkáival együtt — melyet a férj — és a bibliával — melyet a nő szeretett — bevitettek a zsidói őslakba.

Vendégek tódultak Zsidóra barátkozni a háziurral, kinek szeszélyei, bőkezősége, vadászebei és főként lovai naponként ismeretesebbekké lőnek.

Néhány év alatt Wesselényi ménésének híre túlterjedt a birodalom határain is, s minden lord, marquis és magát nagy urrá játszó turista, ha a Lajthán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találkozassék, bámulatos lóidomitási ügyességéről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen, s nagy öszveget kockáztasson oly fogadásokra, me-

lyek regényességök- vagy jelentékenységekénél fogva a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben fogják mozgásba hozni.

Zajos és zord volt a zsidói élet.

A háziasszonynak sok könybe, a cselédeknek sok lótásba, a vadászoknak egy-egy nyulserét-sebbe és puskaagy-ütésbe, a helység lakóinak pedig sok határkárba és — ha zúgtak — kék foltokba került.

Magok a vendégek is érezték, hogy midőn a zsidói uradalom körébe léptek, inkább vannak a véletlen kezében, mint azelőtt voltak. A túlerőtetett vadászatokban, melyeknél oly kevés tekintet volt az időre, mint a gyomorra és a kifáradásra, gyakran lettek betegek a gyöngék. De ez mit sem tett. Az egészségesek azért jól találták magokat a meggyújtott farakások előtt, ha erdei vigalom rekesztette be a napot, vagy a főterem gyors serlegei közt, ha egy lucullusi ebéd gyönyörei vétettek igénybe. S valóban, minden borbarát és gourmand a legkellemesebb érzések közt lelte magát addig, míg egy madártoll vagy nyulfark fölött a háziurral, — ki különben is a szeszes italoktól irtózott, s csak vére által izgattaték — oly komoly természetü vita nem támadt, mely a becsületi kérdések terén vala eldöntendő. Ilyenkor ha Heléna hideg ébersége s lélektani tapintata észrevétlenül nem tudott más lendületet adni a szenvedélyeknek, Wesselényi bár Horatiust könyv nélkül tudta és jól emlékezék, hogy a római költő szerint ily alkalomkor harcolni csak a traxok szoktak, mégis jobbnak látta a bar-

barok szokását, mint a nagy lantos tanácsát követni. De még itt sem végződtek „a véletlen istenének“ szentelt nap bonyodalmai, mert ha az álom ideje vagy bágyadtság békebiróként nem lépett a lakomázó vagy a kandallók mellett pipázó körbe, Wesselényi nyugtalan szelleme, mely, mint a vihar-madár a szélvészt, a nagy izgalmat áhitotta, mindig lelt foglalkozást, mely őt kielégíté, de vendégeit nem annyira. Majd koczkáztató lovaglások, majd czéllövések, hol az ügyetlenség bűnnek tartatott, s néha díját is a helyszínén elvette, majd kényes politikai és vallásos polemiák kerültek szőnyegre, noha előre látható vala, hogy az elvháboruk, ha Heléna egy interimet, mely a kérdéseket függőben tartsa, vagy egy westphali békét, mely a közveszteségek után a rendet helyreállítsa, nem eszközölhet, rövid idő alatt a legnagyobb anarchiával fogják a zsibói társaságot fenyegetni.

A viharos élvezetek közt azonban semmi sem okozott kétértelműbb örömet, mint a nagy kocsi-zások.

A ki e mulatság alatt Wesselényinek kedvence volt, számíthatott arra, hogy a sorssal épen ellenkező viszonyban áll.

A lovak nagy idomitója, t. i. a leghetségest és kivihetőt egészen más szempontból vette föl, mint a többi halandók. Nála a kocsiigazítás több költségbe került, mint a szomszéd uraságoknál, s ha járatlan utakon, hol addig gyalog volt szokás menni, egy kerék eltört s mellékesen egy kar vagy egy

láb kifíczamodott, legyen az akár az övé, akár a másé, nem igen vette tekintetbe.

Legnagyobb öröme volt pedig, ha — miután neki ércz-szive volt — másnak arczán a rejtegetett félelem sáppadásait látta.

Minő vad kéj rezgett át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovai-
val kétségbeejtő vad pontokra ért, hol azonban fogatának szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lo-
vak közé csapott és szélvészgyorsan vágatott to-
vább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növe-
kedett, kidobta kezéből a gyepelőt. A szilaj négyes
villámként rohant a meredek szélére vagy a Sza-
mos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy
mozdulat, s mindennek vége. Az istenkéz sem se-
githete többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivi-
tott át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Lovai
az ismert jelre rögtön megállottak, az erőködés
miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban om-
lott rólok, a gazda közönnyel szállott le, megsi-
mogatni tátosait, melyek barátságosan vihogtak,
mintha vele egyetértettek volna a bőszt tréfa ke-
resztülvitelében, és a vendég? . . . a félájult ven-
dég, mig kénytelen volt a jó ötleten mosolygani,
szilárdul eltökélé magában, hogy ha az ég és föld
összeszakadna is, ő a háziur kiváló szivességére
többé érdemessé nem fog válni.

Igy teltek Zsibón a napok.

Csak Heléna, a nőhűség költői képe, az áldozó
szeretet és eltitkolt aggályok martaléka, járt min-

dig vidám és nyugodt arczczal a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sirjára ültetve, egy szent kereszt a tűzhányó hegy tetején, mely a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyílt szemeire emlékeztet, oltárkép a szenvedélyek keresztutain, melyet a művész keze azért teremtett, hogy a mélyen-csendes vonalok isten-erejével viszszaadöbbsentse a vad indulatokat, s ha kitörtek, könyekbe olvaszsa föl.

Helénánál a szelidség nem lehetett ugyan mindig az, mi a legendák szerint, a szent Agatha fátyola, melyet ha az igazhitű akkor lobogtat, midőn az Aetna kitör, rögtön megszűnik az omló lávaár; de legalább soha sem történt, hogy a fátyol tiszta színét beszennyezék a földsarkok gőze s érintései. Mindig tudta védeni a nyugodt kéz az ereklyét, melyet az égtől nyert ajándokul.

Wesselényi imádta és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölváltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt, két egyenlő részre darabolta az életet. S ki tudná megmondani: szive volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyúabb?

Eddig még a Nemesis nem érte utól, hogy szenvedések által próbálhassa megtisztítani.

De ezen iskola sem maradt ki életpályájából; bár meg kell vallani, kevés sikerrel.

A zsibói kastélytól t. i. egy rövid órai távolságra feküdt a gorbói kastély.

A két kastély régóta farkas-szemet nézett egymással.

Gorbón egy kised termetű, rendszerető s aulikus gróf lakott. Épen ellentéte a zsbíói bárónak, ki köpczös férfi, zavargó szomszéd és szélső patriota volt.

E tulajdonok miatt a két ur a legrosszabb véleménynyel vala egymás iránt.

A neheztelésekből surlódások fejlődtek, s így történt aztán, hogy egy szép reggel fegyveres hirnők jelent meg trombitával kezében Gorbó kapui előtt, s a csodálkozó cselédeknek nagy ünnepélyességgel értésül adta, hogy bárója többé nem türhetvén a gróf sértegetéseit, ezennel hadat izen, s reméli, hogy isten segítségével a gorbói várat ostrommal beveendi, s a földdel egyenlővé teheti.

A gróf ismervén szomszédját, miután katonaságért a hely távolsága miatt nem folyamodhatott, fölfegyverzé cselédeit és párthiveit; a kastély védelmét pedig egy ott mulató nyugalmazott kapitányra bizta.

Alig történtek illő intézkedések, már Wesselényi a családjával, számos vadászaival, lovászaival, gazdasági hivatalnokaival és derék lőszerekkel ellátott hűbéreseivel közeledett.

A grófnak szép nejével együtt, kinek Bécsben nagy tekintélye volt, alig vala ideje az ostrom s kihirdetett hadbiróság elől elillanni.

A nyugalmazott kapitány az ugynevezett gorbói vár becsületeért mindent megtett. Rendezte seregeit, ütközetre vitte, elől ment a harciba, de

az ellenség ágyuival a vár szerény fegyverei nem vetélkedhettek.

Egy merész roham következtében a kapuk betöretének. A kastély falain rések nyitak, a nők kiabáltak és siránkoztak, a védsereg demoralizáltaték, a félénkek a pinczékbe és házpadlásokra kezdtek vonulni, s jelen volt a percz, midőn a falu lángba boruland, a vár földdel egyenlővé tétetik, a nők zsákmányul esnek és minden ki fog prédáltatni.

Mit tehete a szegény kapitány? Békeköveteket küldött fejr lobogókkal a zsbói báróhoz, tiszteességes kapitulatio kieszközlése végett.

De Wesselényi föltétlen meghódolást kívánt.

Követelését teljesíteni kellett.

Az ostromló sereg egy része tehát zene szóval vonult az elfoglalt várba; más része a hadi foglyokat, a további intézkedésekig, Zsibóra kísérte, hol börtönbe zárattak.

A gorbói fővezér leszámolás végett a nagy terembe vitetett. S itt gyanús komolysággal ültek az asztal mellett különböző férfiak, mint látszik, egy ítélőbiróság.

Kapitányunk maga előtt szemlélvén a végveszélyt, a báró nemeslelkiségére hivatkozott, mind a gorbói gróf birtokaira, mind saját személyére nézve. Heléna könyei is megtették hatásukat.

Wesselényi hazabocsátá a hadi foglyokat, a fővezért megdicsérte vitéségeért és elhatározta a gorbói várban okozott károk teljes visszafizetését.

De már késő volt a kibékülés.

Mert a gorbói grófné egyenesen Bécsbe sietett, a gróf pedig a főhadiparancsnokságnál jelentést tett.

Katonai erő rendelteték Wesselényi üldözésére, mit ő korán megtudván, a vadaskertbe vonult, mely széles erdővel vala kapcsolatban.

Hajtó-vadászatot intéztek ellene, de siker nélkül.

Néhány napig vad helyeken bolyongott. Utóbb ismerőseinél kezdett lappangani, végre Dátosra menekült egy közel rokonához.

Itt följelenteték.

Korán reggel volt, midőn hálósobája ajtaján kopogtatnak, mert — mint jelenteték — valakinek sürgetős beszéde van vele.

Ő nem gyanitván roszat, hosszú reggeli öltözetében és egy karddal — melyet még éjjel sem szokott magától elhagyni, a küszöbön megáll, körülnéz, s minthogy senkit sem lát alant, szobájának kőlépcsőjén leszáll az alsó terembe, mely inkább pitvar, mint valóságos előszoba volt.

Ekkor a pitvarajtónál fegyveres alakok mutatkoznak és egy tiszt belépven „Ön foglyom“ szól németül, míg katonái rögtön a pitvarba nyomulnak.

Wesselényi válasz helyett harcolni kezd, mindig visszavonulva, hogy szobájába érkezhessék, hol az asztalra valának letéve derék pisztolyai. De a lépcsőkön mindig hátrább vonulván, sarkával hosszú hálóköntösére tapodott, s hanyatt esett.

A küzdés miatt dühbe jött katonák megragadták, az udvarra hurczolák, kezét hosszú kötélre fogták. Ekkor két lovas katona nyeregbe ült, s őt, a két ügető ló közt, gyalog és fővegtelenül hurczolá a közelebbi állomásig, hol szekérre tétetett.

Midőn Kolozsváron átmentek, Heléna már ott volt, s két gyermeke halottágyon, körülé papok, kik veszekvének, hogy a kimultak melyik vallás szertartásai szerint temettessenek el. A vegyes házasság kérdése hármás családgyász közt vitattaték; noha Wesselényiné, a régi üldözések miatt elkese-ritve, már a protestans hitre tért, s azon ábrándos buzgósággal csüggött uj hitén, mint egész családja a rómain.

A világi és egyházi hatalom épen a legindulatosabb harczot folytatta a halottak fölött, s a különböző egyház papjai minden követ megmozdítottak diadalmuk kivivására, midőn a fogoly apa kérelhetlenül tovább viteték, hogy az idegen föld börtönajtai zárják el a világtól és a viharos cselekvényességtől, mely szenvedélyes szívének életeleme volt.

József császár szigoruan akarta büntetni az uj Götz von Berlingent, ki az ököljog régi világát Szolnokmegyében restaurálta.

A kuffsteini várban egy sötét börtönszobába hurczoltatott, mely a léget és világot csak a kised ajtóablaktól nyerte.

S Wesselényi, ki a szenvedés poharát szintoly makacssággal kívánta fenékgig üríteni, mint a szilaj

örömeket, még azon enyhítéseket is megveté, melyek a legszorosabb bánásmód mellett is előkerülnek.

Büszke lelke irtózott a kegy és könyörület alamizsnájától.

Sőt a sanyar végleteiben, az elhagyatás és magány iszonyaiban gyönyört s vad álmainak táplálékot keresett.

Börtönét kisepretni sem engedte.

A szobapadlaton mindig magasabbra emelkedő por egy rémitő naptárrá vált, a szenvedés időmutatójává. S haj! e fővényóra hallgatott a napokról, csak a változatlan kínok hosszú havairól, éveiről adhatott jelt.

Egy történet még növelte a rendes szigort.

A börtönőr valami intézkedés miatt az ajtóhoz jön.

Wesselényi, ki épen az ajtóablak előtt állott, kérdi: „Mi ujság?”

Ez vállvonitva mondá: „Most hoztak várfogságba egy kutya magyart.”

Wesselényi kidugta karjait s mellen ragadván a börtönört iszonyúan megrázta, s óriás erővel hátalökvén, az a lépcsőkön gyorsan legördült.

Hogy ily visszatorlásnak következményei ki nem maradtak, természetes volt, s a rabnak nem vala többé oka panaszolni azon gyér kimélet miatt, mely minden börtönőr szívét — ha megkérgesedett is — néha napján meg szokta hatni.

Mig Kuffsteinban az egymáshoz hasonló napok így huzódtak el, s egyik év a másik után beköszöntött állandó unalmaival és ürességével, — mely a szenvedéseknél nyomóbb, mert a lélek erejét, melyet a sors ereje meg nem törhet, mint az árboczt a szú, lassan emészti, mig Wesselényi tétlen rabéletét a fásultság nyoszolyája felé vonszolta, hol a kedély élőhalottként nyugszik a dermedés vánkosain, hogy többnyire az örütség karjai közt ébredjen föl: addig Zsibón az elhagyott gyöngye nő férfierőt nyert a csapások által, zsarnokilag kezdett parancsolni a némbéri gyöngeségeknek, arczáról visszatiltá a fájdalom küljeleit, szívébe zárt minden kint, s nem egy ujkori Penelopét találunk benne, ki a mit nappal könyek közt sző, éjjel szétbontja; de egy ó-testamentumi nőt, egy magas jelenetet a sioni fényképek közül, kiket a hit elég erősekké tőn, hogy egy tervbe szőjék föl szivök vágyának, lelkök gondolatainak fonalszárait.

Megmenteni Wesselényit, és a visszatérőnek ugy adni át mindent, a hogy az hagyott mindent: ez vala a nőkedély legszemlembibb költészetének gyönyörű, de nehéz föladata.

S Heléna teljesíté.

A férj szobáiban a régi helyen maradt a legkisebb tárgy.

A zsibói gazdaság a terhesebbek közé tartozott, mely a tapasztalt mezei gazda és számító házi ur munkásságát igényelte; és Wesselényinének midőn férje fogságba esett, kevés ismerete volt e

tárgyak körül, s helyzetét keserü gúny nélkül, kicsinységekben is önállóan alig lehetett volna mondani.

A legcsekélyebb dolgokat is most kellett tehát megtanulnia, most volt életében először magára utasítva; de erélye győzött az akadályokon. Még a földművelés is az ő személyes és közvetlen felügye-
lése alatt folytattaték, s az uradalom jövedelmei rövid idő alatt a régiek valának, míg adóssága — s ez az egyetlen változás — naponként apadt.

Sokkal több fáradságba került a világhírű ménes föntartása. Azonban Heléna olvasott, tanult, gyakorlati ismereteket szerzett, férje hagyományos eljárásait a lótarítás és idomítás körül pontosan végrehajthatá, a régi cselédeket tekintélye s kegyei által kettőzött szorgalomra buzditotta, minden mozgásba hozatott, és az egész környék kénytelen lón elismerni, hogy Zsibón a gazdaság ez ágában sem történt semmi hanyatlás.

Volt Wesselényi kedvelt ménei közt egy arabvér, melyhez kiválólag ragaszkodott, s melynek neve nem volt ugyan keleti — mert Philosophnak hívták — de annyi keleti hév és értelmesség jellemezte, mint az arab emirek leghiresebb lovait, melyek Mahomed hét ménei közül vették származásukat a néphit szerint gazdájok minden gondolatait előre érzik.

Wesselényiné nem engedte, hogy Philosophra, melyen férje leginkább szeretett lovagolni, valaki ráüljön, s maga a mén is oly szilaj volt az idegenek irányában, hogy kétséges vala: ha túrni fogna-e

valakit hátán? Négy évig volt az arabvér nyergeletlenül: mert eddig tartott Wesselényi fogsága, s mert ily hosszas idő alatt sem sikerült Helénának a kuffsteini börtön lakatait fölnyittatni: ámbár esdeklései, ügyessége, s ártatlan ravaszságai által még férje ellenségeinek is barátságát rendre megnyerte; ámbár minden udvari befolyást ismerni tanult, s főként a szivesebben kihallgatott nők útján a birodalom hatalmasabb embereinek közbenjárását is folytonosan igénybe vehette.

Végre ütött a szabadulás órája.

A távollevőt gyors lovai ragadták ősi kastélya felé. A mint közelített, fölédelt lelke a régi idők változatlan képein. Minden tárgy: a rétek, a mezők, a gazdaság szelleme, a szigorú rend, az épületek alakjai kedélyét azzal látszottak hitegetni, hogy a szenvedés évei csak álmok valának; mert különben az idő, miként vonulhatott volna el Zsibó fölött nyomok nélkül, nyomai nélkül a pusztulás- és elhagyatásnak?

Wesselényi az udvarba érkezvén, egyenesen az istállóhoz sietett. Midőn Philosoph a közelgőnek hangját hallá, hegyezni kezdé füleit, megforditá nyakát, s előnyujtva szikár csontos fejét, a belépőt nyerítésével üdvözlötte. Ez örömtől lepetve, sietett kedvelt állatjához, s végigsimitva kezét a dagadó erü nyakon s a széles és zárt csipőü háton, megnyergelé Philosophot, s a másnak oly szilaj mén vasalli engedelmességgel és diadal-göggel ragadta a régvárt háziurat, a mindenfelől összetódult falusi nép,

az ünnepi ruhába öltözött cselédek és a leáldozó nap sugárözönében fürdő fák sorai közt a szabadba, a hegyek oldalaira, a kedvelt vadaskerthez, s mindenüvé, honnan Heléna gondjai által elégtelenség és gyönyör áradhatott a hazatértnek keblébe.

Nem kívánok annak vizsgálatába elegyedni, s nincs is elég ismeretem eldöntésére: hogy a nemesebb állatok a tartós visszaemlékezésen kívül birnak-e annyi felfogással, mely majdnem értelemnek s oly állandó hűséggel és szeretettel ápolóik iránt, mely majdnem kedélynek nevezethetik? Mikor fog ama lánczolat, mely a legtunyább és a legbárgyubb érző lénytől kezdve az emberig mindent egy kapcsolatba szorit, és az ösztöntől a lélekig, a tárgyak megkülönböztetésétől az önismerésig alig elválasztható fokozatokon halad mindig magasabbra, s a titkos erők hierarchiáját alkotja; mikor fog az anyag világán, a mérleg, a bonczkés és vegytani eszközök hatalmán kívül eső természet fölfedeztetni és átvizsgáltatni, hogy — mint a mahomedán mesékben Salamon király a madarak nyelvét ismerte — az új kor büszke tudósai a lélektan mellé sorozhassák az ösztöntant is? Én e legnehezebb kérdéshez csak úgy vethetek hozzá, mint a vak a színek árnyalataihoz. De mig nincs valaki, ki önelégüléssel állithassa magáról, hogy ő ismeri e titkokat, legyen szabad nem mosolyganom azok költészetén vagy sejtelmén, kik mint a perzsa és beduin megindulás nélkül alig tekinthetnek azon büszke s engedelmes ménre, mely csak nekik hódol, mely gon-

dolataikat kitalálja, akaratukat értelmes pontossággal végrehajtja, és a közveszélyekben az ihletés büverejével tudja a szabadulásnak eszközeit föllelni.

De tárgyamtól eltérően, talán egy állatbarát beteges érzelgéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált oly korszakban, midőn az emberbarátok érzelgései is kezdenek kimenni divatból.

Pedig csak egy jellemvonást akarék közleni a hazatért rab életéből.

Folytatom a félbeszakított rajzot.

Wesselényi legelső ismerősével, melylyel — a vele megérkező nőt kocsijában hagyva — Zsibón találkozék, t. i. Philosophfal, benyargalván a vidéket, hosszas élvezet után, végtére megint az udvaron találta magát.

Ekkor leszállott a nyeregről s a ló serényére borulván, megcsókolta azt, s mig szeméből sűrű könyvek omlottak, mély illetődéssel kiáltott föl: Philosoph! te sorsommal kibékéltettél.

Az ércszív meghajlott egy állat hűsége előtt!

A zajos élet megint elkezdődött a tévedésekkel együtt.

A nyugtalan vérmérsék folytatta uralkodását. Wesselényi a régi maradt.

Se nemes indulatát, se vad természetét, se a nyugalmas perczekben kitünőleg kellemes társalgási modorát, nem hagyá a börtön szenvedései és magánya által megtöretni.

Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keseríté nejét.

Ezalatt nagy változások előjelei mutatkoztak Európában.

XVI-dik Lajos a királyságot már alig tudta összetartani.

II-dik József nagyszerű, de sikertelen reformjaiba belefáradt.

Monarchiánk különböző részeiben, s főként Magyarországon tetőpontra hágott az elégtelenség.

A függés, a régi törvények nevében, több megyéken megtagadtatott.

Erdély ege is borongani kezdett.

A kormány majd minden hivatalnokban titkos ellenséget, majd minden nemes emberben elégtelen polgárt számlált.

A reményekre gerjedt oláh köznép lázadása, azon kezek által, melyeknek pártfogása felől vala az izgatók által elhitetve, szigoruan büntetteték.

A közjövedelmek apadtak.

Senki sem bizott a jövőben.

S végre maga az új korszak kezdeményezője, a lángeszű uralkodó, kórágán s megtört szívvél vonta vissza, kettőn kívül, a magyar korona országaira vonatkozó minden rendeletét.

József császár kimult.

A közoklevelek egy része, a cataster előkészületei, a népösszeírás, a földmérési adatok zajongó megyegyűléseken, és azokon kívül nagy ünnepelességgel megégettettek.

Összeomlott a tündér-vár.

Tíz év virasztásai egy lobbanással füstbe repültek.

Ekkor a ritkaságok tárába szánt szent koronának ládái ismét megnyitattak.

Leopold fölkeneték, a koronát fejére, a palástot vállára tette, a dombra lovagolt, hogy a világ négy része felé vágjon kardjával, s éljenzések közt tegyen esküt az ősi alkotmányra.

Megint minden a régi.

És Erdélyországban is több évtizedek óta kinyitatték az első országgyűlés, a francia forradalom hatásai és a százados intézmények melletti ragaszkodás nyomaival a vélemények- és kedélyekben.

Wesselényi megjelent az 1791-diki országgyűlésen.

Elkezdődtek a tanácskozmányok oly emberek összege által, kik közül egyiknek sem volt parlamenti tapasztalata, sőt sejtelve is a pártok vezetése és a szőnyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s a 91-diki országgyűlés Erdély évlapjain kitűnő helyet foglalt, az ért ész, a szónoklat és hazafiság tekintetéből.

Wesselényi a legkülönösebb körülmény által vonta magára mindjárt az első napokban a közfigyelmet.

A kinyitás ünnepélyességei után t. i. csakhamar egy fiatal alig husz éves irnok lépett a tanácskozó terembe, nyalábbal hóna alatt és figyelő

arczczal. A vita már elkezdődött s nem minden érdek nélkül szövődék valami közjogi tárgyan mindig tovább. Hogy a haza atyjai a szőnyegen levő kérdés által egészen igénybe vétettek, abból gyanítható, mert csak későn kezdék észrevenni, hogy a belépett irnok — ki az alatt tárczáját fölbontotta s helyet foglalt — ólommal kezében néz és jegyezget.

A kíváncsiak előnyújtják nyakaikat, hogy felvilágosítást szerezhessenek. A félénkek arcza sápadt lőn; a heves vérmérsékűek pedig agyarkodó állást foglalva, a jelen volt kormánytagoktól magyarázatot látszottak követelni e különös eset iránt.

Minden zavarban volt.

Csak az irnok folytatta munkáját egyenlő szorgalommal, vagy nem sejtván, vagy nem rettegven a közfigyelmet, melyet támasztott.

Ily meg sem szakított jegyezgetés a zivatar kitörését előidézte.

Micsoda kém jött ide? ki bátorkodik leirni beszédeinket, hogy a szót a házból kivigye? ezen interpellatiók kezdék egymást felváltani, s már a megszeppent Nopcsa Elek — ki később udvari kanczellár lőn — összegyűjté iratait, hogy távozzék.

Ekkor fölállott Wesselényi, a még csak különczségeiről ismert férfi, és gyönyörű szűzsónoklatát tartá a nyilvánosság mellett. *)

*) Fia, szintén Miklós, majdnem felszázaddal utóbb a nyilvánosság védelmezéseért volt kénytelen Erdélyt odahagyni,

Eszméi győztek. Dörgő hangja megrázta a kedélyeket. Tapssal fogadtaték, mert ragyogó, bár néha túlhő előadási modora kivételt tőn azon száraz és törvénytudói értekezések alól, melyek már lábra kezdének kapni. Példája másokat is buzditott és az 1791-diki országgyűlés fényesebb volt minden utódainál, egészen az 1834-dik évben tartottig.

Wesselényi a nyilvánosság szükségéről a még gyakorlatlan többséget felvilágosítván, Nopcsa a teremben maradt és háborítás nélkül folytatta vállalatát. Naplója, melyet Zsibón láttam, az egyedüli forrás, honnan az 1791-diki szónokok szelleméről részletes ismeretet lehet meríteni, és nagy veszteség a történetíróra s parlamenti irodalomra nézve, hogy ezen kitűnő ügyességgel szerkesztett munka a legérdekesebb tárgyak szőnyegre vitele előtt, általam ismeretlen okok miatt, félbeszakadt.

Pedig 1791 határozott Erdély közjoga fölött.

Mária Terézia nem szerette az alkotmányokat; József gyűlölte a régi jogot. S így az elsőnek szelid absolutismusa, a másodiknak meleg, de csak elméleti szabadságszeretete, azon pontra juttatták Erdélyt, hogy midőn a tettleges új rendszerből — melyet nem tanult — kilépett, a historiai régi alkotmányt, melyet elfelejtett, nem tudta sem

hol személye többé nem volt bátorságban. De ekkor már nem az országgyűlés, hanem a kormány gátolta a beszédek följegyzését és közzétételét.

elég kitartással védni, sem elég ügyességgel tovább fejteni.

Igaz, hogy minden viszonyok összedulva és egymáson heverték, mert előbb a törvénykivüli szokások és folytonos visszaélések, később a törvényhelyetti felsőrendeletek, VI-dik Károly és Mária Terézia kora után a Józsefé, annyira megváltoztattak mindent: hogy a Leopold kötlevele, mely a nemzeti fejedelmek alatt kifejlett alkotmány maradványait a mostani uralkodóház védpaizsa alá helyeztette, többé egy pontot sem mutathatott föl, melynek ellenkezője ne volna gyakorlatban.

1791 tehát alkotásra hivatott meg a romok közt.

1791-nek kellett a visszaélésekből azokat eltörölni, melyeken a hatalom önként túladni kívánt, és a régi törvényekből azokat visszahozni, melyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnékin lenni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követeléseit.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

S Erdély oly kis tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutistikus kormány mellett, az alkotmányos belélet kifejlesztése és új törvények általi támogatása, költői ábrándnál több alig lehetett.

1834 megértette ezen eszmét; 1791 még nem fogta föl tisztán. Csak itt áll hátrább az első Wes-

selényi Miklós kora a második Wesselényi Miklós korától.

Az 1791-diki országgyűlés tehát közjogi törvények szerkesztéséhez kezdett s az ország régi szabadságait új vizsgálat alá vetette.

Nagyban üzeték az alkotmányozás.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté. Eltemettette. Sajnálta, midőn azok szőnyegre jöttek, sejtván, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virágokkal hinté be, míg a bárd elébe vonszolá.

Mit tehetett?

A nagy többség vágyott kilépni a tiz évi sikeretlen kísérletek által hátrahagyott zavarból; mint a csolnaktól az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte és az emberi természetnél fogva megutálta.

Az 1791-ki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormányzókat újra rendezte, a történeti jogok és a Leopolddali kötelevel alapján; de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszínének megkeskenyítése mellett.

Midőn ily lényeges kérdések oldatának meg vagy metszettek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak nemcsak létezni, magokat eszmék és modor által jellemzeni, de egymással hevesen csatázni is kellett.

S az 1791-diki pártok elég szenvedélyességgel küzdöttek a tárgyak felett; azonban sokkal kevesebb épével az egyének irányában, mint a hogy

napjainkban divatozott. Mert Bánffy György kormányzósága alatt az aristokratia tekintélye csekélyebb volt ugyan, mint a Bruckenthal korában, midőn a főhivatalok néhány család közt oly óvatos-sággal osztatának ki, hogy egyik se kapjon többet vagy kevesebbet, mint a másik: de másfelől kétségtelen, hogy a burokratiai rendszer Bánffy alatt erősödött meg, és még nem hozta magát ellentétbe a nagyobb családok érdekeivel, mint később történt. Ily körülmények közt önként érthető, hogy a tekintélyek létezése mérséklé a szenvedélyek kitörését, s annyi oka volt egy szónoknak az indulatok közt is a modorban óvatosnak lenni, hogy a rakonczátlanságok ritkán, a személyes bántalom esetei alig fordulhattak elő.

Csak Wesselényi nyilatkozatai birtak a közelebbi évek parlamenti vitáinak élességével; csak tőle rettegtek azon magas helyzetűek, kik ha utaztak, a megyetisztek által szolgáltatták magokat, s ha otthon valának, a hizelgők csoportozata — mint érczfal — által voltak minden kellemetlen érintkezésektől különválasztva.

Wesselényi volt az aulikus párt ostora.

Ő volt a patriotáknak — vagy hogy a mostani neveket használjam — az ellenzéknek legbátrabb előharczosa, ki a megrohanást mindig merte kockáztatni, az ostromban ki nem fáradt, a visszavonulásról tudni sem akart.

Most midőn hatvan év távolsága választ el Wesselényi ragyogó föllépéseitől, a többség alig em-

lékszik az ő nevére; a kevesek pedig, kik a történelem embereit számon tartani szokták, a dicsőség fénysugáraiból, mely halántékait környezé, itélvén, az ellenzék vezetőjének és a többieken egy egész fővel felül álló egyéniségnek hiszik őt.

Pedig Wesselényi soha valódi vezérszerepet nem vitt.

Erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermeties gascognadai miatt teljesen alkalmatlan volt.

Túry vala a párt élén.

S az ellenzék kétségkívül igen ritkán, vagy ha tette, igen rossz sikerrel indult el Wesselényi politikáján.

De ha az forog kérdésben: hogy ki volt 1791-nek legkitünőbb szónoka? ekkor senki Wesselényitől az elsőség babérait megtagadni nem fogja.

Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arczának parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátort is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt szív nemes ömledezésivel, és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával hatottak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathosztól, mely nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, melynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, de az eszmék logikai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemén, mely néha a gondolatok kerekeinek rendes forgása közt támadt surlások miatt, oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók

fulánkai által szurkáltatott volna, hogy őrjöngésbe hozassék: s mindamellett e hév, e zablolatlan kedély daczára is, nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kiméletet nem ismerő Wesselényi, ne vezette volna előadását a szoros logika zsinórvonalain végig. Az ő logikája mint kiolthatlan Pharus világított a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékozó hullámain, még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logikája, mint a Salamandra a tűzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, melyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatlanul maradt.

Az élet terén ez nem történt nála mindig így; de a rostrumon örökké.

Keressünk-e Wesselényinél politikai rendszert, tanokat, státusbölcséséget?

Mi volt ő?

Nehéz határozottan megmondani.

Leginkább aristokrata és felvilágosodott férfi.

Aristokrata nem úgy, hogy a kormányzási formák bevégzésökben állottak volna szemei előtt, mint annak, ki a kritika lépcsőin emelkedik föl a szemlélet oly magasságára, honnan a tanok hatását a közjólét mezején, mint egy folyam ágozatait a sik rónán, végig kísérheti.

Ő inkább vala aristokrata megszokásból, izlésből és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, kik már elvileg meg

tudják különböztetni a szabadságot a szabadostól, de cselekvényileg még nem; s kik szivesen elolvassák a francia encyclopaedistákat, elmennek a szabad kőmivesek páholyába, és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Herodes nem tudta a sok csecsemő közül a Mesiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közül — melyek előttök a porban játszanak — melyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelid Jordánvize, vagy az erőszakolás vérkeresztsege által.

Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt. A nyelvmivelésre sok gondot fordított. De ha a honunkban lakó népiségek egymáshoz viszonyát és e viszony veszélyeit egész terjedelmében nem értette, az inkább korának, mely az örökös jobbágság eltörlésére is József császár által volt kényszerítve, mint neki felróható, ki Erdélynek csupán kitűnő férfia volt, nem pedig apostola.

E megjegyzésekkel nincs semmi levonva Wesselényi országgyűlési érdemeiből: mert 1791-ben nem lehetett az ügyvezérektől oly bevégzett műveltséget követelni, minő most sem volt nálunk, mint tapasztalhattuk.

Wesselényi főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló státusférfi.

A ki beszédeit áttekintendi, látni fogja, hogy e mezőn dicsőség pályadíja fölött a később kor ünnepelet hőseivel a versenyt kiállja.

Ő a státusbölcséséget többnyire az ó-világ történelmének mintaképeiből vonta le.

A görög és római nagy írók, a classikus kor hőseinek és országlásainak tettei gyakran valának beszédében vagy a kiindulási pontok, vagy a lelkesítő, a képzelődést hevitő szerek. Néha hatni akart általok, máskor felvilágosítani.

Szónoklata e sajátságok által hasonlított a nemzeti fejedelmek alatt fénylő férfiaknak, egy Kendinek, Kovásolszkynak és Gesztinek modorához, azon különbséggel, hogy ezek az ó-testamentomi példákat is szerették elmélkedéseikbe szőni; de hasonlít a francia forradalom tribunjainak is beszédeihez, kik a Trasybulok és Brutusok hazájából hurczolták át a szabadság eszményképeit a nemzeti gyűlésbe, a Tuillériák kertjébe, és a municipalitás termébe, a clubbokba és az utcákra.

Wesselényi 1791-től fogva 1809-ig minden országgyűlésen szerepet vitt.

Talentuma által sokat hatott a tárgyak keresztülvitelére, és indulatoskodása által majdnem annyit a tanácskozások megzavarására.

Néhány jellemző példa fordul elő az utóbbi esetre.

Fölhozok egy párt az érdekesebbekből, mert rá és korára világot vetnek.

Az erdélyi gyűlésekben, ha a tanácskozások alatti rakoncátlan kifejezések miatt jel kéretett s az elnök a jelt megadta, az ajtók rögtön bezárattak, a közvádlo előállott, a gyűlés ítélőszékké

alakult, a pör megindított, és senkinek távozni nem lehetett mindaddig, míg az ítélet ki nem mondatott és teljesedésbe nem véteték, vagy a pénz-bírság lefizetése, vagy a rögtön fizetni nem tudó egyén elfogatása által. Ekkor aztán az ajtók föltá-
rattak.

A szólásszabadság ezen biztosítéka annyira népszerű vala, hogy számos törvénysértések dacára az utósó időig épen maradt.

Ezt előre bocsátván, Wesselényire visszatérek.

Ő egy alkalommal hévvel és sértőleg támadta meg a kormánypártot.

Személyeskedései ingerültséget gerjesztettek.

Tombolás, lárma keletkezett.

Többen felszökeltek padjaikról és a ház méltóságának fentartásáért sorompóba léptek.

Jel kéretett Wesselényi ellen.

Az ajtó bezáraték.

Minden ki volt ragadtatva rendes vérmérsékéből.

Ekkor fölállott Túry „Wesselényiben megtámadtassék-e a szólásszabadság?” kérdé felindult és átható hangon „Ki védi meg utóbb e jogot? Ki fog biztosítva lenni e falak közt?”

Alta ruit cedrus, sylvae trepidate minores!

Elnémult Túry.

Hallgatás lön.

Az ajtók mintegy magukban kinyiltak.

Kiki hódolt a szerencsés rövidségü szónoklatnak, mely egy felkiáltásban minden aggodalmat

tolmácsolt, és a jól választott latin versnek, mely midőn a vád alatt levőnek parlamenti nagyságát kifejezte, egyszersmind azon körülménynél fogva is hatott, mert a Wesselényi pecsétgyűrűjére egy czedrus van metszve.

Az országgyűlési jegyzőkönyv illető számában pedig a következő naiv megjegyzés vala olvasható: „A tanácskozás Wesselényi Miklós atyánkfiának indulatoskodása miatt félbeszakadt és holnapra halasztatik.“

Más alkalommal az ellenzék ünnepezt szónokának még a fenebbinél is botrányosabb összeüt-közése volt, de a melyből már nem Túry szónoklata, hanem saját lélekereje által és dicsőséggel menekült.

Ő t. i. a kormány politikáját szokása szerint hevesen ostromolta.

Kifejezései nem voltak válogatva, s modora, azon évek kiméletes, sőt gyakran szolgálai hangjához mérve, igen nyersnek látszott.

Az elnök tehát félbeszakítá és rendre inté, oly megjegyzés mellett: „hogyan talán Szolnokmege érdemes követe elfeledkezett a mult időkről, melyek alatt távol kellett lennie.“

E czélzás a kuffsteini börtönre szertelen hatást tön Wesselényire, ki a ház távollevőbb padjairól a sebzett orosz lány dühével felpattanván, kardjára csapott s félreháritva kezével az előtte állókat, korlátlan haraggal sietett az elnöki szék felé.

A megdőbönt országgyűlési tagok közül senki nem merte mérsékletre figyelmeztetni.

Kiki lesüté fejét, várva a történendőket.

Siri csend volt.

A mint fokanként növekvő dühvel közelített, az elnök ösztönszerű tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, úgy hogy midőn Wesselényi hozzá érkezék, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Wesselényi megáll.

Küzd magával.

Kinyújtja balját s az elnök vállára tevén: „Értettem mire czélzott kegyelmességed — mondá fojtott hangon — értettem. Azonban jegyezze meg: engemet József császár szenvedni megtanított, de félni nem.“

A négszavakat oly menydörgő és mély hangon csapta az elnök fejéhez, hogy az elcsüggedt terhök alatt, míg a gyűlés fölviányoztaték s kitorő helyeslésével adott elégtételt a gyöngédtelenül megtámadott és magát rendkívüli szenvedélye mellett is, a végperczben mérsékleni tudó képviselőnek.

Az 1809-diki diéta legtöbb kellemetlenséggel halmozta Wesselényit.

A szellem naponként szolgálbbá vált.

Erdély tiz évi alkotmányos élet alatt, míg országgyűlései gyakran tartattak, annyit hullatott el a különben is árnyék-alkotmányból, hogy ha még

tíz évig rendesen lett volna országgyűlése, a végsőnek alig maradhat vala egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtaját, s miután többé tanácskozásokra szükség nincs, mint a római színésznek, midőn a komédia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: „plaudite!”

E túlmérséklett gondolkozási modor miatt nem szerethették a haza atyjai 1809-ben Wesselényit, ámbár 1791-ben égis emelték.

De a törvényhozás irányának ily átalakulásán kívül, Wesselényi népszerűségének csökkentésére, gyógyithatlan hibája, a szenvedélyesség, szintén sokat folyt be. S természetes volt, hogy végtére bosszantani kívánták őt azok, kik általa gyakran fölingereltettek.

Erre hamar nyílt alkalom.

A Leopolddali kötlevél szerint t. i. a főhivatalok közt vala a nemzeti hadak tábornoka, ki — mint az egész kormánytanács — az országgyűlés által volt választandó.

E tábornoki méltóság mindig csak az alapjogok közt maradt, és senki által nem plántáltatott át az életbe, hogy bár egy óráig diszelegjen.

De az 1789-ki forradalom után támadt és gyorsan változó európai háborúk a nemesi fölkelés újraalakítására vonván az ország figyelmét, könnyen megfogható volt, hogy a törvényhozók a nemzeti hadak tábornokáról is a sérelmek hosszú lajstromában megemlékeztek, s ámbár egy hadügyministerre — mert ilyforma szerep vala a Leopolddali

kötlevél keletkezésekor a nemzetei hadak generálisának szánva — a karoknak és rendeknek akkor nem nagy szükségök volt, mégis e hivatalra is a választás folytonosan sürgettetett.

1809-ben pedig napi kérdéssé vált.

Nem kell mondanom, mert olvasóim bizonyosan a nélkül is kitalálták, hogy a daliás, a magát fitogató centauroknál is ügyesebben lovagló, a katonai ismeretek elemeiben jártas, és a hadseregben hosszasabb ideig szolgált Wesselényi Miklós, rendkívül megtiszteltetettnek érzé magát, ha a haza bizodalma által nemzeti tábornokká jelöltetik ki.

S kétségkívüli, hogy ha a fényes hivatal sine cura-ként létesül, Wesselényit illette e diszes megkülönböztetés; ha pedig — mint némelyek hitték — a nemzeti hadak tábornokából, a nemzeti fölkeles vezénylője nőtte volna ki magát, még akkor is, minden hibái mellett, Wesselényi ily hivatalban valószínűleg több szolgálatot tehete a hazának, mint az oly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan, de honszerelmök és buzgóságuk is kisebb.

Ő érezvé természetes előnyeit, midőn látta, hogy mellőztetik, nyíltan járt kijelöltetése után.

Hiusága vagy önérzete megmutatá tehát az Achilles-sarkot, melyen halálosan vala sebezhető.

Ellenségei fölolvasták az ivet, jól czéloztak; a nyilvesző talált, a seb sajgott.

Wesselényi gyöngeségei, melyek a tábornokságra alkalmatlanná teszik, még nyilvános helyen is előhozattak.

Ő elég szavazatot nem kapott.

S visszautasították a haza által, midőn először kért szolgálatiért díjt.

A büszke lélek, mely már azért megalázva hitte magát, hogy óhajtása ki nem találtatik, első-tétült a nyílt mellőztetés miatt.

A zsidói magányban mindig komorabbá vált.

S bizalmatlanság fészkelt keblébe, a többi gyöngeségek mellé.

1809-ben elvégződött Wesselényi politikai pályája, s néhány hónappal a közrehatás megszűnése után kialvék élete is.

Ő a magyar színészet és irodalom előmozdítója, az első magyar színháznak — a kolozsvárinak — egyik alapítója, igazgatója és csaknem egyedüli föntartó szelleme levén, gyakori érintkezésbe jött a két haza tekintélyesebb íróival, s még nagyobb tiszteletben állott a tudomány, mint a politika fáklyavívői előtt.

A gondolkodó emberek szelid és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi oroszlaný és a rengetegek büszkébb jellemü vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket; szintugy Wesselényi kíméletes vala a tudomány körében, szelid az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt, és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát az évig emelték,

és a világ szeme elől gondosan befedték gyarlóságait, mint az első patriarcháét a hű gyermekek.

Halálának hire megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költők kebléből.

Berzsenyi e gyönyörű és jellemző verssel örökíté meg az elhunyt emlékét:

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könyeket áldozom,
S hamvedredet bús cziprusággal
Illeti Melpomeném zokogva.

Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökőfény, mely mosolyog s kivész,
Mint egy szivárvány, tarka párák
Kölcsönözött ragyogásaikkal.

Te, mint az orkán, s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok alpeszit;
Villám-szavad megszegyenité
A gonoszok s czudarok dagályát.

A jók csodáltak, mint az egész javát
Titkon segítő mennyei tüneményt,
Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál itt enyhelyet a derék.
A virtusz utját szörnyetegen lesik:
Pályája küzdés; ám de végre
Talpa alá szegi a chimaerát.

Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
 Megbirtad ifjú karral az éktelen
 Márványt; s atyáid pallosával
 Győzedelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közül!
 Lebegj körülünk, légy szeretett hazád
 Védlelke, s oh add vissza fényes
 Diszeidet deli magzatodban!

II.

A miért a költő esdekelt, megtörtént.

E kérés: „Oh! add vissza fényes

Diszeidet deli magzatodban!“ teljesült.

Wesselényi Miklós, az elhunyt fia, atyjának
 ragyogó tulajdonait öröklötte.

De hibáit is.

Midőn azonban az ifjabb Wesselényit az idősb
 erényeinek, fényes lelkitehetségeinek és gyarlóságá-
 gának örökösül kell tekintenem, szükséges, hogy
 előre kijelöljem a határokat, melyek közt e szava-
 kat értelmezni kívánom.

Az öreg Wesselényiben talán eredetibb s ele-
 venebb volt az ész; de a fiában szélesebb, alapo-
 sabb és gyümölcsözőbb kifejtést nyert. Az csupán
 szónok vala, ez államférfi is.

Az apa hiusága s fitogtatási vágya szintén át-
 ment a fiuba; de ennél a hiuság majdnem a becs-
 szomj számításával, kitartásával és nélkülözni tudá-

sával párosult, a fitogatási vágy pedig oly nemes formában tünt föl, hogy szögletességeinek nagy részét, a nevetségességet pedig egészen elvesztette.

Az ifjabb Wesselényi — mint az idősb — óriás szenvedélyek által marczongoltaték. Indulatossága hamar támadt, terjedett és nagy erővel feszítette keblét. De az érczkebel érczakaratja vissza tudta fojtani a neheztelést, a haragot és a dühöt egyaránt. Szenvedélyei többnyire csak akkor törtek ki, ha nem kívánt uralkodni rajtuk, szándékból vagy önzésből.

Ő zsarnokságra hajló véralkatu levén — itt a zsarnokságon nem kegyetlenséget értek — szeretett parancsolni, szeretett az egyenlők közt is fő lenni, szerette akarattját és akarata teljességbe vitelét: e követelő modor, e leigazása a körülötte levő idegen sajátságoknak, legtermészetesebb összefüggésénél fogva az érdekeknek, gyakran vezette jó szive mellett is gyöngédtelenségre, önmérséklése daczára is indulatoskodásra: de azt állítani teljességgel nem lehet, hogy ő — ha kívánta — kedélyének viharait ne tudta volna fékezni.

Wesselényi kétségkívül gyakran engedett heves jellemének szabad tért; de ellenben atyjával az igen ritkán történt, hogy a heves jellem az eszély tanácsaiban fékezőre találjon.

Ez óriás különbség.

Az öreg Wesselényi tudván gyöngeségét, forró vérének mérséklésére külső eszközökhöz folyamodott. Így például otthon az állványra több tiszta

ing. volt téve, és néhány üveg jeges viz. Midőn indulata gyorsan hágott a felső fokokra, letépte ruháit, itta a hideg vizet, öntöztette fejét, s gyorsan cserélte változóit. E mechanikus csilapítás, bár czél-szerű lehetett, gyarló pótszere volt az akarat törhetlen és diadalmas erejének, mely az ifjabb Wesselényinél az embert sokszor bámulatra ragadta. Kik vele ismeretesek valánk, láttuk őt néha oly indulatban, hogy térdei reszkettek, míg arcza változatlan maradt, és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el a belső küzdelmeket.

Berzsenyi Wesselényit mint 18 éves ifjút látta először. Hihetőleg e találkozás benyomása után nem sokkal írta róla következő gyönyörű és jellemző sorokat:

„Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd:
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedí homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! menyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!“

A nagy költő hasonlítása tökéletesen igaz.

Wesselényi keblében mint az Aetnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tűzhányó hegy tetejét hó takarja.

Minthogy nem szándékom életrajzot adni, de szintén nincs kedvem egy szónokban és államférfiban a szónoki és államférfiui tulajdönt vegy-

tanilag különválasztani, hogy csupán abstractiókat közöljek: ez okból olvasóim most az életrajz majd a kritika vidékein fognak vándorolni; most a kigyózó völgyben, hol lépésenként kell a tért és kilátást nyerni. járdalunk; majd fölmászunk a magas pontokra, honnan a hegyek és völgyek alakulásait, egy széles láthatár gazdag panorámáját lehet áttekinteni. Mert igyekeztem, hogy a szónokra az élet történetei vessenek világot, az államférfiu terveit magyarázzák ki a férfinak állása a társadalomban: és viszont a politikai becsszomj és hatásvagy, a honszeretet és a pártönzés nyujtsák az ariadnei fonalat a magánélet történeteinek tájékozására.

Munkám tehát, mint eddig, ugy ezentúl is az élet- és a politikai jellemrajz közt fog állani.

E megjegyzés után visszatérek Wesselényi Miklóshoz.

A komoly, a gondolkodó, oly rendkívül erős alkatu gyermek még nem vala hat éves, midőn atyjával az udvaron sétált. Épen egy szilaj mént hoztak ki a lovászok és a házi úr felé vezették. A horkoló és hányakodó mént, a mint közelített, a gyermek növekedő gyönyörrel nézte. Ezt az apa észrevevén, mosolyogva mondá: nem ülnél-e föl rá? Miklós hallgatott. Az öreg feléje fordítá éles szemeit és ismét kérdé: no s nem ülsz föl? Nem, válaszolt a gyerek. Miért? Mert félek. A Wesselényieknek nem szabad félni, menydörgé az apa, s

földobta gyerekét a szilaj ménre, megcsapván ezt ostorával. A zaklatott állat elrohant. Heléna, ki történetesen a tornáczon volt, sikoltva szaladt szobájába, s a kerevet vánkosai közé mélyeszté fejét, hogy zokogását elfojthassa, és lélekerőt gyűjthessen a halálhír meghallására; mert egyetlen még élő gyermekének vesztét bizonyosnak hitte. Telt az idő mindig egyenlő kinok közt. Az anya helyzetéből mozdulni sem mert; szívét a félelem iszonya ugy összeszorította. Egyszerre pajzán szava hangzik a gyermeknek, ki a szobába berobogva, nevetés közt beszéli el az új életet nyert anyának, hogy a mén igen rosszul viselte magát; de ő mégis a hátán maradt, és addig lovagolt, míg csak az kifáradt.

Ehez hasonló jelenetek nem lévén Zsibón szokatlanok, természetes volt, hogy a fiu a testi ügyesség különböző nemeiben gyorsan haladott előre és organismusát korán szoktatta az idő viszontagságaitól kezdve, minden alkalmatlanságok eltüresére. Hamar lőn edzetté s neki törődötté.

A spártai növelésen kívül, melynek szigora közé sokféle kényeztetés és elnézés vegyült, a többit tudniillik a szellemi idomitást, egy értelmes tudor, Pataky vette át, ki miután a gyermeknek tanítója volt, az ifjunak utmutatójává, a férfinak barátjává vált, s mint a szellemi viszonyoknál fogva a család tagja, a családi kriptába temetteték el az apa mellé; a nem rég kimult fiunak is végakarata vala, hogy hamvai az apa és növelő közt nyugodjanak.

Miklós serdülő korában sokkal többet ígért, sokkal szebb reményekre jogosítá a hazafit és a tudomány emberét, mint a mennyit férfi évei, minden fényes eredmények mellett, teljesítettek.

Ő, mint gyermek csoda, mint ifju hasonlíthatlan, mint férfi csak kitünő volt.

Midőn Kazinczy hosszas börtön után az irodalomnak visszaadatott s újra kezdé reformatori nagy pályáját, a szolgálai szelleműek féltek vele közel érintkezésbe jőni; mert a mindennapi lények sokadalma megbélyegzettnek tartá azt, ki czimere volt korának. Ily években látogató meg az öreg Wesselényit, ki a tőle távollakó vezérirót, mintegy érkező fejedelmet, ünnepi örömmel fogadta.

Kazinczy szeretett naplót vinni, s gondosan följegyzett mindent, mi vele történt vagy rá vonatkozott.

Az erdélyi híres szónokkal folytatott társalgásait is, kívül hét éves fia mindig egyedül volt, leírta.

Fölhözza, hogy egész éjszaka beszélgettek. A gyermek Wesselényi pedig szintén az asztal előtt ült. Nagy figyelemmel hallgatta a komoly társalgást, míg ujjaival a viaszgyertya csepegéseiből lovakat alakított. A hol a beszéd ránézve érdekesebbé vált, közbeszólt, kérdéseket és észrevételeket tett, mindezt egy férfi komolyságával.

Hárman tehát társalgás közt üdvezlék a hajnal-szürkületet.

Kazinczy e gyermeknek különös viselete és érettsége által meglepetve, prófétai lelkesedéssel kiáltott föl: meglátja a két haza, hogy mekkora portentum fog Wesselényi Miklósból válni!

Széphalom költője soha nem szünő figyelemmel kísérte a zsidói kis daliát, ki midőn mások még testi és szellemi tulajdonaiknak mivelését alig kezdték meg, már kitünően lovagolt, vivott, lőtt és uszott, s ki a testgyakorlati ügyességgel a tudományok iránti hajlamot párosítván, a vele egykorukat szorgalomban fölülhaladta, ismeretekben túlszárnyalta.

S Kazinczy különben is a dicsérést inkább szeretvén mint a korholást, elemében volt, ha Wesselényire fordítá szemét és a dús zsendülésnek példátlan nyomait vette észre kedvenczén. E rokonszenvnek köszönhetjük, hogy midőn a tizenkét éves ifju egy csapat fölkelő nemességen, melynek kapitánya volt, Nagy-Károlyban, a nádor jelenlétében szemlét tartott, a költő a hadgyakorlatok pontossága, a gyermek-vezér festvényi öltözete, deli modora és páratlan ügyessége által elragadtatván, hozzá egy igen kecses verset intézett, melynek lehetlen legalább kezdetét nem közlenem.

„Még a praetexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstököd,
S gyöngéd orczádon, s e kis száj körül
Rózsák viritnak, mint az Amoréin,
Legszébb, legbájosb Amor önmagad.
S ime a gynaeceum csöndes rejtekéből

Kiszökve már a vérmezőre futsz,
 Hogy ott azok közt léphess fel, kik az
 Ádáz halálnak mennek ellenébe.
 Gyermekek mi ez? S te azt hiszed talán,
 Hogy itt az a harcz veszi kezdetét,
 A mellyet egykorúid, a tavasz
 Virággal elborított hantjain.
 Öröme gyúladozva inditanak?
 Te azt hiszed talán, hogy itt elég lesz
 Szög csődörödnök hátán a szerint
 Rengetni a földet, mint midőn az ifjabb
 Caesárt és Armidort, nemők fő diszeit
 A hippodromban addig fékezed,
 Mig a kelő port a tajték eloltja,
 Mely a kifáradt ló inán lefoly?
 Oh! élj korodhoz illő kényeidnek!
 A mely dologra kelnek társaid,
 Az férfilelket kíván, s férfi kart.“

A nemesi fölkelés, mint tudjuk, komoly eredményre nem vezetett; de bármint fordult volna a koczka, kétségtelen, hogy a gyermek-kapitány azok közé tartozék, kik semmi körülmény közt nevékre és a hazára szennyet nem vonhatnak.

Miklós a politikai láthatáron 1818-ban tünt először föl, midőn már huszonegy évet számlált.

- Ekkor ő közgyűlésről közgyűlésre utazott, hogy minden megyében, hol szavazata volt, igazságon azon összeírások és urbéri rendeletek ellen, melyek az országgyűlés mellőzésével és így törvénytelen uton szándékoltattak életbe léptetni.

A kormány terve végtére a nemesség ellen-szenvén s az eljárási modor. jogtalansága miatt megbukott. Az urbéri munkálatok a levéltárakba szorultak.

Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép.

Az emberbarát és jó honfi szive vérzett a választásért, melyet a mostoha korszak elébe tűzött, midőn fölszólítá, hogy vagy a haza alkotmányán vagy a tömeg érdekein ejtsen oly sebet, mely végtére is meg fog boszultatni az események hatalmá-nál fogva.

Ha 1818-ban urbért nyert — bár törvénytelen uton — a nép, ugy 1848-ban, minden tévedéseink mellett, kevesebb vér omlik Erdély völgyein és hegyszorosáiban; mert az érdekek kiegyenlítései harmincz év óta folyamatban lettek volna.

De más részről, csodálkozunk-e: ha a törvénytapodásra senki szívesen nem nyújt kezet, s legkevesbbé az ifju, ki tapasztalatai által nincs még oda kényszerítve, hogy örökös kialkuváshoz szok-jék, s ne azt remélje, hogy a jót eszközölheti, hanem hogy a hazára nézve hasznosan vegyit-heti politikájába: a törvényest, mely czélszerű, és a czélszerűt, ha szintén nem is volna szigoruan törvényes.

Lehet, hogy 1818-ban Wesselényi, ha a férfi kor higgadtságával bir, nem gátolja Majláthot jog-szerűtlen jótékony munkálkodásaiban; de hogy az a 21 éves ifju több kegyelettel viseltetett az alkot-mány iránt, mintsem azt bármi kecségtetések árán

megsérteni tudja, ez oly természetes, hogy az ellenzője okvetlenül gyanusnak fogna látszani minden előtt, ki a fiatal évek eszményiségét ismeri.

Erdélyre 1811 óta komor és tevékeny idők }
borultak.

Lassankint elkopott az ősi intézmények gépe.
És megszűntek mozogni.

A kerekek akadoztak.

A törvényhozás tereme bezáratott.

A hivatalszobák lettek állammá.

Kitűnt, hogy legnevetségesebb igény egy kicsiny és szakadozott országnak, hol a népiségek s kiváltságok érdekei majd semmi találkozási pontba össze nem folynak, független kormányzásról és szabadságról álmodozni csak azért, mert a papir-törvények a tanácsosok felelősségétől kezdve az országgyűlés széles jogköréig mindenről gondoskodtak.

Huszonhárom évig nem volt országgyűlés. }

1830-ig — kivéven az urbéri epizodot — a megyegyűlésekre kíváncsiságból többnyire csak a gazdasági tiszték, s a magokat unó szomszéd kisbirtokosok jártak. A hivatalnokok, kik választás alá már nem jöttek, igazítottak el minden tárgyat. A mivelt és vagyonos osztály átallá csekélységekkel foglalkozni, s a kormányzó fényes estélyein, a vidám társas körökben és a nők toilette-asztalai mellett feledé dicsőségvágyát, kinevette a pedantokat, kik kötelességről, az ábrándozókat, kik hazáról, és

a májkórosokat, kik közerkölcsről és polgári erényről beszéltek.

Wesselényi maga is érezte a kor mákonyszerű hatását.

Ő még fényesebb testi mint szellemi tulajdonokkal birván, úgy látszik, hogy pezsgőbb éveiben kárpótlást vélt találni hiúságára vagy becsszomjára nézve, ha legdelibb lovaglónak, legügyesebb vivónak és czéllövőnek tartatik, ha merészsége, kalandjai, óriás ereje, a nagy vadászatok s a nővilág kedélyében okozott forradalmak által a figyelmet magára vonja.

Hogy unatkozásai közt a tudományoknak is áldozott, s hogy adóssággal terhelt jószágait rendezni meg nem szünt: ez mutatja, miként a divat és a puha kor daczára is keblében több ércz, több nemes anyag volt, mint ifju barátainak nagyobb részénél.

De a magyarországi felső vidékeken 1823-ban támadt mozgalmak véggyűrüzetei Erdély határszéleig is elhullámozván, természetes vala, hogy a másoknál aránylag éberebb szellemű Wesselényire hatást gyakoroltak. Ujra a hazai törvényekre vetette szemeit. Egy akkor tekintélyben álló jogtudóst vitt Zsibóra. Azzal és a szomszéd megyékben lakó befolyásosabb egyénekkal összejöveteleket tartott, melyeknek czélja a társas időtöltéseken kívül, a haza állapota s érdekei feletti eszmecserék voltak.

A fiatal dandyknak eszményképe levén a frivolitásokban is kitűnő Wesselényi, csakhamar a

komolyabb hangulat kezdett tőle a vendégekre átszállani.

Lassanként divatba jött az élvezetet foglalkozásokkal vegyíteni és a napi örömek közt a haza elhagyottságára is gondolni.

Ily előzmények után találkozik Wesselényi egy gazdag és főrangú katonatiszttel, ki nagyobb szerencsével vadászott mint ő, hasonló szép paripákon lovagolt, és a testgyakorlat sok nemében versenyzett vele, megközelítve vagy felülhaladva őt.

E katonatiszt még több elpazarlott év, s még több szétfecsérelt szellemi erő tudalmának súlyát hordá lelkén.

Érdemjelek valának mellére tűzve. Táborzásokban vett részt. Alakja a világsatákról készített föstvényekben, Kraft művészi ecsetje által diszelg, mint egyénisége által felöltő jelenet. Idegen udvarok kegyeivel volt elhalmozva. Beutazta Európát s kelet egy részét. Ismerte a különböző nemzetek szokásait, erkölcsseit. De tapasztalásaiból elégtelenséget és szakadozottságot hozott haza, a nélkül hogy a gazdagok szerencsétlensége az élvundor és a sybaritismus nemesise az unatkozás, megtörték volna erélyét.

E katonatiszt nagy vagyona, magas családviszonyai, elismertetést nyert személyes tulajdonai és a szerencse kegyeinek daczára nem volt boldog. Élcei fölvidámiták a körüle levőket, de egy zilált kedély színét hordák magukon. Ironiája s humora

hasonlítlanok valának; de néha látszék, hogy azok oly nyilvesszők, melyeknek élére a méregcseppet az önmagáivali elégtelenség hullatta.

Mint a helvét, ha idegen földre távozik, az öröm karjai közt is szívének rejtekében bűt táplál, mert hazája bérceit elhagyta: úgy érezte a honfájdalmat e magyar katonatiszt, Debreczenben, a magyar nép közepett is, azért, mert hitte, hogy hazáját elhagyta, midőn tehetségeinek egész összegével nem szolgálá.

Wesselényinek találkozása a Debreczenben állomásozó gróf Széchenyi Istvánnal, mindkettőjük életpályájára határozott befolyással volt.

Barátokká lettek.

Rendszeresebben üzék tanulmányaikat.

A fiatal körnek, mely körülöttök mozgott, szívébe csepegtették a hazaszeretetet, a magyar nemzetiség becsülését és a munkássági vágyat.

A felsőházi szabadelvű pártnak magva e baráti szövetekezésekből támadt.

Széchenyi látván, hogy Wesselényinek ragyogó talentuma mellett is kevés világismerete van, rávette, hogy vele Angliába és Francziaországba utazzék, s mivel a megkezdett új gazdasági rendszer miatt Zsibó még eléggé jövedelmező nem volt, pénzét ifju barátjának rendelkezése alá bocsátotta.

Legkellemesebb szaka Wesselényi életének — melyről midőn Széchenyit Kossuth miatt gyűlölni tanulta, szintoly elragadtatással beszélt, mint barátságuk délpontján — ez utazás volt.

Széchenyinek a magasabb körökben, a talentumoknál, a művészeknél, az ipar és vállalatok tekintélyeinél, s mindenek fölött a rókavadászaton s lóversenyen híres angol vidéki nemességnél sok ismeretsége levén, Wesselényit egyszerre oly világba ragadta, mely az ő szenvedélyeinek minden oldalról megfelelt, s hová neki magára bejutni alig vagy csak későre lehetett volna.

Ezen kívül Széchenyiben sem hiányzott a hajlam testi ügyességeivel, edzett természetével, stoicismusával, és a nélkülözésekkel, melyeket ki tud állani, némi ostentatiót üzni.

Wesselényi elemében volt, mert barátja oly emberre talált, ki a legszeszélyesebb vállalatokra is kész, s ki egy helota vagy négerrab sanyaru életét akkora készséggel hordozta, mint Heliogabal és Sardanapal dőzsöléseit.

Versenyezhettek tehát együtt, s főként a fárasztóbb és öntagadást igénylő tervek kivitelében lettek gyönyört.

Franciaország déli vidékeit gyalog utazták be, naponként nagy távolságokat tűztek ki. Csak kenyeret és tejet volt szabad enniök, mindkettőt igen csekély s meghatározott mennyiségben. Mert föladatuk volt a fáradtság és éhség eltűrésében egymást legyőzni. Az eredmény vala: hogy Széchenyi gyalogolni, Wesselényi koplalni tudott jobban.

Barátságuk növekedett e versenyzések által, melyeket a tudomány és ismeretek mezején hasonló küzdelmek váltottak föl.

Mert mindketten elhatározták hazájukba visszatérésökkel megkezdeni a reformatori szerepet és életöket kizárólag a nemzet fölébresztésére, kifejezésére, emelésére fordítani, a társas körök, a közélet és az irodalom útján.

Reményök volt örökké egy pályán haladhatni, nekik volt e reményök, kik politikai nézetekben lényegileg különböztek, s kik alig tiz évvel utóbb kétkedni kezdenek épen abban, mi kétség fölött állott, t. i. egymásnak jószándékában és honszerelmében.

Hihető, hogy még akkor, midőn mindketten politikai mult nélkül s csak a haza felvirágzásáért öszpontosítandó munkásságuk nagy szándékával folytatták a tapasztalásgyűjtés „vándoréveit“, hihető, hogy az előkészületek korszakában alig sejdítették ama távolságot, mely az elvben egyezőket a részletek és az alkalmazás által gyakran élesebb meg hasonlásba hozza, mint a szembetett vélemények képviselői szoktak egymás irányában állani. Különben vagy Széchenyinek vagy Wesselényinek sok áldozatra kellett késznek lennie, s valamelyik — ha komolyan hitték a politikai pálya közösségét — már előre eltökélte egyéniségét megtagadni. Másként az együttthaladás sikerülése majdnem a csodával határos lett volna.

De ámbár szép álmnál egyéb alig volt e terv, a két álmodozó örök hálával tartozik a végzetnek, hogy sokáig csalódásokban hagyá élni, mert barátságuk évei alatt kölcsönösen nagy változást idéztek

elő egyéniségökben, kifejtették tehetségeiket, ismereteik láthatárát szélesítették, és a közéletrehatás eszközeivel testvérileg ellátták egymást, kiki megsztván azt, a mie volt, hogy viszont gazdagittassék a másik fél szerzeményei által.

Később, miután t. i. Széchenyi Wesselényivel ellenségeskedésbe jött, a különböző pártok hálátlanságot vetettek mindkettő szemére. Wesselényi tette Széchenyit nagy hazafivá, míg a Széchenyi ismerősei adatokat hoztak föl annak bebizonyítására, hogy Wesselényit a falusi betyárból civilizált férfivá egyedül a Széchenyi barátsága avatta föl.

Ily végletben igazság nem lehet.

Senki sem oly elfogult, legalább most, midőn szenvedélyeink kihültek, hogy a két politikai jellem közül az egyiknek eredetiségét és hivatását a másiknak kedvéért kétségbe vonja.

De az mindig különösnek marad, hogy határozott fogalmat akármiről inkább lehet szerezni, mint a hatásról, melyet e férfiak egymásra gyakoroltak.

Ők magok is — bár őszinteségöket kétség alá vonni nem lehetett — ellenkezőleg adák elő régi viszonyaikat.

Ugy látszik, ismeretségek első éveiben illúzióban éltek vagy saját maguk, vagy egymás iránt.

Széchenyi nekem többször beszélte el Wesselényivel szövetségét, utazásait, közremunkálását és meg hasonlítását.

Az ő eredeti modora szerint előadva e viszony, egy kevésbé önösnek tűnik föl, s több számíttással mint vonzalommal járt.

„Én, — mondá a többek közt — nagy szemöldü, barnás sárga színü, komor kinézésü ember vagyok. Élczeim találnak, s az eszméim közé ve gyített satyrikus ötletek által sértve érezhetik magokat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt szándékom. Én az asztal mellett ki tudom főzni egy bonyodalmas terv részleteit, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találom föl magamat. Már ezekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyak is, kik miattam magától az üggyől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék; kolomposnak, vezérszónoknak, a magyarnál, mint keleti fajnál, mely a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak oly ember való, ki széles, köpczös termetü, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagálylyal tud beszélni, s oly tekintélyes külsejü, hogy a ki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani: ez ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetü magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszason tanakodtam: ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal előlindulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal fölruházva, és én reméltem, hogy mi meg fogjuk érteni egymást, reméltem, hogy ő,

ki szép eszét sokáig hevertette parlagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázzván magáról a mi betyáros s közszerű, a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy éppen azon tulajdonoknak fog fényes képviselője lenni, melyek bennem hiányzanak. Csalódtam! pedig mit nem tehattünk volna, ha egymást megértjük? De Wesselényi hiúsága után indult. Tapsok által részegittette le magát. A faltörő politikába szerelmes. Mindig a viz ellenében uszik. Mindig csak szítja a gőzkatlant; a nélkül, hogy a ventilt alkalmazni akarná a gépre. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni.“

Lényegileg így nyilatkozott Széchenyi Wesselényi felől, miből következtetni lehetett, hogy ifjabb barátját ezerek közül választotta, mint reformatori terveinek eszközét, de a túlzás, melyre nagy hajlam fekvék Wesselényi jellemében, végtére lehetlenné tette azon viszony folytatását, mely, mintegy drámai szerep, a történelem számára előre volt elkészítve.

Hogy Széchenyinek ily utógondolatai lehetnek, az ő számitó természetéből önként következett; de viszont természetes, mikép Wesselényi szellemi tulajdonai igen alábecsültettek általa, midőn hitte, hogy ennek nem voltak szintén saját céljai, melyeket a barátság megkötése- és folytatásakor számitás alá vett.

Én egy alkalomkor Wesselényitől is hallám a Széchenyivel való szövetség taglalását.

S ő lényegileg másként fogta föl egymáshoz helyzetöket.

Előadásának minden részleteire jól emlékezem, csak egyes szavaira nem.

„Széchenyi — mondá ő — fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Rendkívül kellemes társalgási modora, de kevés ismerete volt. A bécsi francia követ, ki vele Metternich herczeg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájok közel álló miniszternek Széchenyi távozásakor ezt sugta: én érette szerelmes lettem a tudatlanságba! Később az európai béke meg levén kötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett, természetes vala. Azonban a gazdasági és államgazdasági rhapsodistikus ismeretekén kívül, csak a szépirodalomban volt járta. Az igaz, hogy aesthetikai ítélete finom és kimivelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment át a beszélgetés, több élvezetet és több felvilágosítást tudott volna nekem nyújtani. De a politikáról Széchenyi keveset gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövődjében, s a hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom: mennyi fáradságba került őt rábirni, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együtt hatásra ösztönöztem, sóhajtva mondá: jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsodás bün-

tudatát s csendesen mulják ki, a végperczig nem gyanitva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó! Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelműség volt-e e sivar nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életeért egy sötét eszme által, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdíteni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még utra indulásunkkor nem vetkezte le különczségét, s ritkán szeretett a magyar ügyekről beszélni. Én neki sok kellemes órákkal vagyok adós. Ő tanított meg a többek közt angolul, s mondhatom, praktikusabb nyelvmestert kívánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvtani előismeretem nem volt, kezembe adta, s míg e gyönyörű műven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közlé velem, annyi elragadtatással szólt e nagy költő ragyogó sajtáságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a britt lángésznek, hogy az aesthetikai gyönyörökért, melyekkel megajándékozott, szivesen elengedtem a három unalmas napot, melyet a „nagy pusztaságon“ a carthausiak kolostorában tölték, mikor ő szüntelen bőjtölt, imádkozék, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a feszületet. Az én protestans scepticismusom föllázadott e csudálatos jeleneten; de legyen neki Manfredért megbocsátva. Egyébiránt valamint én a gazdaság, az ipar s főként a lótarás és növelés körül szereztem tőle ismereteket; valamint a szép-irodalomban mesterem volt: úgy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját

én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint a mennyit tőle nyertem.“

Wesselényi nyilatkozata a főkérdésre nézve — mint olvasóim láthatják — nincs összhangzásban a Széchenyiével, ki Wesselényiben politikai tanítványt keresett; míg ez a hazára vonatkozó tárgyakban Széchenyit képzelte az ő befolyása alá helyezettnek.

Gondolom, mindkettő tévedésben volt, s valamint a gyémántot csak gyémánt által lehet pallérozni, szintugy ők kölcsönösen s majdnem egyenlően hatottak egymásra a politikai pálya előkészületei körül.

Egyik sem vala a másiknak teremtménye.

És én csupán illedelmi bóknak tekintem, hogy Wesselényi, midőn később Széchenyi eljárásait hibáztatta, magánleveleiben, melyeket hozzá intézett, őt mindig „mesterének“, magát pedig „tanítványnak“ nevezte. Ámbár még az utolsó időkben is, midőn neheztelésök a legmagasabb fokra hágott, és a zsidói vak Széchenyit szellemileg vaknak, vagy még rozsbabbnak képzelte, olvastam Wesselényitől oly levelet a „Kelet népe“ halhatatlan írójához, melyben az aggodalmak és vádak közt e hizelgő sor is előfordul: „büszke vagyok, hogy tégedet mesteremnek nevezhetlek.“

Reméltem, miként ezen életrajzi részlet nem leend minden érdek nélkül, olyakra nézve, kik ismerni akarják a forradalom előtti évek fő embezeit, azon korszakét, mely már a szigoruan és rész-

rehajlatlanul bíráló történelemhez tartozik egyéneivel és törekvéseivel együtt. Különben is a szobák-ból már a köztermekbe kell lépnünk, hol az emberek valamint testökön, úgy gondolataikon és kedélyökön is ünnepiesebb öltözetet hordanak.

E század harmadik tizedének kezdete nagy fényt árasztott a felsőházra.

Két hatalmas egyéniség foglalta el a politikai láthatárt s körülragyogá pályájának dicsőségével.

Az egyiknek neve, mint államférfiué, hibái és gyöngeségei mellett is, az egymást föl váltó nemzedékek által emlegettetni fog: mert, bármit mondjanak a csüggedezők, a magyar nem halt meg. Az előítéletek és pártszenvédélyek pedig, melyek egykor kiabáltak: kövezzük meg őt, minthogy hamis próféta! oh! e szenvedélyek, melyek eredetökben a legnemesebb buzgóság félreértéseiből támadtak, a komor való által már szét vannak osztva, s most sok, egykor kárhoztató ajak öszhangzik azon nyilatkozatban, hogy e férfiu, hogy Széchenyi István vala, ki ügyeink mélyébe és jövőnk szürkületei közé legélesebb szemmel nézett.

Széchenyi nem félhet az enyészettől. Neve, emléke csak tisztulhat, bemocskoltatni többé nem fog.

A másik nem oly tartós, de korára nagyszerűen ható név a Wesselényié, a felsőházi ellenzék vezérszónokáé, ki az 1830. és 1831-ki országgyűlési vitatkozások alatt kevesektől megközelítve, sen-

kitől utól nem érve, a parlamentáris ékeszszólás és népszerűség oly magas fokára emelkedett, hová azelőtt talán senki sem.

Mindjárt első fellépésekor, mely, ha emlékezetem nem csal, a nyelv ügyében történt, rendkívüli figyelmet vont magára. Tekintélye meg lőn alapítva. Hire villámgyorsan terjedt szét a két hazában. Nézetei valának a politikai divat szabályozói. Az ifjuság utána igyekezett magát képezni. És Kosuthig, ki őt népszerűségben végre messze hátrahagyta, nem vala szónokunk, ki annyi tapsban részesült volna; ámbár időnként tüntek föl egyének, kik nála művészibb előadásuak, és viszont egyének, kik mélyebb belátásuak voltak. Nincs miért itt az egyik tekintetből Kölcseyt és Szemerét, a másiktól Deákot és Széchenyit emlitenem.

Ha Wesselényinek 1830- és 1831-diki beszédeit későbbi szónoklataival összehasonlítjuk, helyekre találunk, hol ő sokkal inkább ragyog, mint utóbb. A nyelv ügyében, a vallás körüli kérdésekben, az előleges sérelmek tárgyában s a lengyel forradalom apotheosisára tartott beszédeiben — melyek félig készítettek, félig rögtönzöttek valának — több tűz, több elevenség és szócsillám van, mint az 1833-diki magyarországi s az 1834-diki erdélyi országgyűlésen mondottakban.

Ő, mint szónok, rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések daczára is fen tudta ugyan tartani magát, de a forma tisztasága, az esz-

mék szabatosága, az előadási modor eleganciája körül semmi új hódításokat nem tett.

Ha azonban beszédeit politikai érettség tekintetéből vizsgáljuk, örvedetesebb eredményekre fogunk találni.

Mert parlamentáris szűz- és első szónoklataiban, vagy a hatásszomj vagy az eszmék tisztatlansága miatt, oly helyek fordulnak elő, sőt néha az egész tárgyaláson oly felfogás uralkodik, melyet meg lehet engedni az utczai rögtönzőnek, ki egy asztalról, egy deszkaállványról vagy hordóról haranguirozza a népet, de az országgyűlési nagy pártok tekintélyeinél megróvás nélkül hagyni nem szabad.

Példákat idézek.

Midőn az ujonczozásról és katonai kihágásokról két különböző alkalommal szónoklatokat tartott, lelkesedésre ragadó előadásának villámait az állandó katonaság ellen intézte, s mondhatni, hogy többnyire e tengely körül forgottak okoskodásai. De nem tudja-e mindenki s nem tudta-e ő is a többiekkel egyaránt, hogy szép verseket lehet ugyan az arkadiai boldogság éveiről írni, melyekben az ágyugolyó a ritkaságok tárában fog mutogatni, azonban míg internationalis viszonyok léteznek, míg nagyhatalmasságokról, második és harmadik rangú államokról, míg az európai súlyegyenről, míg az államok kölcsönös féltékenységéről, terjeszkedési vágyáról s ezer ily dologról szó leend: addig egy államnak sem fog eszébe jutni,

hogy az állandó katonaságot a szónokok kedvéért megsemmisítse. Ha az angol és francia nagy pártoknak vezérei akár a katonaaajánlásnál, akár a se-regben mutatkozó kicsapongási hajlam miatt ostromolnák a kormányt, nem jöhetne elő eset, hogy ily térre vigyék a megtámadást, mert senki sem igyekeznék oly nézeteket terjeszteni, melyeknek életbe-léptetésére kormány és kormánypárt nem akadna. Wesselényi az állami eszély s ellenzéki taktika ily rudimentáit sem látszott figyelemre méltatni.

Ő, továbbá a vallási sérelmekben az 1830-ki országgyűlés alatt a magas papság reakciója ellen a „Jupiter tonans“ fellegrázó szerepét nagy sikerrel vitte, és a lelkiismeret szabadságának érdemekkel halmozott bajnokává lőn. Ez kétségtelen. De mit mondjon az ember, midőn legfényesebb beszédének kiindulási pontját azon világnézetben találja föl: hogy a kámzsa hozott legnagyobb átkot az emberiségre, a hitesszékkel való ámitások súlyosztették a népeket a szolgaság járma alá, s addig az országok boldogok nem leendenek, míg a papság mint kaszta fog létezni? Kérdje-e, hogy a párt, melynek vezérszónoka így nyilatkozik, szándékozik-e, ha majd kormányra lép, intézkedéseket tenni a hierarchia megszüntetésére, s kiterjeszti-e a papi kaszta eltörlésére vonatkozó reformjait egy quacker imádkozási rendszernek létesítéséig? Valóban a lelkiismeret szabadsága annyi oldalról védhető, hogy az európai parlamentek szónokai közül kevésnek

jutott volna eszébe a vallásos sérelmeket ily távolról összeszedett okoskodásokkal támadni meg.

Még kiáltóbb példa arra, hogy Wesselényinek, midőn szónoklati erejének tetőpontjára emelkedett, államférfiui tapintata s eléggé kiforrott politikai nézetei nem voltak, a lengyel kérdés. — Ő t. i. egy szép és magasztos hangu beszédben Kosciusko hazájának véráztatott mezejére vezette a hallgatót, s midőn a szerencsétlenség számára a részvét és köszönet gyöngycseppeit igénybe vette, az ausztriai kormányt a semlegesség sáncaiból kilépni és a lengyel forradalomnak segítőjévé válni azon okból sürgette: mert a lelkes lengyel nemzet, ámbár az orosz czár által érdekei kiméltettek, ámbár anyagi jólétben naponként előre haladott, ámbár alkotmánya volt, ámbár a Romanov-ház kegyeiben felötlőleg részeseült, mégis fegyvert ragadott, minthogy függetlenségét előbbre becsülte a mulékony világi jólétnél; ily nemes lelkesedés tehát jutalmat érdemel.

Olvassa el akárki nagy szónokunknak a lengyel ügyben tartott különben gyönyörű beszédét, s látni fogja, hogy az osztrák interventio sürgetése ezen okoskodásra van építve.

De volt-e a világon uralkodóház és kormány, mely ily regényes indokból a forradalomnak pártolására sergeket küldjön?

A lengyel kérdés felett Európa minden parlamenteiben hatalmas szónoklatok tartatának az időben. Ezeknek egy része szépség tekintetéből bi-

zonyosan a Wesselényiénél hátrább állott. Azonban alig hihető, hogy oly ügy, mely mellett a legfontosabb állami érdekek hozattak föl, valahol azért ajánltatott volna a kormány figyelmébe, mert a forradalom annál inkább pártolandó, minél kevésbbé van a körülmények által indokolva.

Wesselényi későbbi éveiben hasonló hibákat nem követett el. S én óvakodtam volna egy hajdan bálványozott név tévedéseit érinteni, ha tanulságosabbnak nem hinném, a politikai jellemeket fejlődéseikben kísérni, mint kifejettségek délpontjáról fölmutatni.

Az 1832-dik évben kezdődött hosszú országgyűlés, mely a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megnyitotta, a követek tábláján eleinte nem talált egyéniségre, ki az ellenzék vezérletét átvehesse. — Nagy Pál hanyatlani kezdett hatásban és közhitelben. Majdnem gyanusnak tartaték. Ragályi daczból a kormánypárthoz szegődött. Kölcsey művészi és bámult szónok volt, gyermekkedélylyel, szent akarattal, tapasztalás nélkül. Ő versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédeket készített az irodalom számára. Deák Ferencz még nem választaték meg, s csak megyéjében vala ismeretes. Bernáth, az idősb Pázmándy és a többi másodrangú tekintélyek, kétségtelen érdemök mellett, sem talentumaikkal a koreszmék színvonalán feül, sem befolyásukkal egymás fölött nem állottak.

Ily körülmények közt azon szokatlan jelenet került elő, hogy egy felsőházi tag volt a két táb-

lán létező ellenzéki elem vezére. Wesselényi vezette a baráti conferentiákból, melyekben a tekintélyesebb képviselők vettek részt, a követi kart; a felsőházban pedig szónoklatának erejével annyira túlszárnyalta többi vetélytársait, hogy ott az ellenzéket, egy töredékecskét kivéve, melynek Széchenyi volt egyedüli talentuma, nemcsak vezénylette, de a szó szoros értelmében, dictatori hatalommal kormányozá.

Alsóházi befolyása által az urbérnek a többi rendszeres munkálatok fölötti elsőségét vivta ki.

E kérdés határozott az országgyűlés szelleme felől, s tette lehetségessé a nép és aristokratia közti bizodalmatlanság lerontását. Mert ha az urbér helyett a kereskedelmi munkálat vétetett volna előbb föl, azon okból, melyért sürgették, hogy t. i. a mit a földesuri viszonyok szabályzása által veszíteni fog a nemesség, nyerje vissza a vámok eltörlésén: látható, hogy az akkori körülmények és előítéletek közt, az első kérdés megoldható nem levén, a második elmarad.

Wesselényi idézte föl a részek ügyét is, mely különben az erdélyi unió kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, melyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyűjtett félig igaz, félig hamis és gyakran roszúl magyarázott adatokkal voltak fölczifrázva; sőt **Kölcseynek** az Athenaeumban közlött híres czikke is, a feldolgozáson kívül, a Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.

Az 1833-diki országgyűlés még az első stádiumokban vala, midőn Széchenyi meggyőződén, hogy valamint Wesselényivel oly értelemben mint óhajtotta, egy pályán soha sem haladhat, szintugy az ellenzék eljárásától is nagy korlátok választják el: helyesebbnek tartotta inkább visszavonulni, mint szakadást eszközölni oly pártban, melynek elveit magáéinak vallá; de parlamenti taktikáját követni saját egyéniségének fölládozása nélkül nem tudta. Örömmel ragadá tehát meg a mutatkozó alkalmat, s mint királyi biztos ment az aldunai vidékekre, hogy a vaskapui munkálatokat, melyek az elemeken nyert diadalainak és az anyagi haladás tartományaiban szerzett hódításainak kitünő tropheumai közé tartoznak, személyesen vezethesse.

Mig a siker embere Pozsonytól messze távozott, az elvek szónokát is haza hívták Erdély viszonyai.

Wesselényi Kolozsvárra sietett, hol minden a legnagyobb zavarban volt.

Helyét egy magasabb politikai talentum, Deák Ferencz foglalta el.

Tekintsünk az erdélyi mozgalmakra, kerülvén minden részletet.

II-dik Leopold trónralépte után húsz évig — mint az idősb Wesselényi Miklós életvázlatában említve volt — néha hirdettetének országgyűlések, melyek az ősi alkotmányos törvényeket magyarázták és kiegészítették oly törvényczikkek által, me-

lyekben minden pont kevesebb biztosítékot nyújtott, kevesebb határozottsággal szólt, mint a régi törvény.

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a karok és rendek.

Ezen hosszú korszak jelleme volt kivenni az 1791 óta hozott törvényeknek erejét, szokások, felső rendeletek s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtére a kétféle, tudniillik az országgyűlési és azon kívüli eljárás eredménye volt, hogy a burokratián kívül más állami hatalom nem létezett Erdélyben.

A dolgoknak ily kifejlődése, az egyének hibáin kívül, a viszonyok természetében feküdt.

A pártok szenvedélyei azonban mindent csak az egyének hanyagságának vagy bűneinek tulajdonítottak, mi egyébiránt más országok történeteiben és hasonló körülmények közt elő szokott kerülni, s a harcz, mely később a szabadelvűeknek a konservatívek elleni küzdelmévé változott, egyes személyek népszerűtlenné tételével kezdődék: de már 1830 körül politikai szint vett föl magára, s bár tárgyainál fogva kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméi által az újabb kor pártmozgalmaival naponként szorosabb rokonságba jött.

Ez természetes vala, mert a megpendített erdélyi sérelmek még szorosabban vonatkoztak az államhatalmak jogkörére, mint a Magyarországon szőnyegen levők.

Erdély alkotmánya t. i. a három nemzet és négy bevett vallás jogegyenlőségén és a hivatalok-

ban osztozásán kívül, abban különbözött a Magyarországtól, hogy Magyarországon a megyerendszer erős volt és minden megyei tisztviselő szabad választás által foglalta el hivatalhelyét, míg Erdélyben a megyei hivatalokra csak kijelölés történt a megye részéről, de a megerősítési jog a fejedelmet illette. Az igaz, hogy kárpoztól e megszorításért, az erdélyiek felmutathatták még azon jogot, miszerint a kormányzásoknak elvileg felelős tagjait az országgyűlés választotta fejedelmi megerősítés mellett.

Ezek voltak közjogunk sarkkövei a betűk értelmé szerint.

De az évenként tartatni rendelt országgyűlések 1811 óta megszűntek, miből következett, hogy a kormányzásoknak csak egy tagja vala, ki a rendek által választatván, törvényesen ült helyén.

Továbbá a megyegyűlésekből az idők nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utózára a tisztujítások divatból kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesített hivatalnokok folytatták, állandólag és bürokratiai függésben a felsőségtől, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tetteleg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a hagyományok közé tartozott, benne senki sem akart hinni, mindaddig míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok magokat, miután a közügyekre hatást elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látták.

Ily hátratételek többeknél párosulva hazaszeretettel, némelyeknél a hatalom polczán levők elleni

gyűlölettel, nagy mértékben elősegítette az ellenzék alakulását, s oly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközökkel rendelkezett, s majdnem mindenható volt, teljesen elhagyatva maradt.

A megyék és egyéb törvényhatóságok országgyűlést követeltek, hogy az alkotmányos élet folyama újra megindíttassék.

A kormányzék — mert tagjai választás nélkül vannak hivatalukban — törvénytelennek nyilatkoztatták ki, s az engedelmességet megtagadták egészen azon határpontig, hol különben az administratio fölakadna. Némely megye a kormányzék leveleire nem válaszolt; más a jegyzőkönyvnek fölterjesztését sem találta szükségesnek; a megyék többsége azonban elküldötte a kormányzékhez a határozatokat, de csak mint egy postahivatalhoz az ő felsége színe elébe juttatás végett.

Hasonló keserűséggel folyt a megye hivatalnokai ellen a harc. A választási jog visszaköveteltetett, s kik a helyettesítés útján nyertek állást, vagy kiléptek, vagy engedelmességre nem találtak, vagy a közvélemény ostromozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormánypárt és kormány látván e szellemi terjedését és összemérhetlen túlsúlyát: a követelések igazságát elvileg elismerte ugyan, de míg az országgyűlés kinyitathatnék, a létező hatalom és hatósági organumok iránt teljes engedelmességet kívánt.

Továbbá megvallá ugyan, hogy jogilag a kormánytanács tagjai csak választásnál fogva ülhetek volna székeikben; megvallá, hogy szintén jogilag a megyei tisztviselők sem köszönhetik helyzetüket egyedül felső kinevezésnek: de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősítés végett az egyes állomásokra fölküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az irott törvények szavai világosak volnának.

A kormánypárt tehát sürgette, hogy a homályos törvények ujak által pótoltsanak ki az országgyűlésen, s a mig ez megtörténhetnék, hagyjanak föl a megyék a törvénymagyarázattal, mert erre nincs joguk.

Az ellenzék világosoknak tartván azon cikkeket, melyeken a választások kérdése megfordult, nem látta szükségesnek új törvényhozás vagy törvénymagyarázatok által gyengíteni a haza szabadságát. A választások végrehajtásáért, nem pedig a kétségtelen értelmű szabályok vitatás alá vételeért sürgette az országgyűlés rögtön kinyitását.

Hogy ily jelszavai közt a pártküzdelmeknek nem lehetett rendezett közigazgatásra és a hivatali tekintély megóvására számítani: ez természetes.

Azonban valóságos zavargások még sem történtek, s az önfentartás ösztönénél fogva a megyékben többnyire el volt találva a határvonal, melynek körén belül nagy felakadások nélkül lehetett a jogokat is oltalmazni, az állami kapcsok kötelekeit is a szétszakadástól védeni.

Ily politika nem kevés ügyességet kívánt s még több betudással és erkölcsi felelősséggel járt.

Vége a kormány szokatlan módokhoz nyulni tartá szükségésnek.

Teljes polgári és katonai hatalommal küldték a horvátországi bán Erdélybe. Az alkotmány föl-függesztetett. Megyei gyűlések csak engedelem mellett és egyszerre hirdettetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett.

Ez nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Wlassics, a bán, gyöngédséget sőt hajlamot mutatott az ellenzék iránt, s a miniszteriumhoz intézett irataiban az érdekekkel való kibékülést és az országgyűlés mielőbbi összehívását sürgette.

De mielőtt czélt érhetett volna, helyzetéről visszavonult, és Estei Ferdinand főherczeg által váltaték fel, ki rövid idő alatt az országgyűlést kihirdette.

Wesselényi e fontos pillanatok előtt már Erdélyben volt, s több megye közgyűlésein támadta meg a kormány eljárását.

Szónoklatai a Pozsonyban tartott legjelesebb beszédeivel diadalmasan versenyeztek. A tömeg Zilahról Székelyudvarhelyig és Enyedig, mindenütt hol megfordult, nagy elragadtatással hallgatta, kísérte szemeivel, részvételével, egész szellemével.

S mégis a napi tapsok és szokatlan lelkesedés daczára sem látszott szülőföldén teljesleg otthonosnak.

Bámultatott, de tanácsai gyakran el nem fogadtattak.

Midőn beszélt, övé volt a gyűlés szelleme; midőn határozni kellett, mérsékletesebb árnyalatokhoz lebbent.

Mert az ellenzék hozzá szokott régi vezetőihez, egy Bethlen Jánoshoz, Kemény Déneshez, Szászhoz és Weérhez, kik évek óta küzdöttek, soha nem távozva helyeikről, osztozva a rózsát nem termő, a dicsőségben meddő, de szenvedésekben gazdag s nem egészen veszély nélküli pálya fáradalmaiban.

És meg kell vallani, hogy e férfiak, bár aránylag kisebb körben és csekélyebb eredményekért vívtak, mégis az ünnepeelt szónok felett azon elsőségök volt, melyet a részletek és terrenum teljesebb ismerete nyujt.

Aztán Erdély szelleme mind a pártok vezényletére, mind a pártfőnökök modorára nézve lényegesen különbözött a magyarországitól.

Erdélyben a terület csekélyisége miatt nem volt nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmát, az alkotmányos törekvések minden sugárát egy gyűlpontba vonni. Kolozsvárról igazgattatott — kevés kivétellel — az ellenzék. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és pártportyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapokon és szigorubb fegyelmen nyugvék, mint Magyarországon. Ide járult, hogy Erdélyben alig létezett megye, mely-

ben a fiatalság erkölcsi terrorismust gyakorolhata a kedélyekre nagy száma, heve és rivalgásai által.

Ezekből eléggé kimagyarázható, hogy Wesselényi, ki többnyire távol volt, a már rég megalapított irányok körül nagy változást hamar nem idézhetett elő.

Erdély Széchenyit csodálta. A „Hitel“ szerzőjének modora, ki hogy czélt érjen, több kapukon kopogtatott, és minden becsületes eszközet megpróbált, egyezett is e kicsiny ország hagyományos politikájával és azon ravaszsággal, mely a nemzeti fejedelmek korában két nagyhatalmasság közt másfél századig lebegteté Erdélyt, a nélkül, hogy valamelyiknek karjába vetné.

Valamint a színészek, hol állandó temploma van Thaliának, egy szerep fölfogását több nemzedékeken át tudják hagyományként leszállítani, és Shakespeare hőseit a mint Garrick kiképezte, ugy adta vissza Kean az újabb korban: szintugy megtörténik, sőt még inkább, hogy az államférfiak és a nagyobb politika kezelői egy hagyományos modor zsinórján, mint járszalagon, vezetik embernemokon keresztül, vágyaikat, eszméiket és eljárásukat.

Nem mondom, hogy Erdélyben így történt; mert a politikai szinpad kicsiny s néptelen levén, alkalmatlan volt egy rendszer következetes folytatására.

Bethlen Gábor ravaszsága az 1834-diki pártfőnököknél Herkules-buzogány lett volna gyermekkezekben, melyet fölemelni és forgathatni maga az elkényesztetett hiuság sem remélhete.

De annyi csakugyan bizonyos, hogy az ellenzék is, bár mennyire volt a szenvedélyek által elragadtatva, óvatosabb és tapogatóbb modort keresett vezéreinél, mint a magyarországi szabad-elvűek.

Bölcseségből vagy a gyöngeség érzetéből, mi szintén bölcsesség, folyt-e ez? nem akarom vizsgálni.

Elég emlitenem, hogy a „szuronyszegezés“ nem volt az erdélyiek kedvelt taktikája.

Wesselényi pedig a heves megrohanásokat kedvelte.

Az ő napja tehát az országgyűlés kinyitása előtt nem derült föl.

Az előkészületek alatt Bethlen János szelidebb modora győzött, a nélkül azonban, hogy a miatt éles surlódás támadt volna.

A kolozsvári utasítások mentek a megyékre ki, s fogadtatának el többnyire pontról pontra.

Kilátás vala erélyes, de nem túlcsapongó határozatokra.

Wesselényit Udvarhelyszék választotta követté.

Ütött végtére a rég várt országgyűlés kezdetének órája.

A tagok megjelentek.

Az előleges tanácskozásokhoz hozzá kellett fogni. Annál is inkább, mert azon főhivatalnok, kit a kormány elnöknek tekintett, a törvények szigorú értelmében nem vala elnök; az pedig, kit ideigle-

nesen vagy kora miatt a rendek az elnöki székbe ültettek volna, a kormány által nem ismertetheték el.

Hogy ily kelepczéből a pártok kivergődhessenek, egyezkedésre volt szükség, mert a huszonhárom év óta várt országgyűlést senki sem óhajtotta mindjárt a megnyitáskor szétosztatni.

Természetes vala tehát összegyűlni és a ki-egyenlítés módjáról gondolkodni.

De ez is lehetetlen volt pártcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, mely egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a tagok számára nézve alig tették a magyarok negyed részét; a székelyek alig felét.

Kérdés vala tehát: minő gyűlésben történjék az elnöki ügy fölött az előleges vitatkozás.

Volt t. i. minden nemzetnek nemzeti gyűlése, s volt egy közös nemzeti gyűlés.

Az egyik az előleges tanácskozásban a curiatum votum eszméjét, a másik a számszerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyűlései — miután az országos ülésben a szavazás személyi és nem curiai volt — nevetségesek valának, s legfőlebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozmányokban örökké egyéb állapotás hozassék, mint a mi az országos ülésekben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart.

A kormánypártnak sem látszott ez ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek.

A kitüzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormányzék udvarára siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Néhány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lőn.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

• Az zárva volt.

A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormányzolgák részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokban és ajtókból egy arcz sem mutatkozott.

A mellékszemélyzet eltűnt.

Kihaltak látszék az udvar.

Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról, és azok feleletre vonása iránt.

A kormányzék udvara népgyűléssé vált, melyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnok egy küldött által tudtul adta az összegyülteknek, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, melyet diplomatikus gyűlésnek tekin-

teni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében kinyittatni nem fog.

Ily czéltalan megaláztatás rosz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnok tettét rövid birálat alá vette.

A hangulat ingerültté vált.

S miután a reformáltak templomában nemzeti gyűlés tartatott, kiki oly sejtelemmel távozék haza, hogy a mérséklett ellenzék sokat veszített a terneumból, Wesselényi sokat nyert, és ha még a kormányzék által több botlás követtetik el, akkor csakugyan Wesselényi fog az országgyűlési nagy többség vezetője lenni.

Meg kell vallani, a kormánypárt semmit el nem mulasztott e sejtelem létesítésére.

Gyakorlatlanabb pártot alig képzelhetni.

A talentum, a vagyon, az erély rendre elpártolt az erdélyi igazgatástól, s egy pár összekopott 1811-diki tekintélyen kívül, oly emberek állottak a résre, kikről a világ az előtt igen keveset vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak csak vezére volt kitünő; katonasága mit sem ért.

De az keveset használt, hogy a kormánypárt feje mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politikus tekintélyes volt, s mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsülést vívott ki.

Követői örökké compromittálták őt.

Neki mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthivei ne vitatkozzanak, és őt szónoklatokkal ne oltalmazzák.

Igy győzni alig volt lehetséges. S csupán a tisztességes megveretéről lehetett szó.

De a bécsi miniszterium kevésbé volt engedményekre hajló; a kolozsvári kormányzók megszokván uralkodni, nem óhajtott oly kiegyenlítést, mely a hivatalban levő személyek nagy részének föllázadásába került volna; a parlamenti kormánypárt pedig semmi szerepet fölfogni s keresztülvinni nem vala hivatva.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlóját emelte, mert a mérsékelt közép nem fejthet ki ott hatást, hol a jobb oldal gyöngé és nem érti a pártfegyver forgatását.

Az ügyes jobb oldal teremti az erős közepet; az erős közép pedig egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-diki országgyűlés sorsa.

A mily mértékben hiúsultak meg az eleinte táplált remények, a mily mértékben látszott a miniszterium az engedékenység teréről visszavonulni, a mily mértékben járta le magát gondatlan nyilatkozatai által a jobboldal: azon arányban apadt a mérséklettek befolyása. Szász nem hallgattaték ki szívesen, Bethlen elnémult, és a szabadelvű árnyalatok Wesselényi zászlója alatt kezdettek

összeolvadni egy tömör hadtestté, mely előre tört, nem aggódván többé a visszavonulás ösvényeinek fedezéséről.

S havak folytak le oly tusában, melyben a szónoklatok, mint az árviz, elborították az egész láttért, a nélkül hogy a siker reményének legkisebb zöldje, a nélkül hogy az özönből egy magasabb part emelkedett volna föl, melyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánatok horgonyt vetni tudtak volna.

A kormány nem engedett; az ellenzék nem hátrált.

Még az sem vala eszközölhető, hogy ezen országgyűlés szellemének nyomai a történelem számára föntartassanak.

A vitatkozások kinyomatását „Napló“ czim alatt a rendek elhatározták, a kormány megtiltá; s midőn az országgyűlés ily önkény ellen szabadkozott, Wesselényi a Naplót mint magán-vállalatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állitván, hogy jogilag nincs censura, s állitván — de ez már sophismának is különös volt — hogy ha a nyomdáról volna is rendelet, a könyomda felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából 18 ív, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi mühelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óránként emelkedének.

Az elnöktől, Nopcsa Elek ő nagyméltóságától, ki mint irnok 1791-ben a naplóvitel miatt a tereből majdnem kiüzeték, most országos ülés hirdetését kérte Wesselényi Miklós, azon Wesselényinek fia, ki egy igénytelen irnok személyében a megtámadott nyilvánosságot hősileg védelmezé.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző ürügyek alatt hátráltatott.

A keserűség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen, hogy ez eljárás megalázó vala.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magok az országgyűlés tagjai is nagy zavarba hozattak Wesselényi Miklós által; mert a sajtószabadság, a könyomdának tetszés szerinti használata, mind oly kérdések valának, melyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak s alig voltak többé különválaszthatók.

A mérsékelt véleményűek jól látták, hogy a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által decretálni. Ábrándnak tarták az osztrák birodalom egyik zugocskájában, a régi törvényekhez ragaszkodva megbuktatni a censurát, és úgy buktatni meg, hogy a korlátlanosság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Választaniok kellett, vagy Wesselényi pártolása által az országgyűlést bezáratni; vagy Wesse-

lényi fölhagyásával az ellenzéket két pártra szakítani, s magukat a hőbb vérűek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesíthetőnek hisznek, teljesen népszerűtlenné, sőt gyanussá tenni.

Az utolsóra határozták el magukat.

Szász konferenciákat tartott a módokról, melyek által ily visszavonulás daczára is a törvényhozótest tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén összegyült.

A meg hasonlítás kikerülhetlen vala.

A mérsékelt ellenzék többségre számított, de a kormánypárttal — melytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a Napló kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párt tanácskozáék külön, alig sejtve egymás taktikáját.

Bábéli zavar volt a czélok és eljárás iránt.

Az ingatagság és a végletek közti hullámmás e pillanataiban szokatlan mozgás támad az utcán.

A főherczeg palotája előtt, bár korán reggel van, hintók állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és alá.

Néha katonacsoportok vonulnak el a főtéren és a nagyobb utcákon.

A nép beszéli, hogy egész töltés-ösztlet osztatték ki a legénység közt.

A czélt nem gyaníták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni fog a többiektől. Nyolcz óra körül az utszögleteken falragaszok hirdették, hogy 10 órakor országos ülés fog tartatni.

Tömegben gyűlt a nép a kormányszék udvarára s elfoglalá a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratait.

A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülhelyeikhez érkezni.

Egy harsány „éljen“ Wesselényi jövetelét jelentette, ki az előlegesen tartott nemzeti gyűlés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is s látható zavarral arczán a gyűlést megnyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hírek terjedni egy Bécsből jött leirat felől.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyűlés megaláztatását rajzoló.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult nagy rokonszenv mellett is, figyelmet nem gerjesztett.

Minden elme a közalgó eseményekkel vala foglalatos.

A kedélyizgalmak közt jelenteték a főherczeg érkezése.

Wesselényi félbe lőn szakitva.

Katonaság állittatott föl az országgyűléshez közeleső utcákra.

A nép sora megnyilt.

A tanácskozó terem szárnyajtói feltárattak.

A főherczeg, kísértetve a kormányzék, a mellé rendelt hivatalnokok és katonai segédek által, megjelen, s a trónra lépén, elolvastatja ő felsége leiratát, melyben az országgyűlés szelleme szigoruan kárhoztatva van, az alkotmány felfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a főherczeg kezébe összpontosittatik, és az országgyűlés felosztatottnak nyilvánittatván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

Igy végződék az 1834-diki országgyűlés.

Wesselényi, kinek elfogatásáról szó volt, délután az utczákon végig ment, hogy a közönség láthassa, miként az események által nincs megzavarva, estve néhány barátaitól elbúcsuzott, és lóra ülén Magyarországra sietett, Pozsonyban mint felsőházi tag a *salvus conductus* védelme alá szándékozván magát helyezni.

Rövid idő mulva két közkereset indittaték elene; egyik a nyilvánosság, másik a szólásszabadság körüli visszaélésekért.

Az erdélyi királyi táblára tudniillik a könyomdáért idéztetett pörbe, s mellékesen oly csoport botrány hozatott szőnyegre, melyekről egy politikai keresetben nem kellett volna említést tenni.

A magyarországi királyi táblán pedig a szatmári közgyűlésen, az örökváltság fölött tartott beszéde miatt, mint lázító, notapörbe fogatott.

Vásárhelyre a magyarországi kereset következtében meg nem jelenhetvén, ott a királyi tábla

által „in contumaciam“ elmarasztatott. De minthogy a főügyvéd ellene „példás testi büntetést kért“, senki sem tudta, hogy az ítélet értelme miként fog alkalmaztatni.

A magyarországi curia börtönre ítélte és a budai várba záraték; de mielőtt büntetése kihirdettetett, a pesti árviz alatt csodákat mívelt, s bátorsága, áldozati készsége s ezerek megmentett élete a főváros „jó nemtőjévé“ magasították.

Soha hire nagyobb fényben nem tündöklött, mint midőn személye a börtönörnek átadaték.

A kormány érezvén, hogy három népszerű kérdés: a nyilvánosság, a szólásszabadság s az örök-váltság, és egy népszerű tett: a szegényeknek s elhagyottaknak örvény és romok közüli megmentése, van Wesselényi nevéhez a közlekedés által kapcsolva, nem akarta ugyan a birói ítéletet compromittálni, de rövid börtönzés után értésül adatá, hogy fogsága idejét különben is terhes betegsége miatt Gräfenbergben töltheti.

Wesselényi hazájából eltávozott és csak az 1839-diki országgyűlésen kihirdetett általános amnestia után évek mulva tért vissza Erdélybe.

Szemei akkor már látásukat majdnem elvesztették, egészsége összerongáltatott.

Polgári halottnak hirdeté magát.

S valósággal, nem annyira szándékánál, mint az eszmék alakulásánál fogva, azzá vált.

Wesselényi élete a börtön, a hazától hosszas távollét és az arra gyorsan következett vakság által

+ 1838-ban.

önként oszlik két, bár nem egyenlő fontosságu, de a történetíróra és lélekismerőre nézve egyaránt érdekes korszakra.

Az egyiknek végére érkeztünk; azonban mielőtt a másodikat néhány körvonalban rajzolnám, ideje hogy Wesselényit mint szónokot és politikust jellemezzem.

Uj. W. M. jellemzése.

Vannak egyének, kiket, ha egyszer láttunk, többé senkivel összetéveszteni nem tudunk, s kik a végzet által nem azért jelöltetének ki félreismerhetlenül ezerek és százezerek közül, hogy lelki tehetségeik meghasonlásban álljanak a külalakkal, s a mely benyomást tett reánk az organismus rendkívülisége, azt a szellemerők és szivtulajdonok sajátságai megczáfolják.

Wesselényi is ama kevesek sorába tartozott, kiknek külsejök mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.

A rajongók a politikai ábrándok játékszerei és az örökös lelkesedés martalékai, minthogy vagy isteníteni vagy ledönteni szokták bálványaikat. Wesselényit előbb a fellegeken felül emelék, utóbb a porba vonni igyekeztek; előbb a haza mentőjének és lángésznek, a februári idők után pedig kétséges hazafinak s középszerű talentumnak hirdették.

Az ily, mindég ifju agyuakon kívül, kik soha sem az előtők álló lényt, hanem annak vagy eszményképét vagy torzalakját látják, alig maradhatt valaki hosszason kétségben Wesselényi iránt.

Ő szokatlanul felöltő, de nem rendkívül nagy-szerű jelenet volt.

Mint szónok és államférfiu a történelemben díszes helyet vivott ki magának, a nélkül, hogy egy nagy eszmét képviselt, egy nagy törekvést személyesített volna.

Nyomdokait a tömeg követte; de szellemének nyoma nem maradt állandólag a nemzetben, nem hagyott kitörölhetlen jegyet a nemzedék gondolkozásán és tettirányán, nem véste be a néptudalom fenekéig magát, nem állított elő óriás változásokat, se az intézményekben, se az erkölcsökben.

Élete nem uj korszakot kezdett, mint a Széchenyié és Kossuthé; de hatalmasan befolyt egy párt alakítására, tömörítésére s kifejtésére.

A régi ellenzék doctrinája és parlamentáris modora Wesselényi nélkül is hihetőleg ugyanazon alapvonásokkal képződött volna; de ezen alapvonalok kevesebb határozottsággal és hatással nyilvánulnak vala.

Ha Wesselényi nem fog a még rögös ösvényen úttörő lenni, azon szellem, mely a kifáradhatlan, makacs és sokszor apróságokig terjedő ellenzés által, a felső hivatalnokok helyzetét előbb kényelmetlenné, utóbb a nemzet érdekeivel összeférhetlenné tette, nem idézte volna oly gyorsan elő

a cancellárok bukását, s azon gyakori változásokat a burokratia magasabb személyzetében, melyek a képviseleti rendszernek, a többség szellemében való uralkodásnak, előjelei valának.

Nélküle a kiegyenlítés könnyebb, az alkudozás eszméje népszerűbb maradván, az állami formák újraalakítása iránti vágy talán még hosszason szendergett volna, és kevesebb törekvés ébresztetik föl oly reformok iránt, melyeket Wesselényi nem annyira akart, mint politikája által visszaidézhetlenekké tett.

De a hozzávetések, a történhetőségek tartománya végtére is oly széles, oly borongó, hogy benne ki lehet fáradni; de látni és okulni alig.

Hagyjuk el e régiót.

Térjünk oda, hol nem egy homályos csillám a találgatások lámpafénye; hanem a tények tiszta napsugára világít.

Mi volt Wesselényi mint szónok? ezt vizsgáljuk.

Ő nem tartozott azon költői, regényes és szakadozott szellemek közé, kik, vagy — mint az Ossian árnyalakjai — ködben jelennek meg és a mysticismus szürke palástját öltik világnézeteikre; vagy pedig a szócsillámokból és a szikrázó ötletekből oly fényes diessugárt vonnak gondolataikra, oly ragyogókká teszik eszméiket, hogy a szem a világitás miatt elvakittatik, s a tárgyig, melyet látni, az igazságig, melyről meggyőződni kívánt, áthatni nem tud.

Wesselényi nem tartozott azon döbleri ügyességű szónokok közé, kik az antithesisekkel utánozhatlan gyorsasággal játszanak, a párhuzamokat mesteri kézzel vonják, észrevétlenül tudnak a gondolat helyére egy képet vagy hasonlatosságot csempészni, és az állelkesedés a csinált megghatottság fattyugyémántjait foglalják az arany szavak s emaillirozott kifejezések boglárjába, hogy a valóságos érzések ékkövei gyanánt adhassák el.

Ő nem tartozott azon kétségkívül nagyszerű szónokok társaságába sem, kik a tárgyakat egészen ki nem meritik s mégis föllépéseik által elhatározzák; kik röstelik a szónoklattan szabályai szerint beszédök részeit, a részek arányát, az indokok részletes elosztását, a hatás fokozatos emelkedését kiszámítani; kik unják arra törekedni, hogy az ellenfél minden nézeteit ostrommal bevegyék, minden ágyuit leszegezzék, minden álláspontjait elfoglalják, és az elveknek, melyeknek képviselői, széles hadtestét, a centrumot, a jobb és balszárnyat folytonos tűz között tartásák. Hanem a helyett az államférfiú sas-szemével, a hadvezér hideg számításával és a lángész inspiratiójával rögtön észreveszik a másik párt leggyöngébb positióját, s a megtámadásnak egyetlen alkalmas pillanatát. Ekkor bámulatos gyorsasággal vonják össze egy nagy eszmébe, és egy nagy megtámadásra szellemerejük sulyát. Megrohanják, szétszórják, tönkre teszik, megsemmisítik az ellenséget a kijelölt oldalon. S az kénytelen hadi tervéről lemondani, a győzedelmet, a dicsőséget és

az egész helyzet előnyeit odahagyni. Szerencsés, ha háborithatlanul visszavonulhat, s ha nem kénytelen, hogy ellene ne használtassanak, beszegezni éppen azon ágyutelepeket, melyekhez legtöbb bizodalma volt.

Ily diadalt — melyre a parlamentek évkönyveiben elég példa van — Wesselényi soha sem nyert és bonczolható, részletekbe merülő, sujtásos, sőt nehézkes dialectikájával lehetetlen volt nyernie.

Egyáltalában a mi paszomántos szavakban gyönyörködő s hangnyomatokra sokat adó magyar szónokainak, az egyszerű, a méltóságteljes és concentrált eszmeirány iránt semmi érzékek nincs. S mi hallottuk az álomkórságból fölrazó trombitarivalgást; hallottuk, midőn a szenvedélyek erőt vettek, a mérsékletre intő csengést; hallottuk a jövőre vonatkozó prófétai szavakat; hallottuk a honszerelme, a remény, a fájdalom, a kétségbeesés dythirambjait és elegiáit; hallottuk mindezt a szószékről és irodalom lapjairól: de miért ne vallanók be? mi az egyszerűsége által meglepő, a tiszta igazság kristályvilága miatt ellenállhatatlan szónoklatnak egy, de csak egy mintáját sem tudjuk fölhozni.

A sérelmi tér gyönyörű védhelyzetei, a szenvedőleges ellenállás szivrendítő magasztossága, a csendes reformok nagy látköre, a forradalom Aeolbarlangja, mely a szenvedélyek tengerét fölkorbácsolta, s a hullámok, a part romjai és a dűledékek közt bőszt látványait a fölfokozott elemi erőknek tüntette föl: mindezek együtt, s 25 év ta-

tapasztalásokban és szenvedésekben dús eseményei, nálunk híres declamatorokat és alapos vitatkozókat állítottak elő; azonban, oly nagy hatásu szónokaink még nem voltak, kik a felségest az egyszerűben keresték volna, s kevés eszközökkel nagy eredményeket tudtak volna kivívni.

Wesselényi első rangu tekintélyeink közt fénylik. Országgyűlési beszédei hírét Magyarország határain túl terjesztették; de még Kossuthnál is kevésbé volt alkalmas rövid, szabatos, tömör és művészileg egyszerű eszmék által hatni.

Ha a távolságot, mely Wesselényi beszédeit a szónoklat fenemlített nemétől elválasztja, megmérjük, még tán csekélyebbnek fogjuk találni, mint azon távolságot, mely őt a szószék beszélgető, társalgó, elméncz, epigrammai élű, kedélyes és phantastikus kegyenczeitől messzeveti. Oly szerencsés talentumokat értek itt, kiknek lelkök, mint a prizma, minden színt nagy változatossággal ragyogtat; kik a pathosz magas saruit, a szinpadi feszes jel-mezt, a hangzatos kifejezések és szó-arabeskek czirádáit magoktól eloldván, a köztetszést az által aratják, mert a hallgatók meggyőződését nem ostrommal bevenni, hanem észrevétlenül leigézni, megnyerni, a tárgyhoz csatolni, kitisztítani, fölvilágosítani, meleggé, állhatatossá és egyszersmind engedelmessé tenni, a legtermészetesebb eszközökkel tudják.

Az ily szónoklat nincs oly gondosan kidolgozva, mint az Isocrates tiz évig gyalult beszéde, vagy mint a chinai olajfestvény, melyen közlelől

nézve semmi sem tűnik föl, egy durva vonás és hanyagul tartott részecske; de aztán minden világításban, s bármi távolságról a lángész jegyei szintoly fölfedezhetlenek.

Az ily szónoklatokból az iskolagyerekek számára nem lehet az anthológiában mutatóványokat közleni, melyek próbatételekkor a tanítványok szép előmenetelével együtt, megbámultassák a közönséget. Mert csak a pathosznak van szabadalma arra, hogy a Harlequinoktól kezdve az Orbiliusokig, a bohóctól a pedanttig, mindenki által utólérhetlennek, nagyoknak, felségesnek tartassék. A társalgó szónoklat, minthogy szinpadi készüléket nem használ és úgyszólván semmibe sem kerül, könnyűnek tetszik. S a tömeg midőn hatása alatt áll, akkor sem tudja e hatás okát képzelni. És ki magyarázhatná meg neki, hogy azon élénk, kecses, folyékony, elmés, szúrós, bugyborékolás nélkül ömlengő, világos és gyors szónoklat — mint a havasi patak, mely zöld medrét fölveti, csak azért nem látszik mélynek, mert kristály tiszta és tükrét semmi iszap nem zavarhatja. — Thiers beszéde soha sem fog a közönség véleménye szerint annyi mélységgel birni, mint a Lamartineé, és Széchenyit, midőn szónoklataiban a társalgási modort megközelítette, akkor tartotta a karzat legtrivialisabbnak.

Wesselényi soha sem szállhatott le, még a nők boudoirjaiban is a valóságos conversatióig, annál kevésbbé az országterem méltóságos falai közt. Ezt dörgő, leppedő organja s azon szokása, melynél

fogva egyes szavakra különös hangsúlyt vetett, lehetlenné tették.

Sőt testalkotása maga és arcának kinyomata is első tekintetre kimutatók szónoklatának határait; megmutatók a tért, melyben dicsőséggel mozoghat, s melyen túl számára nem nőhet babér.

Wesselényi nem rendkívül magas, de mégis herkulési alak volt.

Apja leginkább a középidő lovagai közé illett volna be, ő pedig a régi görögvilágba; midőn Theseus a sziklát fölemelte, hogy alóla kivegye az ősi kardot, megküzdendő a hydrával, midőn Augias aklát kellett egy éj alatt kitisztítani; midőn a kalandoknak kevésbbé volt regényes, mint erőfeszítő természete.

Az „erőfeszítés“ vala Wesselényi jelleme az anyagi és szellemi munkásságban.

Testalkata megmutató, hogy nála ez nem ostentatio, hanem létegi szükség, vérmérséki igény volt.

Képzelnék olvasóim egy magas termetet oly széles vállakkal és oly emelkedett erős és kidülő mellel, hogy e miatt a test maga csak közép nagyságúnak látszik és hossza az átmérő miatt aránytalanul sokat veszít. Képzeljék a legtömörebb, rövid és izmuktól dagadó nyakat, mely a csend és szenvedélyek perczében egyaránt hátra van szegezve, mintha a világot szüntelenül fenyegetni, megrohanni, ledönteni készülne. E három kitünő rész t. i. a szirterős váll, mell és a visszaszegzett bikanyak teszik Wesselényi torzóján a jellemzőt. Izmos

karjai a nagy és nem aristokratikus kezekkel, továbbá az örökös lovaglás miatt befelé görbedt, ugynevezett karika-lábai, kiegészítik a torzó ki-nyomatát, a nélkül, hogy emelnék. Alig lehet meglepőbb és jelentékenyebb arcz a Wesselényié-nél; de ott is minden vonal, minden izom, minden szín- és érzésárny, a parancsoló, a követelő, a küz-deni vágyó lélek bélyegét hordja magán, s az arcz-kifejezés öszvegén a dacz látszik uralkodó haj-lamnak.

Csak az antik szobrokon, csak a görög mű-vészet félisteni maradványain található gyakran oly homlokokra, melyek azonkívül hogy szélesek és jól boltozottak, igen kitűnnek annál fogva, mert a homlok első része föl van emelkedve és a szem-üregeket mélyen veti be.

Ily érdekes s a régi világban különösen szép-nek tartott sajátságú volt a Wesselényi homloka, melyen az alsó párkány a vakszemektől kezdve a szemöldöknek összetalálkozásáig oly magas volt, hogy hozzá hasonlót még soha sem láttam.

A figyelő tehetségnek organjai vannak-e azon helyeken, mint a kaponyatan hősei állítják? Ez nem tartozik reám.

De annyi bizonyos, hogy Wesselényi Miklós a vad népek kimerithetlen ügyességével tudott figyelni, és tüzes, barna, jelentékeny szemei, a tig-ris-szemek erélyével mélyedtek a tárgyakra, melye-
ket gyűlölt, keresett vagy megtalált.

Orra erős tövü és szokatlanul tág nyílásu volt. Midőn indulatba jött, orrlyukai kifeszültek, mozgotak, s mint a nemes vérü lovaké, mélyen, gyorsan és teljesen lélekzettek.

Álla csak kevéssel volt keskenyebb, mint a Széchenyié, s erős akaratot árult el, valamint lán-goló szeme, lihegő orra és nagy redőkbe vont homloka erős szenvedélyeket.

Arcszíne verhenyeg, haja és szakála sötét gesztenye, pördült bajusza sárgás volt.

Bizonyos keresettség látszott öltözetén a színekben, melyek nem mindig valának egyszerűek és öszhangzók. Haját égette és gondosan göndörgeté. Később, midőn öszülni kezdett, egyenként tépette ki a fejr hajszálakat, s komornyikjára nem kevés rendreutasítást vontak azon apró hiuságok, melyek Wesselényinél az emberi kor minden szakában nagy számmal mutatkoztak.

Az oroszán-hangon kívül alig van dörgőbb és mélyebb, mint az övé volt, de aránylag igen kevés fokig változott, s inkább sivar és velőkig ható erős, mint kellemes volt. Beszéde gyakran oly lepeggő vala, hogy az egyes szótagok külön hullámokban gyűrűztek föl, s a szenvedélyek leghevesebb kitörései közt sem vált annyira gyorsá, hogy nagy és hosszú intonatiók ne jussanak azon kedvelt vagy erélyes szavak számára, melyek által hatni vagy rémiteni akart.

Wesselényi külsejét lerajzolván, szellemének léteget is ismerik olvasóim.

Szónoklatában a méltóság, a nehézkesség és az üres pipere voltak vegyítve. Sokszor ugyanazon beszédének egy része granit-darab, melyet a Titánok hajgálhatnának egymásra; míg a többi rész a közönséges eszmék hosszadalmas kiszélesítéséből, és fejtegetésekből, melyek csekély érdekűek, vagy keleti szódagályból és melegség nélküli pathoszból áll. Vannak ragyogó kivételek, melyek e megjegyzésemet czáfolják; de véleményem szerint, Wesselényi soha oly beszédet nem mondott, hol a fényes tulajdonok közül legalább a nehézkesség ki ne kacsintson; mint viszont soha sem szállott annyira alá, hogy szónoklatában a méltóság hiányozzék. Sőt épen e méltóság, e törökileg komoly előadás tette rá nézve lehetetlenné a kecses és elevenebb formák használatát.

Vannak sokan, kik őt O'Connellel, a híres izgatóval hasonlítják össze.

Némely tekintetben igazuk van.

Wesselényinek nem kevesebbé parancsoló külsője, s még óriásibb és a tömeget inkább átrezgető hangja volt, mint Erin elfeledhetetlen népemberének.

Mindkettő hivatva látszik élén állani egy inkább miveletlen és rajongó, mint polgárisodott és eléggült sokaságnak.

Az irlandi izgató a kunyhók százezereit kapta kezei közé; a magyar tribun a dísztermekben és a táblabiráknál akart izgatni, vagy fölváltva, jogtani leczkéket tartani.

Helyzetök különböző volt s a Wesselényié a rosszabb.

Ezen kívül még nagy előnyei voltak O'Connellnek.

Ő a jezsuitáktól nyert növelést. Az elnyomott vallásnak volt hű gyermeke. A megalázott, a szegény, a jogokból kizárt egyháztól kért rögzös ösvényére áldást és szellemi gyámat. A ki benne a politikai zavargót nem követte volna, áhitatosan kíséré a hit fegyvernökét és előharczosát. Milliók szemec süggött rajta, mint olyanon, ki, ha a repealed nem is létesíthetné, legalább a kitagadott, az örökségétől megfosztott testvérleányt, a római keresztyén hitvallást, rangban és jövedelemben a büszke anglicana mellé emelheti. És O'Connell mély vallásos érzésű volt. Szíve a milliók szívével együtt dobogott, midőn az egyház szent boltivei felé emelkedett a töményfüst, az áldozópap fölmutatá a megváltás könyvét, és a térdelő s buzgón imádkozó nép fölött kiterjeszté kezeit. Egy elnyomott valláshoz tartozni nagy előny a nagy ambitio számára, s kétszeresen az, ha maga is a becsszomjas a milliókkal együtt, élő-hittel keblében, küzd és szenved. Ilyenkor a siker könnyű. Mert az izgatók soha sem válhatnak csupán talentumaik által nevezetesekké. Nekik vagy egy vallásos mély meggyőződésre, vagy egy nagy politikai eszmére van szükségök, ha a tömeg vérével és nyugalmaival akarnak rendelkezni.

O'Connell egyik talizmánnak, tudniillik a vallásos meggyőződésnek, birtokában vala. A má-

sik talizmánt, a másik varázspálczát, mely, miként a Mesmer vesszője a föld üregébe rejtett aranyhoz vezet, a megkérgesedett szivekben is kimutatja a rókonszenv eldugott kincseit, nem birta ugyan egészen; mert a repeal nagy politikai eszme nem volt: de meg kell vallani, hogy csakugyan közel járt egy nagy eszméhez vagy legalább nagy elszánások és nagy egyéni veszélyek nélkül alig vala kivihető.

Mit mutathat föl ily emeltyűkkel szemben a Wesselényi pályája? azon Wesselényié, ki a viszonyoknál fogva, igen hasznos, de többnyire alárendelt kérdések fölött harczolt; azon Wesselényié, ki meleg hazafi, de hideg rationalista volt, s bonczolgató és magában bizakodó elméje miatt, semmi hajlamot magában nem is fejthetett volna ki akárminő mysticismus iránt? Hogyan emelkedjék föl O'Connellig, a magas pedestalok emberéig, hogyan közelítsen hozzá Wesselényi, ő, ki a földön állott és semmi prestigium által nem tartaték.

A miket mondék, többnyire a helyzet különbségei. De a felől: hogy a talentumos és jellemes férfiak közül kik legyenek nagyok? mindig a helyzet határoz. A nagyság a sorsé; csak a tehetség az emberé.

Ha Wesselényi beszédeit — elvonatkozva minden egyébtől — teszszük párhuzamba az O'Connellével: akkor is fölöttő hasonlatosságok mellett, oly különbségekre találunk, melyek az irlandi népezérnek kedveznek.

Mindkettő össze tudta kötni a parancsoló külsővel a méltóságos és magas előadást. Mindkettőnek gondolatai tömörek, teljes súlyúak és nemesek valának; de néha nehézkesek is.

Mindkettőnek beszéde a rögtönzött és készült közt közepen állott: a vázlat tudniillik meg volt, egyes részek ki valának dolgozva, de az egész sikere a pillanat hatásaira bízoték. S ha a nagyobb benyomásokat tekintjük, úgy Wesselényinél és O'Connellnél egyaránt a hevenyészett rész aratta a kiáltóbb gondolatokat; ámbár mindkettőnek szokása volt gondolatával a már egyszer megtört uton maradni, és az eszméket azon köntösben mutatni be a közönségnek, a melyben először jelentek meg. Kivált O'Connell oly gyakran ismételte magát, hogy a ki a népgyűléseket szorgalmasan járta, egész lánczolatait az okoskodásoknak majdnem szóról szóra előre elmondhatta volna. Wesselényi valamivel takarékosabb volt az ismételt kicséplésekben.

Az irlandi pártvezér sokáig levén ügyész, a parquettek modorát a parlamenti szónoklattal összevegyítette. Némely kérdés fölött törvényhozó és ügyvéd, az általános felfogás és a kisszerű hátulskapuk embere, az igazság szónoka és a betük el-facsarója volt. Szónokolt és allegált. A mi sérelmi terünk is mellőzhetlenné tette a szerepek ezen apró összezavarását, s Wesselényiben annál inkább megvala e hiba; mert ő ismereteinél fogva inkább volt törvénytudó mint jogphilosoph; hajlamainál fogva pedig inkább volt bonczolgotó, mint általánosító, és

inkább volt sophista, mint a hétköznapi igazságok igénytelen védje.

O'Connel fölségesen viselte magát, midőn beszéde megszakították, midőn közbekiabálták; midőn egy jó ötlettel vagy gyűlöletes váddal akarták szónoklatának utját föltartóztatni; midőn a népben oly hangulatot gyanita, mely a vitorlák gyors felcserélését tette szükségessé. Ilyenkor rövid megjegyzései bámulatosok, visszatorlásai leverők, gúnya égető, haragja oroszláni és a mutatkozó szellem gyors áttekintéséből vont új tervei mesterművek valának. Mint a villámlás alatt megszakított zápor, egy dörgésre nagyobb erővel zuhan alá: ugy borított el mindent és sodort magával O'Connel szónoklata, ha a feltartóztatás által fölviannyoztaték és újra kitört.

Wesselényi közéletében is azok valának a legmagasztosabb szónoki perczek, mikor a tömeg nem akart szellemi felsőségének hódolni, mikor a merészebb ellennézetűek beszéde közé csapkodtak, a zaj örvényleni kezdett, és a tekintély megszűnt. Ilyenkor ő kevesebb gyors fordulatokat használt mint O'Connell; de sujtani, összetörni, egy arcz-kifejezés, egy félisteni nyugalom, egy merész ötlet által mindent leverni és a földre hullott testeken szilaj szónoklatának nehézlovasságával végig ügetni: ehez senki nálánál jobban nem értett.

O'Connel szónoklatának sajátságaihoz tartozott, hogy a szilárd, a férfias, az izmos és komoly gondolatok közé, néha angol humort vegyített; de

leginkább nyers, ép, egészségtől pezsgő, goromba, s a boxirozók szájából kivett szavakba takart ötletei, megjegyzései és adomái tették az ő beszéd-modorát bizarrá, népiessé és vonzóvá. Wesselényi pathetikus előadásában szintén mint mellék-elem megjelent néha a durva, a nyers és népies. Ő is rajzolt vastag színekkel. Használt velős, magvas, de salonokba való kifejezéseket. Mesélt el furcsa történeteket, sajtóságos visszaadásával a magyar népszellemnek. De e mezőn csakugyan az irlandié volt mind az eredetiség érdeme, mind a tökély magasabb foka. Volt még egy tér, a költészet legmagasabb legében, hová soha sem szárnyalt Wesselényi; míg Dániel király, a népszónokok fejedelme otthon volt. Ha tudniillik O'Connell kifáradott Peel Robert és az orangisták ostromában, ha eléggé volt goromba és eléggé volt magasztos, ha a hallgatók föllelkesedtek de kimerülhettek is; ekkor egy gyors fordulattal odahagyta „a toryt“, „az idegent“, „a zsarnok szász fajt“, odahagyta a ministeriumot igazságtalan szabályaival, aristokratikus törvényeivel és pápista-gyűlölő politikájával együtt. Megszüntette az ostromot. Mindent felejtett, barátot és ellenséget, jó ügyet és rossz eljárást egyaránt. Csak a lant és a kékszemű hölgyek hazája, csak a „zöld Erin“, a „smaragd sziget“ tünt fel lelkében, ködeivel a bánatnak és tündérvarázsával a természet szépségének. Ekkor szellemivé, meghatóvá, kedélyesen mélylyé, szellő-lágygyá, fuvola-édessé, és hárfadallamként andalítóvá lőn. A százezerek — mert a képzelődés ha-

talma nagy — látták a változatos vidék kecseit, a tölgyerdők sötétzöldjét, a dombok kies borulatait, az izgató őslakát, a széles parkot, a part festvényies kőszikláit, hallák a tengerzugást, a habcsapkodást, a halászdalt, az epedő melodiákat — melyek a leigázott népek sajátjai és a homályos fájdalmat ivadékról ivadékra szállítják át, hogy a kedély ködös lege alatt a nagy elszánások kicsirázzanak — hallák a százezerek, hallák és láták képzelődéseikben, míg O'Connell szavait lelkökbe szivták be, Irland minden búbjait, s midőn az izgató elbágyadva, meghatva, kifáradva fölsohajtott: szép vagy oh Erin;...de szerencsétlen! ekkor minden szem könnyeket hullatott, mint a babyloni vizek mellett a vándor izraelnép, midőn a szent Sionra gondolt, s nem vala csoda, ha azok, kik annyit szenvedtek, a nagy izgatóban Irland megváltóját hitték elérkezettnek.

A diadal ezen nemét Wesselényi nem tudta kivívni.

Itt egyedül és utolérhetlenül állott O'Connell, ki mindent összevéve korának legnagyobb szónoka volt; míg Wesselényi, noha sokban hasonlított hozzá, sőt versenyzett vele, csak Magyarország szónokai közt áll az első sorában.

Távozzunk a virágos mezőkről a termékenyekre, s vizsgáljuk Wesselényit, mint államférfiut.

Igyekszem rövidbe vonni az ő rendszerét s eljárását.

Eszméinek körét, a mint olvasóim itt fogják látni, ő nem egyszerre birta, hanem lassanként és vaskövetkezetességgel fejtette ki, de úgy, hogy a körvonalok mindig éltek, le voltak rajzolva agyában, s bizonyosan nem jött oly vád alá, miszerint doctrináit, mint a köntöst, gyorsan viselte el és cserélte ki. Az igaz, hogy midőn ő tényező volt, az idő keze és a viszonyok villámai nem rongálták szét perczek alatt, mit századok építettek; nem sodortatott a rohanó eszmék árja által el lábunk alól minden terrenum, hátunk megöl minden támasz, fejünk felett minden remény. Könnyen lehetett következetes az, ki állandót talált alatta, mögötte és körülé, s ki a kemény földre lépven, szilárdul küzdhetett. De a Tarpaea és Capitolium közt egy vékony pallón sétálni; a földingás söppedékei közt zsinóregyenesen járni; ha a láva égeti az ember talpát, azt föl nem kapni; ha a mult összedült, a jövődő fel nem épült, az ut és a cél nem tudatik, tétovázás nélkül keresni fel a déli, esteli és éjjeli állomásokat: szóval, forradalomban, s a mindent kergető s összeforgató idők fergetege közt, pontosan ütni, mint az óra, következetesnek lenni a tettben és irányban, a részletekben és öszvegben, ez félisteni szerencse, s annál több bölcsesség volna.

Wesselényi két országnak levén törvényhozója, ha politikájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarországbán követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben őt félreértjük vagy csak félig fogjuk föl.

Vessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekítettebb rajzot nyújthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő az országgyűlési jegyzőkönyveket s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Terézia korától kezdve egészen azon évekig, melyekben pártvezér volt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől buvárlott munkákban tüstént fölötlött, azon elvitathatlan tény volt, hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-dik században nem hozott oly törvényt, mely ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából, ha pedig a polgári magánjogot s különösen a pörfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonosan mindinkább a politikai hatalom szabad kénye alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? ily kérdéseket sokszor kellett maga elébe megoldás végett föltenni oly egyénnek, ki, mint Wesselényi, főként taglaló, bonczolgotó, szétszedő eszü volt.

A kor volt-e gyáva és bárgyu? vagy talán az 1791-diki országgyűlés magasztalt talentumainál már archaismussá vált a haza neve, s az újabb ivadék keblében rég kialudt a polgári hűség tüzhelye?

Wesselényi az általános elhidegedés mellett is, még az 1811-dik év utáni idők tekintélyeiről sem tehetett fel ekkora sülyedést.

Miért nincs tehát áldás semmi törekvésen, mely a törvényhozásba vág?

Talán a megizmosodott bürokratiának tagjai Mephistók, kiknek eszök egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertőztetésén és a szolgaság rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak daczára, komolyan nem hitte; mert a Bánffy György kormánya becsülteték és a későbbi időkben is a hivatalnokok magánjelleme ellen több méltó panasz nem foroghatott fen, mint más országokban.

Egyebütt kellett tehát a baj kútfejének lenni.

Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden új törvény apasztja a közszabadságot és az alkotmányos lét tőkáját, e kised ország helyzetében kereste.

Ő tudniillik így okoskodott.

Erdély alkotmánya a) a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyugszik szintén
 b) négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá c) a különböző rendek jogos igényeinek súlyegyenén.

Összesen tehát tíz tömbje van a különváló érdekeknek.

E tömbek közül hét (tudniillik a négy vallás és a három nemzet) számszerinti egyenlőséget kíván, — s a törvények szavai szerint méltán — még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti — s viszont méltán — a numerikus melöltetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét tömb

tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra, s kölcsönös gyengítésre, az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye alatt felszólítva?

Kétségkívül.

A más három tömb, tudniillik a politikai osztályok, szintén összeütköznek fontos érdekekben; ezek befolyása nem levén számegyenlőséghez szabva, több analogiát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon oly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel alásülyesztő érdeköszegek nem kerekítették ki az alapszerződések és a historiai jog útján, mint Erdélyben, azon kisedő tartományocskában, mely a legnagyobb öszhangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul tenni, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő kategóriájából egy tömbet ignorál és a befolyásból teljesen kizár.

Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolja az oláh népet, melyről kimondatik, hogy csak eltüretni fog, „*usque ad beneplacitum principis et regnicolarum*“, ámbár az oláhság a legnagyobb számu; a) a törvényesen bevett vallások közé nem sorolja a görög egyház tagjait, ámbár e hitűek szintén a legszámosabbak; c) a polgári osztályok közül — szintugy mint Magyarország — a *misera plebs*et, mely ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Ily fontszámra megmért és egyensúlyozott érdekek egyfelől, ily mérlegre sem vont és mellőzött érdekek másfelől, egy okos embernél sem költheték föl azon meggyőződést, hogy Erdély alkotmány a kősziklára van építve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogattathatik.

Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolgotó talentum, szilárdnak azon állást, melyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az érdeketeknek kell folytonos iparral, naponként át meg át lyuggatni.

Az átluggatás, az irott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek egymást nagy ügyességgel gyöngítették, az „Alvincziana resolútiótól“ kezdve, mely a Leopoldi kötlevélt magyarázza, a Bethlenianum systemán keresztül, mely az adót rendezi, a mádfalvi véres demonstratióig, mely a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átluggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versengések, Keresztesi cancellárságától b. Miske nyugalmazásáig, a XVIII-dik század elejétől Wesselényi Miklós föllépéseig, már annyira bevégezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét oly rosznak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyűlési tagoknak nem hozni absolutistikus irányu törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett, a kormány férfainak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létezik.

A fönebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutistikus irány, ha az intézményeknek már említett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként constatirozta Wesselényi az erdélyi helyzeteket.

Szerinte Erdély közjogában semmi életönállóság és alakító erő többé nem volt.

Erdélyen — az ő véleménye szerint — Erdély által törvényhozásilag segíteni nem lehetett.

Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott, az ő matematikus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott problema minden corollariumait, s egy egész politikai eljárást állított fel, melyhez az erdélyi viszonyok mérlegelésekor szoros következetességgel ragaszkodott.

Az erdélyi dolgokra nézve ő magával soha ellenmondásba nem jött.

Elvei valának a papiron levő, de az életből eltűnt és törvénytelenül kitzasztott jogokat makacsul visszakövetelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationális anyag fejthet a gyöngye Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedékenységről lehet szó, könnyebb egy régi és

tiszta követelést megnyerni, mint egy új kívánságot, melynek megtagadása semmi lelkiismereti vád-
dal nem jár.

Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra nézve, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszacserezhető, nem indulni meg a császárvak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárgygyá teszi, okvetlenül elfogja temetni.

Az új kérdésekben is — Wesselényi szerint — rettegni kell a törvényhozataltól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilizatio követelése s más ily szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegenél fogva, csak beteg terményeket állithat elő, s új törvényei olyak leendenek, mint a mesében a tündérnőnek aranyalmái, melybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kívül a civilizatio és a korigény fényes máza, ben a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, tudniillik a köznép sorsának javítására vonatkozó ügyeket, az urbértől az örökváltságig. Ily tárgyakban kész volt a törvényalkotásra; mert hitte, hogy a kormány e mezőn reactionarius irányt nem pártolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédelmező szerepét mondá magáénak.

Vége Wesselényi elve volt ostromolni a burokratitát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanusnak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartatnak; nem örvendeni, ha a választások útján ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az ily kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek közkezelése majd semmit, miután Erdély mechanismusa oly roszt, az erdélyi kormánytagok szerepe oly függő és alárendelt, a közgazgatás kerekai pedig úgy forgattatnak, hogy az egyén okvetlenül elviseltetik, s a leghűbb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a legroszabb.

Sivar nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza, s meg kell vallani, hogy tekintélyeink közül kevés van, ki hasonló vaskövetkezetességgel haladott volna pályáján, mint Erdélyben ő.

Sem a feje fölött tornyosodó vihar, sem barátainak kérései, sem az ellenzék meghasonlása, sem a kialkuvási mulékony perczek nem csábíthaták következetlenségre.

Miért?

Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély mechanismusa, ha forgattatik, rosznál egyebet örölhessen.

Miként kívánt tehát segíteni a végpusztuláson?

Egy mentőszert látott, tudniillik az egyesülést Magyarországgal.

E czél eléréseért ő szívesen lett volna igazságtalan, jogtapodó és alkotmányosértő.

A magasabb következményért, itt az alkotmányos polgár és a hazafi nevéből sem csinált semmit.

Adatokat facsart el, törvényes eszméket dült szét, sőt a magyar korona területének sérthetlenségét sem oltalmazta.

Midőn a szászok az unió ellen zajongtak, javaslá, hogy a szász territorium szakasztassék el a magyar koronától, változzék osztrák örökös tartományyá.

Midőn a pozsonyi országgyűlésnek figyelme Erdélyre fordult, legott előlépett Wesselényi, s látván, hogy az unió akkor nem létesíthető, elhité a képviselő urakkal, kik épen semmit sem tudtak az erdélyi dolgokról, hogy a pozsonyi országgyűlésnek egy ősiségi pört kell politikai uton Erdély ellen megnyerni, s kötelessége négy igazságtalanul birt megyét (Krasznát, Középszolnokot, Zarándot és Kővárvidékét) visszaszerezni. Az adatok, melyeket Wesselényi a partium ügyében egybegyűjtött, egyoldaluak, hiányosak, csonkák valának; a következtetések, melyeket a poros okiratokból vont, a diplomatiái elveket és az igazságérzetet megtámadták: maga is belátta okoskodásainak roppant hézagait s hogy segítsen magán, hogy logikaibba tegye követeléseit, kész volt a leopoldi kötlevel törvényességét is tagadni, s e tény által egy tollvonással megsemmisíteni Erdély alapjogait, és megsemmisíteni saját politikai pályájának babérjait, melyeket épen a

Leopoldi kötlevel megsértett pontjainak védelmében nyert. De mindezen tekintetek őt föl nem tartóztatták; mert látta, hogy a partium visszacsatlása mellé többséget szerezhethet, s mert hívé, hogy Reviczky gróf a visszacsatlási törvényczikk megerősítésének kieszközlése által keresend népszerűséget.

Nem szándékom a botrányokat festeni, melyek a visszacsatlási törvény végrehajtása körül fölmerültek.

A pozsonyi országgyűlés rendelkezett oly kérdésben, mely iránt, az erdélyi országgyűlés nézete szerint, nem volt joga semmit egyoldalulag tenni.

A magyarországi kormány a hozott törvényt teljesedésbe akarta venni.

Az erdélyi kormány ellentállott.

Mindkettőnek eljárása a birodalmi központban helyeselteték, s utasítások vagy elnézés által gyámolittatott.

S valóban a XXI-dik törvényczikk miatt előidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása sem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

E zavart leginkább Wesselényinek tulajdoníthatni; mert ő vonta a pozsonyi országgyűlést az egyoldalú határozatok meghozatalába.

Hibáztatni lehet őt, ha tetszik.

De kétségtelen, hogy szigoruan következetes volt mind az unio, mind az azzal kapcsolatban levő partium kérdése körül.

Mert ha Erdély közjogát produktív erő nélkülűlinek, önállóságát veszélyesnek hitte: természetes vala, az uniót minden áron akarni.

Ha továbbá, akár az unió eszméjével a szászokat kibékültetni, akár a szászok ellenére az uniót kivívni, nem tartá lehetségesnek: viszont megfogható volt, hogy inkább a szász földet akarja a magyar korona territoriumától elszakítani, mint Erdély jövődjét a Magyarországtól különvált helyzet miatt megsemmisítve látni.

Ha végre, a birodalmi kormányt számításból, az erdélyi országgyűlést az önállóságról fonák nézetekből, az unióra komolyan hajlandóknak nem képzelte; míg ellenben alkalom nyílt, legalább Erdély egy részének Magyarországba olvasztására: ekkor ismét nem volt csoda, hogy megragadta a kínálkozó alkalmat; mert noha az egész tartományt nem, legalább annak egy töredékét így ki lehetett szabadítani; s mert remélhető vala, hogy a veszteség miatt okozott elgyengülés, a többi részt az önállósági álmokból kijózanítja.

Midőn az unió és a partium fölötti kérdés legszenvedélyesebb időközei lefolytak; midőn a szebeni és kolozsvári országgyűlések valóságos rokonszenvet kezdettek mutatni a Magyarországgal szorosabb viszony megkezdésére, s némely főpontokban remélhetőnek látszott az egyesülés: Wesselényi, a gräfenbergi beteg, már ekkor nem vehetett a pártvitatásokban részt; de éppen ezen távolállás miatt nyert a messze- és előrelátásban.

Ő a gyógyintézetben több főrangu szlávval és havasalföldi bojárral jött szorosabb ismeretségbe; mert hozzá és körüle, mint a szabad eszmék kikiáltott hőséhez és martyrjához, az idegenek nagy figyelemmel s részvéttel gyülekeztek össze.

Ezen érintkezések a szomszéd szláv és román tartományok tekintélyeivel naponként komorabbá tevék őt.

Rettegni kezdett a keleti eszmemozgalmaktól.

Hivé, hogy a daco-roman propaganda már Erdélyre is kiterjesztette izgatásainak hálózatát, és a fiatal oláh papok- s néptanítóknál, már többé nemcsak azon szellem van, melyet Petersburg iránti kegyeletek növeltek, de hatalmasan terjed egy erős és veszélyes rokonszenv oly felfogások iránt, miknek következésében minden oláh-ajku népek összeolvadnának a szabad és ifju Dacoromániába, a még ezentúl teremendő országba, mely határait Bessarabia széleitől terjesztené felénk, Erdélyt átölelné, és, ha lehet, a Tiszáig vinné foglalásait.

Wesselényi akkora aggodalommal tölt el a gyanított szláv és román irányok miatt, hogy már Erdély unióját Magyarországgal nem csupán az alkotmányos erők növekedéseért, nem csupán Erdély folytonos sülyedésének gátlása végett óhajtotta: de az egész osztrák birodalom sorsa és magasabb érdekei kezdének szemé előtt lebegni, nyugtalaníták lelkét, s az uniót, több intézkedésekkel együtt, azért is kívánta mielőbb létesíteni; mert félt, hogy különben szabadabb tér nyílik a keleti népek confoe-

deratiójára, s oly mozgalmakra, melyek az osztrák monarchiát és a nyugoti polgárosodást fenyegetnék.

Szavai nem találtak elég hitelre.

Az erdélyi ellenzék, szintugy mint az erdélyi kormánypart, többnyire rémlátásnak tartá Wesselényinek az oláhokra vonatkozó nézeteit.

A politika a rendes kerékvágásokban haladott tovább és tovább.

Volt szó az erdélyi országgyűléseken néha az unióról is, néha az urbérről is; de kétségtelen, miként sem a kedélyek kiengesztelésére, sem oly nagyobb szabályokra nézve, melyek villámhárítói lehetnek volna a vihar gyulékony elemeinek, intézkedések nem tétettek. És előttem igen hihetőnek látszik, hogy ha Wesselényi minden országgyűlési tanácskozmányokban részt veendett volna: akkor sem nyertek volna a dolgok más alakulást; mert Erdélyben nem az egyének belátásában vagy akaratában volt hiba, hanem az intézmények tették a közszellemet törpévé, az egyének belátását majdnem feleslegessé, az egyének akaratját majdnem ájulttá.

Olvasóimnak szeme előtt áll Wesselényi erdélyi politikája.

Lássuk már: minő nézetei voltak a magyar ügyek vezetése körül?

Lássuk: minő arányban állottak eszméi, korának eszméihez és törekvéseihez?

Lássuk Wesselényit pártjában és pártjától elhagyatva, együtt és izoláltan.

Még az 1823-dik év fájdalmainak, még az 1825-diki szenvedélyes vitáknak, még a megkeserített nemzet és fölingerült ellenzék panaszos előterjesztéseinek első benyomásai a kedélyekből egészen ki sem töröltettek; még a sérelmi politika csak zsenge diadalait ünneplé, és bátor de szerény követeléseivel, az állam legmagasabb köreiből kevés tanítványokat számlált; még minden alakulóban volt és változhaték, midőn Wesselényi Miklós a pozsonyi országgyűlésen föllépett s a párt vezérletét rövid idő alatt kezére kerítette, és bár nem hosszason, magánál tartá.

Ő ez alatt oly sokat tett a párt kiképezése s megszilárdítása körül, hogy miután Erdélybe távozték, még több éven át az ellenzék emblemája a Wesselényi név volt.

Wesselényi durva s bizonyos pontokig kihívó egyéniség lévén, az ő szellemi befolyása közt a sérelmi párt modora nyersebb, politikája kihívóbb, sőt néha koczkáztató kezdett lenni.

Wesselényi, mint combináló elme, csakhamar rendszerezte a taktikát, mely által örökös guerilla-harcz folytathatik a kancellárok ellen, s mely által jót-rosszat téve, pihenni lehetetlen volt annak, kit balsorsa személynökké tett.

Egy párt, mely kormányra jutni nem remél, szemben oly párttal, mely mindig a kormányon ül, okvetlenül népszerűvé válik. Mert a kormányzás már magában sem népszerű tény; mert továbbá a

ragyogó eszmék, a kedves lehetetlenségek, és a hízogó kegyvadászat egész összege fölött rendelkezik az, ki nem fél, hogy valaha szaván fogják s felszólitják elméleteinek életbeléptetésére.

Ily viszonyban állott az ellenzék a conservatív párthoz.

S Wesselényi nem álmodta, hogy hamar következnek oly idők, midőn saját pártjának még más feladata is lehet, mint gátolni a Lajthán túlról benyomuló absolutistikus irányokat az által, hol minden gyanuba hozatik, ki a kormányrudhoz közel áll, s az emberekkel együtt az igazgatás eszméje népszerűtlenné tétetik.

Ő tehát majdnem ugyanazon szigorral ostromlá Magyarországon a kormányt, mint Erdélyben; de nem ugyanazon indokokból.

Mert azt még sem hitte, hogy Magyarorszában annyira lehetetlen új törvényeket hozni, mint Erdélyben; azt még sem képzelte, miként a köz-igazgatás ugy nem fejthet ki erélyt s önállóságot, mint a Királyhágón túl; azt nem állította soha, hogy Magyarorszában sem kell a nagyobb átmérőű reformok kezdeményezéséhez nyulni. De az engedékenységre rávenni azért nem lehetett; mert a magyar kormánypártban örökké csak az osztrák politikát vélte képviseltetve, s mert hitte, hogy a magyarnak mindaddig harcban kell állani saját kormányával, míg az örökös tartományokban is meg nem szűnik az absolutismus.

Wesselényi az izgatás erélyének és befolyásának gyöngítésére elvből törekedvén, a megyei rendszert mentől nagyobb rugalmassággal, s mentől határozatlanabb cselekvényi körrel kívánta fölrüházni. Rendre egész tan készült a megyéken nyugvó teljesítő hatalom és a megyék által gyakorolt visinertiae természetéről. A pártvezér nyomát követve, az ellenzék megannyi védvárakat, megannyi cserkesz-tanyát akart a megyerendszerből építeni, honnan a Samil-beyek sikeres lerohanásokat tehesenek és az absolutismust minden hadi állásából rendre kiszorithassák. Kétségtelen, hogy ha Wesselényi elméletei az életbe teljesen átmennek, a municipal rendszer majdnem a schweiczi cantonok tulajdonaival birt volna. De, kik vele közelebbi viszonyban voltak, tudják, hogy mint a magyar alkotmány sajátosságát és mint a szabadság erős garantiáját, örökké föntartani kívánta ugyan a megyerendszert; azonban hatáskörének végleteit kész volt körülnyirni, és kész volt belőle a féketlenebb erőket feláldozni, mihelyt oly idők fogtak volna előkerülni, melyekben a korlátlanságot lehet fékezni a nélkül, hogy a szabadság vele együtt elnyomassék. Azonban, míg a birodalmi igazgatás szelleme a régi marad, kívánta Magyarországon is a régi amabilis confusiot megtartani, és addig a megyei autonomiának nem csökkentésére, de egyenesen tágitására munkálkodott.

Általában Magyarország közjogában több oly pont volt, a melynek érintését az idők szerint hely-

telennek tartá. Így például a felsőház rendezését, a képviselők táblájáról a megavult vagy csak figurans elemek kivetését, a ház szabályainak írásba foglalását: mind az éretlen és körülményeket nem ismerő ujitási roham követeléseinek hitte; mert nem képzelt a létező akadályok miatt a főnebbi kérdések körül oly változtatást, mely javítás lehessen.

A magánjogi reformok mezején Wesselényi eszméinek mérsékelt demokratikus színezete volt. Nem látszott sem a politikai tanok, sem a nemzetiségi érdekek tekintetéből, a fekvő birtok osztálya és elidegenítése körül oly korlátokat megengedni, melyek a hitbizományok vagy majoratusok szabályozása és megtartása felé vezethetnének; sőt nem is akarta képzelni, hogy a fekvő birtok más belső törvényeket követhet s más különtézkedéseket igényelhet, mint az ingó vagyon. Az ily nézeteket reactionariusoknak tartá. Csak a saját eszméinek szigorú és következetes kimélete: ez volt jelszava. E ponton kívül kevésbé érdekeltetett a magánjog philosophiája iránt, s kevés fogalma volt a hatásról, melyet a magánjogi reformok az alkotmányos formák változtatására okvetlenül gyakorolni szoktak. Hasonló állásban volt a törvényszéki, a pörfolyam s különösen a büntetőjogi reformokkal is. Mint magyar jogtudós, ismerte a jelen helyzetet, mint szabadelvü publicista, tudta az újabb polgárisodás követeléseit, mint ellenzéki pártvezér egyszerűsíteni és térszíníteni akart e mezőn. Kivánta

az ügyek rövid ellátását, a birói függetlenséget, s a hol az elmélet szerint lehetséges és hasznos volt, a nyilvánosságot, a szóbeli eljárást és az esküdt-széket. De e kérdések összekötését az állami intézményekkel, e kérdések hatását az állam újraalakítására és a magánbirtok fogékonyságára nézve; ugyszintén e kérdések némelyikének a különböző ajku népességek miatt fölmerülő nehézségeit: szóval a practicabilitás szempontjait soha kellőleg nem mérlegelte. Arra türelme, tapasztalása vagy érzéke elég nem volt.

A fenebbieken kívül még a magyar nyelv és nemzetiség ügye volt doktrinájának kedvencz pontja. Legszebb beszédei e tárgyra vonatkoztak. De eljárása és eszmeköre itt az ellenzéki hagyományos kerékvágásban gördült tovább és tovább a nélkül, hogy akár kiengesztelőbb, akár magához ragadóbb, akár az érdekekkel fölolvasztóbb fogalmakkal gazdagította volna pártját és a hazát.

Wesselényinek, mint államférfiúnak az élet fölmerülő igényei és a napi politika körül ezen tengelyeken mozgott eljárása; mindaddig tudniillik, míg az események vezénylete körül tevékeny és szakadatlan szerepe volt.

De bekövetkezének a kinteljes, a testi fájdalmakban és politikai szenvedésekben gazdag évek, midőn a csodálatosan erős organismus szintoly óriási, szintoly makacs betegségek által ostoroztaték; midőn büszke szellemét prometheusi bilincsek lánczolták a tevéketlenség pusztá szirteihez; midőn a kor,

az ellene indított közkereset, a börtön, a gräfenbergi hosszas távollét a nyilvános élet küzdterétől hosszas ideig távol tarták őt; midőn a nép megszoká más szavakra hallgatni; midőn nevét, mint a holt Szolimán testét, a harcban csak azért hordoztaták szét a többi vezérek, hogy egy illusio által lelkesitse a tömeget.

Helye mások által lőn Magyarországon betöltve, kik még a gräfenbergi számüzött tanítványainak látszottak, a viszonyok igényei szerint adták a politikában az új lendületeket s rendre az eszmék egészen különböző régióiba vezették a kéréseket.

Mig a hon keblében naponként élénkebb és változatosabb szint öltöttek a dolgok; mig a reformok előtérbe és a sérelmek hátravonultak; mig Deák solid és óvatos politikája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialektikája által váltatott föl; addig Wesselényi is legalább némileg felüdülni kezdett testi szenvedéseiből, és ismét áhitani kezdte a cselekvényességet, a hatás, az eszmék irányának kijelelésére munkálást. Mert a ki egyszer a közélet circusában veritékezett és vérzett, a ki bámultaték, tett és el lőn ismerve, ritkán tudja magát állandó nyugalomra rábírní.

Saucius ejurat pugnam, gladiator et ipse

Immemor antiqui vulneris arma capit.

És én, részemről csak szerencsétetni tudom Wesselényit elhatározásáért, melylyel ismét a politika pályaterére lépett.

S megvallom, nem Gräfenbergből küldött vezércikkjei miatt örvendek; mert azokból egyes jó gondolatokon kívül csak azt tanultam, hogy a közvetlen napi kérdések fölött, a távolból igen nehéz kielégítő bírálatot írni.

Mi különösen kedves előttem, az a közönség által soha eléggé nem méltányolt „Szózat“, mely, mint irodalmi mű, nem bir ugyan azon tulajdonnal, mint Jean Paul szerint a lángész terménye és az angol kert, hogy tudniillik minél régibb, annál zöldebb: de kétségtelen hiányai mellett is, tekintélyes helyet foglal irodalmunkban, és meg azért is különösen érdekes, mert nélküle Wesselényi politikai képét összeállítani, s nézeteiben a magasabb összhangzást, a következetesség szoros logikai láncolatát föllelni és visszaadni lehetetlen.

A gräfenbergi számüzött, vagy mint magát nevezni szerette, a „polgári halott“, ki „lelki s testi csapások által hatásköréből kivetve, a cselekvéstől elzárva, nincs többé mint élő tag nemzete családjában, és csak képe létezik már honfiai közt“, „aggódni kezd Nyugot-Európa jövődjén, aggódni a keleti ügyek bonyodalmain, fél az osztrák birodalom fölött összevonuló felhők miatt, és rettegve tekint Magyarországra, azon térre, hol képzelete szerint, előbb utóbb a civilisatio sorsa fog nagy világcsaták és népmozgalmak közt eldöntetni. A szabadság és az imádott hon szeretete mindig sötétebb sejtelmekkel ostromolják, leveretve van annak kintteljes érzete miatt, hogy a közelgő veszély elhári-

tására mitsem tehet, s hogy ő már csak egy emlék, egy kép a multból. De regék beszélnek, miszerint ősképek is megszólamlottak, midőn balsors fenyegette szeretett családunkat; bár az ily képnek nem lehet megszólamlása oly gyors, szava oly erős mint az élőké: mert az életnélküliség elleni kinos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már többé nem illeti.“

Wesselényi a brandenburgi fejérnőről szárnyaló népmondákból vett szép hasonlatosság után, a sorstól hivatva érzi magát, hogy családját, a magyar nemzetet figyelmeztesse; „mert — jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett és bajosan kikerülhető.“

Ekkor részletesen előadja a forradalmi szláv propaganda terveit, és az orosz hatalom fenyegető növekedését.

Megmutatja az érintkezési pontokat, melyekben a petersburgi cabinet érdekeivel összetalálkoznak a déli szlávok és török birodalomban lakó greco-szláv népfajok irányai, sőt általában a lengyel és cseh panszlavistikus törekvések is.

Kitünteti, hogy Ausztria sorsát a keleti ügyek megoldása dönti el, s hogy az összeütközés az orosz hatalommal kikerülhetetlen, s ezen összeütközésben a bukás bizonyos, mihelyt az osztrák birodalom nem tud erősebb érdekeket teremteni a keblében lakó népiségek összetartására, mint a mily erős érdekek vonják ezeket a birodalom határán

túl fekvő testvéreikkel egyesülésre vagy az orosz hatalommal rokonszenvre.

Ezen nézpontra emelkedve, szemlét tart a teendőkön, s végre a fő óvszert az alkotmányosságban találja, melynek zászlóját kell szerinte Ausztriának és mindazon státusoknak megragadni, melyeket az orosz túlnövő felsőség vagy a forradalmi szláv propaganda veszélye fenyeget.

Ausztria, így szól ő, nem tisztán korlátlan hatalom, s az nem is lehet. Mint magyar király korlátolt s csak mint olyan lehet magyar király. Ezen korlátoltság és a többi országokban korlátlan hatalma, egymás ellen gúny s kölcsönös szálka egymás szemében. Egy helyt követnie kell oly elveket, melyeket másutt tagad és kerül. Ily kettős szerepben sokáig többé nem diszeleghet. De ha teljesen korlátlan hatalom volna is, mint ilyen, nem gyakorolhatna nagy befolyást. A korlátlanságnak feje, vezére s képviselője az orosz hatalom. Minden más, ha az absolutismus zászlóját tűzte ki, okvetlenül annak vezérsége felelőssége alatt áll. Ausztria is e téren csak alárendelt helyzetben lehet, mint szolgája s utóbb zsákmánya a petersburgi autokrátiának. Ellenben, ha alkotmányosságot tűz ki jelszóul, oly elsősége kap, hogy Németországon szava eldöntő leend és egyszersmind keleten a civilisatióknak követőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyázni kell, nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére: mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemoniát okvetlenül kezébe

fogja ragadni, s ily természetelleni viszony Ausztriát vagy arra kényszeritené, hogy legnagyobb ellenségének, az oroszoknak vesse magát karjai közé; vagy pedig, ha másodrendű, sem egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mint mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sinlődő létét.

Meg kell vallani, a monarchia helyzetét jól tudta Wesselényi constatirozni.

A kérdés már csak az: hogyan minő alkotmányosságot ohajtott Ausztriában?

A foederatiót.

Az ő nézete szerint öt tagból állott volna a monarchia.

E tagok:

1) A német birtokok, t. i. Ausztria, Stájerország, Tyrol, a földészetiileg elszakított, de nagyobbára germán nyelvű Slézia, Karinthia és Karniolia. De a két utóbbi tartomány csak oly föltétel mellett, hogy a bennök létező és nem szétszórva lakó szláv nemzetiségeknek külön autonomiájok legyen, mint Erdélyben a szászoknak.

2) Csehország és Morva, egészen szláv alapon.

3) Galliczia, mint tisztán lengyel állam.

4) A lombard-velencei királyság Istriának olasz-lakta részével.

5) A magyar korona birtokai. Azonban oly kikötéssel, hogy Horvát- és Tótországgal Dalmatia egyesítettvén s ha a népiségek érdekében szükséges, Istriának szlávvidékei Dalmatiával összezsatoltatván,

ezen tartományok a magyar korona alatt ugyan, de egészen különvált és szláv ajku beligazgatással legyenek ellátva.

Az öt ország közt osztassanak aránylag el az államadósságok és határoztassanak meg azon kapcsolatok, melyek az egész monarchiát, mint egy nagy szövetségű államot, összetartják.

„Ha — így szól Wesselényi — Ausztria ezen saját nemzetiségeken alapult országokból álló, s a rokon érdekek és közös trón iránti buzgóság által anyagilag és szellemileg összeforrott alkotmányos hatalom lenne: azon keblében levő sok idegen elem, mely most egymással s vele ellenségesen áll szemben, s mely közt van, mi veszélylyel fenyegeti, biztos frigyesevé s ereje mindannyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népiségekre megszűnnék; mert attól nem volna többé mit remélniök, s alkotmányos állásukban oly előnyt birnának, mit azon korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem működhetnék, mert birnák a nemzetek azt, s birnák békés uton és jó fejedelmök nevét áldnák érte, miért forradalmi vészterhes merényre lettek volna képesek vete-medni: tudniillik a nemzetiségökön alapult alkotmányos létet.“

Ez volt ezelőtt majdnem nyolcz évvel Wesselényi véleménye közjogi átalakulásunk felől.

Mindent kitelhetőleg ellenzeni, míg a birodalmi kormány absolutistikus iránya az alkotmányos Magyarország ügyeire, bár magyar organumok

által, saját szelleme szerint befoly; s hogy az ellenzés sikeres lehessen, csekély előnyökért nem hagyni föl a historiai közjogot és nem dobni el azon intézményeket, melyek ámbár a haladásnak nem czélszerű eszközei, de az ellenzés mezején, rugalmas és viszszapattantó természetöknél fogva, nagy szolgálatot tehetnek: ez volt Wesselényi politikai doctrinájának első része.

Teljes erővel odamunkálni, hogy az egész monarchia alkotmányos formákat öltjön fel, de nem egy általános, nem a historiai alapokat és a nemzetiségi nagyobb igényeket mellőző centralisatio árán; hanem a foederalismus oly kellékei szerint, melyek a szükséges birodalmi egységet nem teszik lehetlenné: továbbá, ezen magas célért nem lenni fukarnak sem a vagyoni sem a történeti jogok körüli észélyes áldozatokban: ebből állott Wesselényi politikai doctrinájának második része.

A jövendő itélni fog, hogy olykori gascognadai, apró hiúságai, gőgje, nagy szavai és makacsaága mellett is: valódi államférfiu volt-e ő, vagy ábrándok barátja s az idő jeleinek félreismerője? *Opinionum commenta delet dies, justitiae argumenta confirmat*: e remény szokott vigasztalása lenni azoknak, kik félreértetnek vagy meggyőződéseik teljes erélyével sem eszközölhetnek a közfigyelem szentélyébe bejáratot oly eszmék részére, melyeket szívök és eszök minden kincsével, —

mint nevök örököseit és föntartóit — kívántak volna gazdagítani.

Wesselényit bámulta a magyar világ, midőn Reviczky, Pálfi és Majláth ellen menydörgött; de részvétre alig méltatta, midőn a tagadás teréről az alkotáséra tért át. Pedig nálánál aligha volt az ellenzéknek következetesebb férfia.

Szózatából nyolczszáz példány sem kelt el.

A „polgári halottal“, kinek, mint bevallá, nem lehet „megszólalása oly gyors, szava oly erős, mint az élőnek“, keveset gondoltak azok, kik éltek és erős tüdővel bírtak.

A szláv forradalmi propaganda agyrémnek tartaték.

Custine munkája kellemes olvasmány levén, mindent meggyőzött arról, hogy az orosz birodalom egy nagy colossus, mely agyaglábon nyugszik, s annál fogva oly könnyen feldönthető, oly szerencsétlen óriás, miszerint csak a blasirozottak, kik a mesterkelt emótiókat szeretik, és a tudatlanok, kik külszin által akarják magokat elvakíttatni, lehetnek miatta félelemben.

Hogy az osztrák örökös tartományok alkotmányossá váljanak-e vagy ne? ez nem tekintetett oly természetü kérdésnek, melylyel a magyar, kinek országa „regnum unum et independens“, világpolgári és szabadságbaráti érdekeken kívül más szempontból foglalkozzék. Különben is annyi a teendő, hogy két kézzel kell saját ügyeink intézéséhez fogni s még sem győzzük a napirendre tü-

zötteket lejáratni, Kossuth maga oly sok életkérdést, melyek nélkül a magyarnak okvetlenül vége van, jelölt ki, hogy lehetetlen az örökös tartományok sorsát is nyakunkra venni. Ily nézetek — bár nem ezen szavakkal — valának uralkodók. S bár kétségtelen, hogy Széchenyi sokat irt „az Ausztriával való vegyes házasságról“, melynek tekintetbe vételével kell a magyar viszonyokat a napi teendők sorozatára és modorára nézve fölfogni; de azonkívül, hogy e javaslat sem aratott rokonszenvet, az még sokkal felötlőbb volt, hogy Wesselényi munkájának megjelenése után is, az alkotmányos reformok szóvivői közül senki sem találkozott, ki terveibe, bár mint utógondolatot, beszötte volna ama fontos kérdést: vajon a magyar állam, mint a monarchia része, minő helyzetet foglalhat czélszerűleg el azon esetben, ha a többi tartományok is az események hatalma által a constitutionalismus útjára téríttetnek? s vajon nem lehet-e ily fejleményre előkészülni és hatni? Pedig belátható volt, hogy ezen kérdés körüli tisztába jövetel nélkül, a közjogi reformtervek egy része valóban inkább hasonlított, mint az orosz hatalom, Custine ama colossusához, mely agyaglábon áll.

Nincs miért több okot fölhoznom.

Wesselényi nézetei már régóta nem valának az ellenzék jelszavai.

A párt különvált tőle.

Neve tiszteltetett.

Tanácsai időnkivüliek valának.

Mindenki látta a változást. Csak ő, „a gräfenbergi számüzött“, hitte hazatérésekor, hogy az ellenzék vele öszhangzik és vele compact.

E hit első fele oly csalódás volt, mint a második.

A halandók sorsa: élünk, hogy felejtünk és feledtessünk.

A becsszomjas sorsa még ezenkívül: sem a felejtést, sem a feledtetést nem venni a maga idejében észre.

És Wesselényi, mert talentuma nem csökkent, akarta, hogy az elismertetés ne változzék.

Hiu törekvés!

Apponyi gróf kormánya alatt a pártok kihívóbbak kezdtek lenni.

Különösen az ellenzék szenvedélyesebb modort vett fel, s az új kancellárnak megbuktatása tüzetted ki jelszóul, oly határozottan, mint eddig még soha nem történt.

A makacs tusa a dolgok természetéből folyt.

Mert Apponyi gróf, midőn Majláthot megbuktatta, fiatal ember volt, s fölemelkedése első példa vala, hogy a parlamenti befolyás már elég a kormány átvételére.

A pártoknak éles ösztönök van egy megkezdett változás kizsákmányolására.

Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és burokratiai érdemekért lép a hatalom polczára; ha

nem az országgyűlési szónoklat és pártvezénylés viszi őt; ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy fiatal conservatív iskola számára, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire sajátjává tette; ha ily hódolás a parlamenti szellemnek, nem költ reményt még nagyobb vállalkozásokra: akkor Apponyi gróf, ugyanazon politikáért, melyet követte, sokkal kevesebb ostromot állott volna ki.

Igy a leghevesebb megtámadásokra számolhattott. Annyival is inkább, mert párthivei a harc-keztyűt az ifju kor negédjével és önbizakodásával fogadták el. Alig kétkedtek többé győzedelmök felől, s hogy könnyen czélt érjenek, a clubbokra vitték át politikájokat, mintha a clubbok nem lettek volna mindenütt a szélső véleményeknek inkább kedvezők, mint a visszatartóztatásnak. Programot irtak, mintha az ígéretekben nem lehetne mindig gazdagabb az, ki nem kormányoz, s mintha ragyogóbb ecsettel lehetne lefesteni a conservatiót, mint az újraalkotást, a létezőt, mint a lehető.

A szenvedélyek tehát a két nagy párt által egyformán igénybe vétettek és a véleménytoborzás erélyesen üzeték.

Előbb szabályok szerint rendezte magát a conservatív párt a fővárosban és vidékeken; néhány nappal utóbb ugyanezt tevé az ellenzék is.

Központi bizottságok vevék át a pártmozgalmak elintézését.

Mig ily fejlemények történtek, Wesselényi már elvesztvén szeme világát, zsibói kastélyába vonult,

mint mondá, változatlanul családkörének élni; de nyugtalan vérmérséke naponként meghiusítá a szándékot.

Titoknoka örökös foglalkozásban volt.

Reggeltől estig baráti levelek, fölszólítások, hirlapi cikkek, magánkézre szánt értekezések és pártmemorandumok készültek.

Ő folytonosan dictált.

De minthogy nézetei a régiék maradtak; az ellenzék pedig új fegyverekkel és új célokért harczolt: természetes volt a csekély hatás, melylyel figyelmeztetései fogadtatának.

Wesselényi azonban, a világos mellőztetések daczára is, legbuzgóbb tagja volt az ellenzéknek.

Valamint követelő és majdnem zsarnok volt, míg a párt élén állott; valamint akkor semmi haeresist nem űrt s a különvéleményüeket inkább üldözte, mint az ellenpárt embereit: szintugy most, miután vaksága nem engedett számára fő szerepet, szigorú fegyvellemmel viseltetett, s bár mennyire különbözőék nézete a Batthyányétól, örökké hajlandóbb volt saját meggyőződését eltagadni, mint az ellenzék eljárásában a legkisebb hibát észrevenni.

Az igaz, hogy bizonyos mértékig változatlanul csalálmokban ringattaték.

Mert a levelezések és cikkek miatt — melyek tőle, a világtalantól rendkívül sok időt vettek el — nem maradt elég nyugalma apróra megismerkedni a főforgó kérdésekkel. S miután indulatoságra kész jelleme miatt őszinte szót ritkán hallha-

tott, Széchenyi gyűlölete, Kossuth magasztalása valószínűleg azon sarkok, melyek körül forgott Zsibón majdnem minden okoskodás.

De a gondviselés könyvében megíraték, hogy valamint csalálmái nagyok voltak, úgy kiábrándulása is óriási legyen.

Azonban ennek csak későn lehetete történnie, tudniillik a forradalom előnapjaiban, midőn már a Kossuthtal tisztába jövetel és a csalatkozás fájdalma inkább volt egyénileg érdekes, mint a házára nézve hasznos.

Wesselényi kedélyhangulata a legkomolyabb crisisen ment át, midőn hallá, hogy Széchenyi, ki az Apponyi kormány alatt átvette a közlekedési munkálatok vezényletét, a Tiszaszabályozás megkezdéséért körutat vállalt, és a nép által nagy lelkesedéssel fogadtatik, még oly vidékeken is, hol a Kossuthpárt kezében van a hatalom.

Wesselényi, ki a pártot tartotta legfőbb szempontnak, érteni sem tudta, miként lehessen ünnepezt oly ember neve, ki legtöbbet tett ugyan a házáért; de Kossuthot forradalmi hajlamunak mondá még a „Kelet népében“ s azóta szünetlenül állította, hogy ezen ember Magyarországot okvetlenül végveszélybe fogja sodrani.

Éppen akkor érkeztem Zsibóra, midőn Széchenyi a Tiszaszabályozás ügyét megpendítette és kivált az anyagi érdekek pártolói által e vállalatért az egekig volt emelve.

Zsibón nagy ingerültség volt.

A ház ura több vendégek előtt bontatá föl a pesti leveleket s Kossuthnak egy deklamatori hangon irt tudósítását olvastatta, melyben a védegyeleti mozgalmakon kívül, sok vád foglaltaték Széchenyi ellen.

A többek közt előfordul: hogy a gróf Metternich herczegnél valamikor a magyar ügyek felől beszélgetvén, a mindenható minister kikelt Kossuth agitatói miatt és az ellenzéket nyugtalan szellemmel vádolta. Ekkor — tudniillik a pesti tudósítás szerint — Széchenyi elismerve a herczeg megjegyzéseinek igazságát, tanácsolá, hogy Kossuth irányában szükséges volna más politikát követni. Metternich kérdé: minő politikát? Utilisálni kell őt: mondá a gróf. S ha nem lehet? tudakolta a herczeg. Akkor fölakasztatni: válaszolta Széchenyi hidegen és vállatvönitva.

Nem tudom: mennyiben igaz e dialog; de az bizonyos, hogy Wesselényi oly hosszas szónoklattal, melyet ő régen az országos termekben tartott, mutogatta meg Széchenyinek veszélyes törekvéseit, a legnagyobb hangsúlyt mindig ezen eszmére vetvén: ő, az éltes férfit, ő, a gögös oligarcha, most Apponyinak akar kedvében járni, azon urficskának, ki csak a minap akkora vala, mint a keztyüm.

Wesselényit a többek közt még az a gondolat is, hogy egy ifju szónok kancellára lehetett, nagy mértékben boszantotta, s magasztalni kezdé gr. Vay Ábrahámot, — kire különben mindig haragudott —

csak azért, mert ez érzi s ki meri mondani ama nagy megbántást, hogy oly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett urak mellőzésével bigyesztetik a kormány élére.

És Wesselényi, a legkövetkezetesebb fők egyike, ily Scipio Nasica modorában tett nyilatkozatok mellett, hű közkatonája vala Kossuthnak, ki mindig arról beszélett, hogy a „tekintélyek kora lejárt“.

Én, mihelyt Wesselényivel külön lehettem, baráti viszonyomnál fogva, mellőzhetlennek hittem, tudtul adni neki, hogy Széchenyi által szövetségre és egy hirlap kiadására szólittatám föl, melynek célja volna közvetíteni az eszméket s egy oly whig-párt alakulását előmozdítani, mely a Kossuth radicalismusa és a jobb oldal közt állván, lehetségessé tegye a reformokat nagy rázkodások nélkül.

Wesselényi alig tudott bámulatából magához térni.

— S te mit válaszoltál? kérdé.

— Debreczenben rendelt találkozást és akkor fogom nézeteimet elmondani.

— És szándékozol-e ajánlatát elvállalni?

— Körülményeim miatt lehetetlen: mondám.

— Miért akarsz tehát Debreczenbe menni?

— Mert örömmek tartom Széchenyivel, kit csak egyszer láttam, most közelről megismerkedni.

Beszélgetésünket Wesselényi félbeszakítá, minden további tudakolás nélkül.

Másnap arra kért, hogy mulassak nála hosszabb ideig.

A Tiszaszabályozó társaságnak debreczeni közgyűlése még csak néhány hét múlva tartatván, szívesen megigértém.

Wesselényi mindent elkövetett — mint addig is szokása volt — hogy zsidói napjaimat kellemessé tehesse; azonban, a mikor csak üres időm vala és magunkra voltunk, elővételé levelezési jegyzőkönyveit és olvastatott a mult időkre vonatkozó dolgok felől.

Hamar észrevettem, hogy Széchenyiért történik.

Az olvasást autobiographiák váltották föl, s Wesselényi Széchenyivel megismerkedésétől fogva ezer apróságokat beszélt el a maga életéből, azért hogy adatai egykori barátjának életére világot vessenek vagy homályt.

Mint látszott, a legkiméletesebb módon akart rávenni, hogy Debreczenbe ne menjek.

Széchenyit — bár egyenesen ritkán támadta meg — azon szinben kívánta feltüntetni, mint ki az embereket csak eszközöknek tekinti, s valamint rája, ugy Kossuthra is csak azért haragszik leginkább, mert mindkettejük függetlenül követte saját keblének istenét.

Én érdekel hallgatám szavait; de a mint a debreczeni találkozás ideje következett, készültem el Zsidóról.

Wesselényi ismét elővette könyveit és magyarázatait; azonban a felvilágosítások után is, én más-

nap indulni akartam Kolozsvárra, hogy dolgaimat rendezvén a kitüzött napra Debreczenben lehessek.

Szótlan makacsságom folytonos izgalomban tartá.

Ő tőlem nagy vitatásokat várt.

Én keveset szoktam beszélni.

Midőn a dél közelített, több koci érkezek a Magyarország megyéiből vendégekkel, kik részint őt, részint engemet látogatván meg, nagy örömmel kezdettek Széchenyi tiszai utjáról beszélni, élénk ecsettel rajzolák fogadtatását a különböző vidékeken és nagy kedvetlenséggel hallák, hogy körülményeim nem engedik a Széchenyi ajánlatainak igénybe vételét.

Wesselényi hosszason hallgatá a beszélgetést, mely ebéd után megujult és az alkony óráiba is messze befonta magát.

Mindig komorabb lőn.

Ő Kossuthnak pesti levelei után azt hitte, hogy minden magyarországi ember veszélyesnek tartja Széchenyit, s most tapasztalá, miként a szabadelvű tiszai megyék ellenzéki tekintélyei is nagy tisztelettel vannak a Hitel írójának multja, és nagy reménynyel jövője iránt.

Történetesen épen azon idő tájt bukott meg — ha jól emlékszem — Csongrádban a Klauzál, és Tolnában a Bezerédj befolyása.

Wesselényi forró képzelődése az ellenzék régi tekintélyeinek bukását összefűzte Széchenyi emelkedő népszerűségével.

Sűrűn kezdetek omlani világtalan szemeiből a könyek, s elboriták arcját. „Minden utána fog ismét indulni, — kiálta föl, Széchenyre czélozva — ő megint a divat embere lesz! Sarkait fogja követni a tömeg. Szavaira, mint a mesterére, esküsznek barátaink. Én egyedül nem fogom vonni az ő diadal-szekekrét. Hadd mondja el az utókor:

„Cunctaque terrarum subacta, praeter atrocem animum Catonis!”

Könyei által Wesselényi csakhamar indulatba hozaték:

„Átkozva legyen a kéz, mennydörgé, mely bármily körülmények közt csak egy sort is irand Széchenyi mellett.“

Ezen érdekes jelenet után nem sokára Debreczenbe s később Pestre távoztam.

Wesselényi annyira sem vala fölvilágosítva a szőnyegen levő kérdések állásáról, hogy egyik meglepetésből a másikba esett. Midőn a parlamentáris kormány eszméje az ellenzék programjába igtatatték, sürgetőleg tudakolta tőlem: vajon Kossuth, kit ő oraculumnak tekintett, minő rejtélyes okokból pártolhat ily nézetet, mely az oppositio tanai-
val nyilvános ellentétben áll? Midőn a szabadelvű hirlapokban indítványok hozattak föl, melyek a megyei kihágásoknak szerves törvények által akarták elejét venni, mindig gyanakodék, hogy a közlött tervek egyenesen Kossuthnak, mint a municipal rendszer védelmezőjének, megbuktatására czéloznak. Midőn az 1848-diki országgyűlésen egy párttöredék

a városi törvény szerkesztésében tisztább képviselői formák után törekedett, Wesselényi csodálkozással vegyült aggodalommal monda, hogy ő már nem érti saját pártfeleit, kik a korlátlan igazgatás kezébe a szabadság leple alatt, fegyvereket csempésznek. Midőn a magyar független miniszterium eszméjét Kossuth a kerületi ülésben elfogadta, Wesselényi épen akkor Zsibón a megyei követutasítások védelmére irt vezérczikkeket. Midőn én a gyöngélkedő egészségem mellett arról is értesítém őt, bár röviden, hogy ő felsége Batthyányra bizta a kormány alakítását, Wesselényi belső megindulással tudakolt betegeskedésem felől, s csak későbbi leveléből és zsibói ismerőseim nyilatkozatából jöttem nyomára: miként engemet idegláztól féltvén, állhatatosan meg volt győződve, hogy a Batthyány-miniszteriumot a paroxismus alatt képzeltem alakulandónak.

De ily bámulatos csalódások daczára is, Wesselényi elméje a magány és a vakság éveiben nem vesztett se élességéből, se mélységéből: ez kétségtelen.

Barátai nem világosíták eléggé föl a helyzeteokról.

Ő a kérdésekkel, ezer aprólékos dolgai miatt, folyamban nem volt.

Kossuthot utódjának hitte, ki nyomdokaiban akar járni.

Az ellenzéket a régi pártnak tekinté.

Makacs vérmérsékénél fogva képzelni sem akarta, hogy pártja a közjogban a védelmi posztókat fölhagyja mind addig, míg az osztrák birodalom több részei is alkotmányossá válván, kezeséget nem nyújtanak az iránt, hogy a korlátlan hatalom rohamai ellen nincs szükség akkora mértékű *vis inertiae*-t használni, mint a mennyi egy háttározatlan jogu és foglalkozáskörű megerendszerben fekszik.

Mihelyt azonban a miniszterium megalakulása kétségtelen volt, mihelyt a márczius 15-diki pesti mozgalom híre Zsibóra érkezett: Wesselényi tüstént Pestre indult, hogy barátjainak — kik nézete szerint hibákat követtek el, de a békes reform ösvényein akarnak haladni — segédkezet nyujthasson a szenvedélyek csillapítására. Kevéssel utóbb jelenté a miniszteriumnak, hogy ő akárminő helyzetben, kész a legszigorubb engedelmességgel teljesíteni a kormány parancsait, és személyét föltétlenül a kormányra lépett elvbarátainak rendelkezése alá vetette.

Az ő tanácsuk szerint jelent meg az erdélyi országgyűlésre, később a magyarországi felsőházba és a parlamentáris pályán szintugy, mint megyéjében, melynek vezényletét elvállalta, szigoruan megtámasztott minden forradalmi eszmét és tényt.

E miatt népszerűségének maradványai rendre elmállottak.

Az ifjuság emelte Pozsonyban az 1830-diki országgyűlésen félistenné, az ifjuság volt, ki az

1848-diki pesti parlament gyűlései alatt rivalgá: f e-
szítsd meg!

Mekkora változás! Tizennyolc évvel előbb a haza nemtője; tizennyolc évvel utóbb, a forradalmi csarnok legfiatalabb tagja nagyobb honfi, mint ő, az ősz bajnok, ki rég a legfényesebb eszmékért, a szólás- és irásszabadságért szenvedett: most a szabadszó és a szabadsajtó ujonczai által kétség alá vonatik, s nem eszméiért, melyek rosszak vagy divatonkívüliek lehettek, de hazafiságáért, mely a dicsőség napsugára, a nyugalom szélcsendje és a félreismertetés fergetege közt egyaránt tiszta és olthatatlan lánggal égett.

Még hátra volt számára az utolsó kiábrándulás.

Mihelyt Pestre jött, éles elméje, imádott barátjának, Kossuthnak, kezdett szándékai fölött aggodni.

Most először sejdíté a mély meghasonlást a miniszterelnök és pénzügy-kezelője közt.

Az egyik a létezőt akarta kitisztítani és consolidálni; a másik képzelődése már az ismeretlen törekvések láthatárán csapongott.

Az egyik az állam hajójának horgonya akart lenni; a másik vitorlája volt.

És a szél erős vala, a tengerpart, a vízmeder porhatag.

A kifejlés perczei közelitettek.

Wesselényi találkozék Széchenyivel, a régi és félreismeret barátta. Föl akarta őt szólitani, hogy többekkel egyesülten hassanak Kossuth irányainak mérséklésére. De Széchenyi szive már a honfájdalomban meg volt törve. Nehány nappal utóbb a legmesszelátóbb elme, a jövendő komoly és kísérteti arczára tekintvén, megtéboiyodott s a Wesselényi keze volt az, mely a Zsibón kimondott átok daczára, Széchenyi mellett a Pesti Hirlapban védőszavakat irt le, a legmélyebb boszankodás erélyével, azon gyalázatos vád ellen, hogy Széchenyi a hazát akarja megtámadni, és tervének eltakarása végett magát örültnek tetteteti.

Nincs-e sok drámai jelenet forradalmunkban?

Oh! csakhogy a rendkivüli ne lenne többnyire oly keserü!

Midőn augusztus vége körül csodálatos hírek terjedtek a Kossuth házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi összeszedte lélekerejét s eltökölte, hogy Kossuthot, ki őt kerülni látszott, fölkeresse, és szakadatlan barátságuk emlékéért s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekeljen töle kihallgattatást. Remélte, miként ha együtt hozzászasabban beszélhetnek, sikerülend meggyőzni őt azon nézetek veszélyei felől, melyek a koczkaztató lépésekben látták a jövendő biztosítékait, a rémuralkodás rendezésétől várták azon egyértelmüséget, mely — hitök szerint — egyedül vezethet czélra, és a könnyelmüség rózsaszín szemüvegén tekintettek a forradalomra. Wesselényi tudta, hogy Kossuth

vérmérsékénél fogva nem lehet a terrorizmus barátja, s hívé, miként a budai vár elleni tervek sem birnak komoly szinnel. Bebocsáttatást kért tehát tőle. Az előszobában várt, vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszautasított; mert a miniszternek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért társul. Ennek fáradozása és egy régi ismerősének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szives buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számítás fölött fagyosan és visszataszítólag bánt vele. Mondá: hogy a „Corpus jurissal“ már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.

Wesselényi görcsösen szoritotta a követ kezét, míg megvetéssel szólt hozzá, a régibb kor vezéréhez, az újabb kor vezére; de sikerült keblébe fojtani óriás szenvedélyeit.

Hidegen búcsuztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távozót.

— Egy Wesselényivel beszélt így ő! Engemet akart megalázni, kit sérteni még senki nem mert!“ E szavakat ismételték a világtalan ajkai a lépcsőn, az utcán, leirhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyített dühnek.

Midőn haza érkezett, arczán a vihar fellegei voltak.

Neje megdöbbenve tudakolta haragjának okát.

Elbeszélé mindig méltatlankodva, mindig bosszusan.

— A háladatlan! Pedig mint szeretted, mint szerettük őt! mondá neje. Hányszor emlegetted, hányszor vágytál bár egyszer találkozni még vele. Mennyire örvendettünk, midőn Zsibóról elindulánk, hogy végtére láthatjuk Kossuthot, házunk legjobb barátját! És Zsibón, mint ügyeltem minden butorra, mily tisztán tartottam a szobákat, melyeket számára hagytunk üresen, hogy, ha majd beléfáradva a sok munkába, magát kipihenni falura hozzánk jő, készen és rendszerezve találja szállását! Már ezentúl nem említjük többé az ő nevét. Nincs mit keressen nálunk.

— Nem, kedvesem! szóla Wesselényi, végig-simitva kezét neje arcán, és oly szelid kifejezéssel, mintha egy láthatlan kar rögtön levonta volna a harag lemezét arczáról, hogy a nemes kedély legszebb kinyomata föllepleztessék — nem kedvesem! a szobák ezentúl is a Kossuth szobái fognak lenni, s te oly gondosan ügyelsz rájuk, mint eddig. Hiszen ő most kilépett magából. A világ, a hizelgők, az események elszédítették. Most ki-ki töményez neki, nyakát ajánlja lába alá, hogy emelkedhessék. A megalázottakon épül hatalma. De majd változni fog a szerencse. Akkor a világtól elhagyatott megint vissza fogja nyerni magát. Ő megint a régi Kossuth lesz. S mi jól fog szívének esni, ha az üldözőktől, kik nyomát keresik, és a háladatlanoktól, kik menhelyét elárulják, visszavonulhat egy csen-

des magányba, hol minden úgy maradt, mint régen volt. Ugy-e kedvesem, te ügyelni fogsz a Kossuth szobáira?

Ezen kedélyes jelenetet, valamint a Kossuthnál történt sötétebb scénát is, azon képviselőtől hallottam, ki Wesselényi vezetője volt.

Se a nemeslelkűség szerény diadala, se a becsszomj merész győzedelme nem teljesült.

Wesselényi a megbocsáthatásban, Kossuth a reményekben csalódott.

Nincs miért emlitem, hogy Wesselényi, midőn Lamberg meggyilkoltatásával a forradalom elkezdődött, száműzte magát a hazából, melyet ily időszak alatt szolgálni úgy sem tudott: de elmondom, mit kevesen tudnak, azt tudniillik, hogy Jellachich közelítésekor, Kossuth is utlevelet kívánt magának kieszközölni egy megbizatással Franciaországba. A képviselő, ki ügyében eljárni igyekezett, a miniszterelnököt, vendégei közül, kik még asztalnál ültek, félrehíván, megsugá e kívánságot, Batthyány haragosan kérdé: talán azért küldjem el, hogy Franciaországban compromittáljon?

Az utlevélről többé szó nem volt.

Kossuth, ki eleinte a nép hangulatától félt, elhatározá benmaradni, és a nagy községek lelkesítéséhez kezdett.

Cromwell is — ha jól emlékszem — egyszer kért kivándorlási engedelmet és nem nyert.

Mily hajszálon függenek a nagy események!

Wesselényi a forradalom ideje alatt Gräfenbergben lakott s midőn hazájába visszatért, a gőzösen tüdőgyuladást kapván, 1850. tavaszán meghalt Pesten, hol egykor ezereket szabadított ki a halál karjaiból.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SZÉCHENYI ISTVÁN.

Egy híres művész földadata volt, valamelyik római nagynak diadalmenetét a Capitoliumba le-rajzolni. A vászon csakhamar halhatatlanná lőn az ecset érintései által. A legelevenebb szín varázsa emelte ki az egyéneket és tömbeket. Az arcztól a ruharedőig minden tökéletesen sikerült. Főként pedig az érzések lélektani hatása a vonalokra s modulatokra csodálatos mélységgel vala felfogva. E tekintetben képzelni sem lehetett jellemzőbb művet. Csak így kellett — s másként nem — vonulni a diadalszekér után oly katonáknak, kik az ovatio kéjmámora közt büszke öntudalmát árulják annak el, hogy vitézségöknek köszönheti az „örök város“ az ötezer halottat, mely nélkül nem szabad győzelmi ünnepet élvezni. Csak így nézhetett ki, babérral halántékain, gyepelővel kezében, fejér palásttal vál-lán és a hatalom óriási vágyaival szívében a diadal-szekeret hajtó vezér, ki érzé, hogy az ő agyveleje és ércz melle növelte a római birodalom terjét, mi a diadalmenet első kelléke volt. Csak így lépdel-hettek a diadalszekér előtt a komoly senatorok, kik tudták, hogy ők teremtették és tartják föl azon

igazgatási rendszert, mely által Róma triumphál. És csak ily áhitatos önelégüléssel közelithettek Jupiter temploma felé a főpap és a szent kíséret, mélyen meggyőződve, hogy Róma diadala, terjedése és bölcs kormányzata az égtől jön, melyhez ők a közbenjárók, s melynek akaratát és előjeleit ők magyarázzák.

Midőn a képiró ragyogó művét bevégezte, fölleplezé azt barátjának, egy nem lángeszű, de többféle ismeretekkel biró festőnek. Ez összezsapván kezét, fölkiált: ugyan mit cselekvél? Hol rajzodban a történeti hűség? Látom ugyan a diadalszekér mellett a megfizetett sklávot, kinek kötelessége volt a vezért gúnyolni, hogy szerencséje miatt el ne higye magát; de te belőle udvari bohóczot csináltál, csörgő sapkával és tarka öltözettel. A diadalszekeret pedig fejr helyett, pej lovak vonják, holott az tiltva volt. A katonák ruhája kivétel nélkül spanyol, és a szent istenért! a papok mind dominicanusok, a helyett, hogy augurok és haruspexek lennének.

Hüm! válaszolá a művész vállvonitva, ez nagy baj; de itéld meg, érdekes-e a diadalszekér mellett a bohócz, annak a mi? Kétségkívül, mondá a biráló. Hát a pej lovak szépek-e? Gyönyörű andaluziak, felelé az. És elég jellemzettek-e spanyolaim és dominicanusaim? Fölségesek, válaszolá ismét ő. No, barátom! szóla ekkor a művész, ha alakjaim annak, a minek festve vannak, kitünőleg szépek, kell-e nekem ennél több?

A mivel a lángeszű festő magát védte, talán a kivitel nagy tökélye mellett megbocsátható a rajzoknál, és elnézeték Shakespearenél, ki a régi görög hősökkel ágyuztatott s Csehország mellett tengerpartot láta: de mit mondjunk, midőn a történelem mezején a történetírók által kedvencz elméleteik vagy a pártok kedvéért gyártatnak ily meghamisítások?

Nézzétek át a két nagy francia forradalomnak — mert a juliusi csak tengerszem ezen oczeánokhoz képest — nézzétek át a 89-ki és 48-ki forradalmak legérdekesebb rajzait. Hasonlitsátok össze a fényes művek előadását egymással s a száraz, de czáfolhatlan tényekkel, és meg fogtok győződni, miként az események többnyire a pártérdekek jellemzébe öltöztetvék, szintugy mint a diadalmenet festvényén a római katonák spanyol köntöst viseltek, és egy Robespierre, egy Danton, s a többi szereplők csak annyit hasonlitanak valóságos képeikhez, mint az augorok és haruspexek a dominicanusokhoz.

Ily modor, mely a kor színét az érdekek igényei szerint ecseteli, és levonja az élethűséget a jellemekről, mert azokat következetessékké és nagyokká akarja emelni: — ily történet- és életrajz a történelem komoly muzáját egy csaplárosnővé aljasítja, kit az igazság templomából azért hurezoltatnak ki, hogy az utczaczégrék alatt minél olcsóbb áron mérjen részegítő italt az átmenőknek.

S mégis a mozgalmas idők annyi s majdnem ellenállhatlan tekinteteknél fogva csábitják a historiographot félregényes és féligaz előadásra, hogy oly forradalom, mely bevégzetlen maradt, kivált ha állami és társulati nagy problémákat hagyott oldatlanul a békekornak, mindaddig ne számítson hű történetiróra, míg a modor, melynek paizsa alatt, és a kérdések, melyekért küzdött, kitisztázva s elfogadva, vagy határozottan visszautasítva nincsenek.

Mert ne higyétek, hogy az államférfiu, ki meghalt vagy lelépett, igazságos birákra találand, ha hatni megszünvén, se az irigységnek agyarkodásra, se a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstratiókra, tettei által már anyagot nem szolgáltat.

Ne tévedjetez az emberi természet iránt, mely még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyénekhez, még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit, s csak akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyűlöletben, csak akkor fogja szigoruan megitélni a közpályáról eltűnt tekintélyeket, midőn az ügy, melyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, melyek által hatottak, fegyverül többé nem használatnak.

Ezen ideig — mely a tárgyak szerint majd egy hosszu század, majd egy pár rövid év — a részrehajlatlanság gyér kivételként tűnik föl, és fájdalom, általános szabály a ledorongolás vagy eszményítés, nem magáért, a tenni már megszűnt férfiu emlékéért, de a tények befejezetlensége miatt.

Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatar-
tóztatott Széchenyiről, mint államférfiuról irni; mert
— nincs miért palástoljuk — a lefolyt évtized alatt
két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és
irányban, hogy az egyik pályájának igazolása, a
másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után.

Széchenyit és Kossuthot értem.

A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a má-
sodiknak kezébe tette le, megőrzés végett, e haza
sorsát. El lőn-e vesztegetve a szent hitbizomány, és
hűtlenségből-e vagy könnyelműség miatt? — e kér-
désnek kell kifejtetni — nyíltan vagy befátyolozva
— akár Széchenyi akár Kossuth eljárásának bírálata által.

S mikor lelkiismeretlenség a részrehajlás, ha
nem ily körülmények közt?

„Numen adest!“ kiáltom, mint Linne, vallásos
döbbenéssel. Halhatatlan szemek néznek szivem
redői közé és agyam idegszövedékeibe, s mig nem
egy növénynek, melyet a fűvész keze, midőn meg-
vizsgált, széttépett, de egy országlárnak, kinek esz-
méi a bonczolással elevenséget és hatást nyerhet-
nek, mig Széchenyinek taglalom életét: — vajon,
elégge oltalmazhatám-e magamat az előszeretet és
ellenszenv befolyásaitól? ez nyugtalanit és
izgat.

Szándékom nem volt megméltelyezni a köz-
véleményt áltanok és ámitások terjesztésével; igye-
keztem tehát menekülni az önzéstől és részrehaj-
lástól, sőt a kegyeletektől is azon pontig, hol ité-

letemnek még árthatnának. Csak ennyi az, mit erősíthetek.

Hol és mennyire sikerült célom? később, midőn a szenvedélyek csilapulni fognak, fényre fog derülni.

De ha nem könnyű Széchenyi állását szigoruan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában; ha nehéz viszonyait Kossuthtal ugy érinteni, hogy az érintés által az igazság ne sértessék, s midőn nem sértetett a közvélemény és a közérzület — Magyarországnak e két nagy betege — gyöngédtelenül ne ingereltessék: másfelől, szintoly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel, Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat elfoglalni.

Mert „a legnagyobb magyar“ — s e nevet Kossuth oly méltán ruházta az 1840-ki pesti gyűlésen Széchenyre — mint egyén, mint jellem, örökké talány volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben, azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.

A döblingi szenvedő megczáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és a politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, s a „sziv martyrja“ a „hideg számítónak“ ellenmond.

Midőn Széchenyi a hatás délpontján állott és mély belátása s óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágából s az egészség forrásaihoz vezeté vissza: — bámulta a magyar őt, de

nem merte tartózkodás nélkül, egész önátengedéssel szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyakra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnán vétetik ki, az embereket csak vak eszközöknek tekintti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és erényes de szivtelen ember.

Később egy szélső töredék, mely — mint a münsteri rajongók minden templomképet szétszaktottak — türelmetlen volt a régi tekintélyek iránt, hogy egyet gazdagíthasson a népkegy összegével; később a Kossuth által szerkesztett Pesti Hirlap vak bámulói Széchenyi jellemképét uj és sötét vonásokkal toldták meg.

Az „önző“, a „hidegen számító“ és „szivtelen“ czimek mellé kiegészítéséül ragasztattak „az irigy“, a „szenvedélyesen gyűlölő“, a „gyanusító“, a „magát bálványozó“ és a „hazafiságra kizárólag feljogosítottak hívó“ epithetonok.

Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván, mindent elsöpert; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalivek ledőltek; midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni; midőn Árpádtól Görgei Arthurig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezer éves korszak fejeztetett be; most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, üt a re-

collectio ünnepélyes órája és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.

„Néz nyugotra borus szemmel, néz vissza keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;
A könyörű eget és földet vizsgálja hiában,
Nem leli föl nagyait, nem téged messzeható kéz...“

Széchenyi, ki nyolcz évvel előbb kiáltád: „zavarnak vezetted a nemzet“, ki a közelgő szerencsétlenségeket hűbben rajzoltad le, mint egy államférfi, oly hűn, mint a szentkönyv látnokai, s miután óriás erőddel sem tartóztathattad vissza többé a nemzetet, megörültél a laokooni fájdalmak miatt, mint nyolcz évvel előbb már jóslád; mert „igy fölébredni és tüstént el nem veszteni az eszmelet tehetségét, vajmi nagyobb kín, mint elevenen sirba szállani.“

S a magyar most a „Kelet népe“ félreismert és vádakkal terhelt irójának prófétai lelke és szerencsétlensége által mélyen meg levén hatva, csodálkozik, hogy a sziv, melyről mondák, hogy hideg, meg tudott repedni a honfájdalom miatt, s a számító ész, mely a politikai érzélgésnek üldözője volt, magát tépte szét, midőn a dicső, a szent érdekeket, melyeket védett, megmenteni többé nem lehetett.

Széchenyi Görgen tébolydájában — mig az érzés elhiresztelt emberei törhetlen egészséggel olvassák a hirlapokat ügyeinkről, és készítik a memoire-okat — Széchenyi a szünperczekben, midőn

eszmélete az őrzöngés bilincsei közül kilebben, magát vádolva, mert nem menthette meg a hazát; míg azok, kik nevezetes tényezők voltak állapotaink előidézése körül, örökké másra tolvá a hibákat: — valóban, ez oly rendkívüli jelenet, hogy érthetővé teszi, ha találkoznak, kik az eddigi véleményyt a „Kelet népe“ írójáról egészen megfordítják, és nála a szív erős érzéseiben keresik a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét.

A ki pedig egyszer e gondolatra jött, ki a „legnagyobb magyar“ tragikai sorsát veszi indulási pontul, és ugy halad visszafelé nyomról nyomra, tettről tetre, eszmékről eszmékre, Széchenyi utolsó szónoklatától kezdve a „Politikai programtöredékeken“ át a „Kelet népéig“, s onnan a „Hitelig“: — az ily vizsgáló annyi érzésmélységet, annyi kedélyt, annyi kétségbeejtő bánatot, annyi ábrándképet és vallásos emelkedettséget fog Széchenyiben fölfedezni; míg másrésről, a magyar közélet tekintélyeinél annyi szűkeszűséget, annyi elfacsarást és igazságtalan suppositiókat lelend e nagy hazafi irányában, hogy végtére tanulmányai Széchenyiről csak Kisfaludy Sándor következő versének volnának refrainjei:

»Magasb elmék, mélyebb szivek,
Jaj tinéktek e földön!
Az ily tökély, bár nagy érdem,
Boldog itt még, ritkán lőn.

Csak a könnyű s közészerü
 Diszlik itt e nap alatt;
 Szerencsétlen a ki annak
 Keskeny körén tul haladt.

Midőn ilyent teremt az ég:
 Eredj, mondja, légy dicsőség,
 Légy czimere nemednek
 És ostora keblednek!!«

Ime elérkeztünk oly pontra, hol ezer körülmény csábit, Magyarország leggondolkodóbb agyvelejét alárendelni egy nemes szivnek, mely mindent összeszámítva inkább túrt, mint zsarnokoskodott.

Széchenyiből az életirónak, ha benyomások által hagyja tollát ragadtatni, épen oly könnyen lehet egy szenvedélyes, szakadozott, tuláradó, kicsordult szivü, magát epeosztó, csatlakozó, de sokszor csalatkozott kedélyü, fájdalmi miatt fulánkos, izgékony idegei által szeszélyes férfiut gyártani; mint a mily bölcsességgel mondaték hajdan róla, hogy mindent fonttal mér, a szellemi eredményeket fitymálja, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnán vétetik ki, csak az anyagi haladásnak barátja, az embereket vak eszöknek tekinti, minden lelkesedés ostora, hideg és okos számító, kedély nélküli és szivtelen.

Ezért mondám, hogy valamint Széchenyi némileg talány volt kortársai előtt; ugy jelleme az ivadékok számára a történelem tapintó keze által is nem könnyen öldathatik meg: mert az ő kedély-

és szellemvilágában a tájékozási pontokat, honnan az egész tér áttekinthető, meglelni és elfoglalni, sokkal több lélek-buvárlatot s bonczoló ész igényel, mint akármelyik más államférfiunknál.

Igazságot szolgáltatni Széchenyinek önbelsejében, még talán nehezebb, mint az ellenzékkel, mint a Kossuthtal folytatott vitákban; hű képét adni az ő énjének szigoruabb feladat, mint hű képét adni az ő politikai munkásságának.

Nem léphetek tehát nagy ígéretekkel olvasóim elébe.

Valószínűleg többször fogok tévedni; bár szándékosan nem ferditek el semmit.

De feladatom sokkal általánosabb, hogysen ne kívánám előre kitűzni határait, melyen túlmenni nincs czélomban.

Én ez alkalommal Széchenyi grófról életrajzot készíteni nem akarok; mert munkám tervének igényein kívül fekszik ily vállalat, és azon rövid térben, mely közt működhetem, czélszerűleg alig megoldható.

Százsor szerencsés leendek, ha csak politikai arczképét, ha őt, csak mint szónokot és államférfiut, sikerülend ismerhetőleg lerajzolnom.

Azonban ehhez sem lehet alapos reményem, mihelyt az ő énjében az arányt és öszhangzást, s különösen az érzés viszonyát az elméhez, roszul fogtam fel. Mert Széchenyi közmunkásságának nagy része oly polemiai természetű volt, hogy majdnem mindig egyéneket szorított le a térről, melyen

állottak, mielőtt eszméinek tért nyithatott: továbbá Kossuth elleni makacs harcza oly fegyverrel kizdetett, mely ha nem az éles és messzelátó elméé, akkor az éhes és martalékot leső szenvedélyé volt: végre pedig intései a közelgő veszély iránt, ujjmutatásai az egyénre, ki által, és az eljárásra, melyből támadand a zivatar, annyira igazoltattak az események bekövetkezésénél fogva, hogy Széchenyi jóslatait vagy felső sugallatnak, mély sejtelemnek és a fölizgatott idegrendszer clairvoyance-ának kell tulajdonítani — midőn aztán az egész kérdés az érzetek és a sziv világába vitetik át —; vagy pedig, legalább nagy részben, egy uralkodó, kifejlett és szigoruan következetes ész analysisének, mely lélektani s politikai pontokon haladva mindig előbbre, a távoli eseményeket az alapokokkal összekötni, és a tévedések természetéből a Nemesis alakját megismerni, inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnevelt bölcsesége.

S én, ki a legélénkebb képzelődés s a legátatóbb érzések jeleire találtam Széchenyi magánkörében és nyílt pályáján egyaránt: mondjam-e veletek, kik benne egy hideg számítót akartatok látni, hogy szive a legvastagabb izom volt s más semmi? Mondjam-e veletek, miként ezen inkább csak boncztanilag létező sziv, a kedély világából egyedül az irigység, a gyűlölet és a befolyás miatti ellenszenv gerjedelmei által mozgattathatók a szokottnál gyorsabban? Vagy pedig tekintsek-e, mint már közületek sokan, tekintsek-e publicanusi fájdalommal a

földült ország, az összezilált állam romjairól Döblingre? S midőn andalgó lelkem elébe lép a szenvedő, ki egész életének törekvéseit s Hunnia arany reményeit felforgattatni látván, a gyötrelem fulánkjai miatt eszméletét elveszté, mondjam-e az impressiók embereivel együtt, hogy Széchenyin az érzéseknek kellett uralkodni, mert egy nagy érzés miatt megőrült, s minthogy benne a heves érzések az idegrendszerre állandólag és eldöntőleg hatottak, ebből fejlődött ki látnoki tehetsége, s élete azon mystikus körbe megy át, hová a tudománynak behatni még sem elég ügyessége sem elég eszközei.

„O miseras hominum mentes, o pectora coeca!”

Mekkora tévedés mind ezen suppositumokban, s mily sajnálatos, hogy Széchenyi pályáját látva, Széchenyi munkáit olvasva, Széchenyi társaságát élvezve, csak ily véleményt szerezhettetek felőle!

Ő nehezen fölfogható egyén volt, az kétségtelen.

Ezer apró ellenmondás szövődött nála és olvadt föl egy magasabb következetességbe.

Jelleme hasonlított irmodorához, mely szétáradó, bonyolított, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félreacsapongó volt, s melyben a logikai fonalat nem az találta meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekintett végig.

Széchenyi jellemének e sajátsága, minden életrajzi adatok nélkül, már elméletileg is arra mutat, hogy benne valamint az értelem, úgy a képzelő erő és

az érzés folytonos működésben és gyakori antagonizmusban volt; de e félrevonások és harcok közt sikerült a rendszerető tehetségeknek az anarchikus s féktelen elemek fölött uralkodni és legalább nagyban az öszhangzást, a súlyegyent és következeteséget helyreállítani.

Ily belharczoknak természetesen gyakran van az az eredménye, mi az állami forrongásoknak szokott lenni, tudniillik, hogy az ingerültség szigorú szabályokra, a nyugtalankodó szellem despotismusra vezet.

Széchenyinek, sok keserű tapasztalások és fanyar élmények után, tanulmányává s majdnem rögzisméjévé vált, esze által zsarnokoskodni szíven. Ez, kivált férfi éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reactiókat idézve elő. Sőt Széchenyi olykor igazságtalan is volt szíve iránt, s magát okoskodások által érzéketlenségekre kényszeríté. Ő gyakran játszotta a közönyöst, midőn nem vala az, s gyönyörködék, ha e miatt keble sajgott. Eszéből cyliciumot vont szíve körül, s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket. Máskor pedig úgy bánt kedélyével, mint Justinus szerint, egy ázsiai császár bánt gyönyörű nejével, kit — hogy bebizonyithassa: menyire nem félti a kicsapásoktól — mez nélkül mutatott meg jó barátjának, miből aztán a nő kicsapongásának a lélektan törvényei szerint be kellett következni.

Ezen állításom Széchenyi énjéről megfoghatóvá teszi, miként reformatori pályájának első

szaka alatt, a tömeg őt kizárólag a hideg számítás emberének tartotta. S viszont megfejtethető, hogy a második epocha kezdetén, midőn t. i. a „Kelet népe“ megjelent, a mély érzékenységet, melyre a „nagy magyart“ a hon jövője iránti aggodalom izgatta, a Kossuthpárt észrevevé ugyan és a sziv kitöréseinek tulajdonította, de mert mesterét a tapasztalatlanok enthusiasmusával csalhatatlannak hitte, önteltségre és epésségre magyarázá.

S mi Széchenyi szerencsétlen betegségét illeti: még ez is a helyett hogy gyöngitené, erősíti nézetemet, mint később a körülmények előadásából is ki fog világlni.

Általában az ugynevezett érzés-politika majdnem oly kevés halandót vezetett akár öngyilkolásra, akár örültségre, mint a Talleyrandok hideg belátása.

A februári napok óta e részben sok tapasztalást gyűjtheténk.

Vagy a véletlen, vagy az újabb francia forradalom által fölmerült kérdések természete és a helyzetek kényszerűsége, előbb a mozgalom, később a lángba borított államok élére nagy számmal emelt oly férfiakat, kik kezökben lanttal vagy világszabadsági trombitával, szemökben könnyel, ajkaikon csodás búbáju szónoklattal, és szivökben ömledezéssel vezették a népet az ígélet földje felé, mindig lelkesülten s lelkesítve. Némelyiknek közülök a folytonos érzés-áradat miatt elmosott és zilált arcza, gyöngye idegrendszere, megtört teste volt. Valami selenikus, valami átszellemült és fölmagasz-

talt jellemvonás, valami kibeszélhetetlen varázsa a haza ügyéérti vértanuskodási hajlamnak, mely minden szavaikból és tetteikből kisugárzott, azt látszott jóslani, hogy e férfiak, ha nem diadalmaskodnak, eszméik romjai közé fogják temetni életüket vagy legalább eszméletüket.

De a sors, sőt szorosabban kijelölve az okot, az emberi lélek szerkezetének törvényei ugy akarák, miként eljövén a fordulópont és felbillenván az érzés-politikusok által kormányzott állami rend, — ők magok a világ különböző vidékeire elvándoroltak, oly formán, mint a februári forradalom következtetésében tárczájokat vesztett hideg miniszterek és diplomaták, s most a külföldön éldegélik napjaikat viszont majdnem akként, hogy létegek a régi maradt, tudniillik érzékeny és szívós, a percz benyomásaitól függő, de kitartó s aránylag egészséges.

S e jelenetnél nem az feltűnő, hogy az ömledző, a rendkívül érzékeny, a keblök istene után magokat és másokat ragadó politikusok nem vértettek el önként, mint a stoikus és jégshíví Cato; vagy nem estek kétségbe, midőn eljátszaték a véres színmű s már csak a „plaudite!“, a „tapsoljatok!“ volt hátra, melyet az ellenség szíves örömmel megtett: e jelenetnél, ismétlem, nem az meglepő, hogy ők, miután mindent elvesztettek, megtudták őrizni lelkek tehetségeit egyenként és összesen; de azon lehet igazán csodálkozni, ha mi, kik világtapasztalással dicsekedünk, előre be nem lát-

tuk, miként ennek a szenvedélyek bölcselete szerint így és csak így kellett történnie.

Avagy nem találkozunk-e száz meg százszor hasonló jelenetekkel házunkban, ismerőseinknél, a nő-boudoireokban és a köznapi életben? S nem fogjuk-e föl többnyire helyes szempontból a tulizgékony, az impressionabilis lények kedélyállapotát?

Ha egy érzelgős és ábrándozó ifjút, ki az örök szerelemről sok szépet mond és gondol, ki szünetlenül neheztel a prózai valóra, mely eszményeit fenyegeti, ki minden kis csalódásért feljajdul és minden apró szenvedések által sinlődésnek indul; — ha ily ifjút láttunk mátkájától elhagyatva, vagy a zsarnok apa miatt, a házból, hol boldogsága és üdve él, kimaradva: nem kérjük-e önkénytelenül magunktól, — bármely magas véleménynyel volnánk a szerencsétlen szerelem gyilkoló ereje felől: — vajon hol fog e kétségbeesett ifju legközelebből megvigasztaltatni?

Midőn pedig egy gyöngye nő, kiben a kedély és az idegek finomsága bámultatik, görcsöt kap, ha az ajtót becsapják: nem sejtjük-e, hogy szintén csak görcsöt kapna, ha az udvaron egy tizenkét fontos ágyut sütnének el? S ha ájulásba esnék, mikor férje komor, gyermeke pajzán és a kémény kigyult: nem azt képzelnök-e, hogy az érzékenységnek viszont csupán ezen adóját fizetné le, mikor férje meghalna, gyermekének lába kitörnék és a ház hamuvá égne?

Szóval: az impressionabilis természetűeknek az életben mindig elég biztosítékuk van, az érzések gyakori kitörései által egy nagy érzés széttörő súlya ellen.

S miért követnének a szenvedélyek más törvényt csak azért, mert a politikai kérdések körül gyűlnek össze?

A lélek ugyanaz marad, ha egy leányt vagy egy hazát, egy nemzetet szeret. S ha az imádott ügyet semmivé teszük akár a véletlen, akár az ármaný, akár néhányak becsszomja, akár a nagy tömeg vak heve, akár egy hibás rendszernek szigorú következményei; ha rögtön összedűl a szabadság és állam; ha a pharsaliai mező elhatározta a szembetett nagy eszmék sorsát: bizony mondom, nincs miért félteneitek az érzés-politikusokat sem a szélhüdéstől, sem a megőrüléstől, sőt többnyire az uticai Cato végétől sem.

Sokkal inkább tarthat egy iszonyú bel-crisistől, melynek legrémítőbb eredménye a megőrülés, az az egyén, ki erős esze által rendszerint uralkodni szokott mély érzésein, ki többnyire ítélő tehetségének fékén tartja képzelő tehetségét, s nem kevés önmehtagadással tanulta meg hidegnek lenni vagy látszani.

Ha az ily jellemű embernek, midőn az élet keresztutaihoz érkezett, a jó vagy rossz nemtő tanácsolni fogja: válaszs magadnak egy nagy eszmét, egy nagy törekvést, sződ be azt napjaidnak minden gondolatai közé, és küzdj érette mint egy hős, túrj

mint a zarándok; ha ő eszével megbíralva, szive által elfogadta e sugallatot, és kimondá: nekem van egy mindent átölelő czélom, egy mindent magába foglaló vágyam: — akkor már kétségtelenné lőn, hogy szerencséje vagy bukása nem a közönséges halandók sorsmérlegére vettetett.

Mert nemünknek ezen fajából telnek ki leggyakrabban ama makacs lények, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, melynek képviselői; kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmeik és ambíciójok számára nagy céljaikból szívnak minden táplálót; kik lánczra vetik szenvedélyeiket, megalázzák gögjöket, kérnek, sürgetnek, alkalmatlankodnak, de a világon csak egy tárgyért, . . . nagy eszméjükért; kik, bár különben daczos és hő vérmérsékűek, Themistoclessel kiáltják: üss, csak hallgass meg; kik a börtönből és a bilincsek közül szintugy tiltakoznak, mint a rostrumról a sokadalom tévirányai ellen, s Galileivel, ha maga a szentkönyv hozatik is föl ellenök, ismétlik, „mind a mellett mozog a föld“; kik, ha az ingerült közvélemény vagy a hatalom által leveretnek s a fegyver mellökre van szegezve, büszkén mondják: ti vagytok a győztesek, mi a becsületesek; s kiket az utósó szabad római költő, ki ifju életét a hóhér-bárd alatt végezte, az istenekkel állított párhuzamba, midőn az utikai hősrre alkalmazva mondá:

„*Victrix causa diis placuit; sed victa Catoni.*“

Az ily makacs és a szenvedélyesség mellett is hidegnek látszó egyének, kik megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni, leginkább vannak egy erős kitérés által a megsemmisülésre kitéve, ha egész életökön át hön és önáldozással ápolt föladatuk a siker perczekben összeomlik.

S ha ti nem csodálkoztok, midőn egy lángeszű erőművész, gépének, melynek készítése közt lett ifjuból aggá, szétrombolhatása miatt, rögtön fá-sulttá és tompaagyuvá válik; ha természetesnek találjátok, hogy a tudós, midőn harmincz évig készített munkáját a föllázadt matrózok tengerbe veték, ő maga is a habok közé temeté életét: ugyan, mi meglepő van abban, hogy az érzés-politikusokat gyűlölő Széchenyi, hogy a szivömlengések által vezérelt államférfiak legszigorúabb ellensége, egy nagy, egy többé fékezhetetlen fájdalom következtében eszméletét veszti, látván, miként nem egy egész életen át készített könyv vagy gép, de egy óriás regeneratioi politika, mely már-már sikerült és az övé volt, döntetik kiméletlenül romba, és szétoszlik mint a lázbeteg álma?

Tegyétek még e kép kiegészítéséhez, hogy ő bizonyosan tudta: hol gyül a veszély és mekkora hordereje leend? Hitte, miként mindenben segítve van még, ha kihallgattatik; de a mely irányban lőn nyilttá, abban vált népszerűtlenné.

Itt eszembe jut Croesusnak, a lydiai gazdag fejedelemnek, néma gyermeke, ki, midőn apját

meg akarták gyilkolni és a tőr már villogott, először életében fölkiálta: ne bántsátok őt!

Mekkora érzés ostroma által kellett megnyitni a bezárt, az örök fogságban tartott hangnak!

És a megfordított esetre mit mondanátok?

Ha a Croesus fia azon perczben, mikor atyja élete ellen törtek, lett volna némává, és a mint a veszély növekszik, küzd magával, hogy kiálthasson, mert midőn szavát érteni fogják, segély jó; de egy jel, egy sikoltás lehetetlen, . . . hiszen, őt elhagyta hangja! — ugyan, ily esetben, mit mondanátok?

Azt, hogy neki meg kell örülni.

S nem egy-e a némasággal, ha hangunk meg van, de meg nem hallgattatunk?

Még mielőtt Széchenyi hatáskörének és államférfiúi munkásságának taglalásához nyulnék, kötelességemnek tartom, olvasóim kezébe hűn átadni, azon vezérfonalnak, mely engem e nevezetes férfiú életének és tetteinek tömkelegében tájékozott, minden fonálszálát.

Szólok tehát a harmadik nehézségről, mely Széchenyi életirói s politikai kritikusi elébe gördül, s mely szintén befolyt mind arra, hogy ő párt élén vagy párt-sorban nem állhatott; mind pedig arra, hogy kortársai előtt még a népszerűség délpontján is némileg talány volt, és soha oly szigorúan következetesnek, mint többi tekintélyeink, nem tartaték.

Alig volt a magyar közéletben 1830 óta 1848-ig vélemény-árnyalat és pártirány, mely vala-

mikor ne lett volna Széchenyi által megtámadva; az igaz, hogy többnyire egyes tárgyakban, egyes eljárás körül.

A gróf polemiái fölemelkedtek a magas helyekre s onnan a porba szállottak, hogy megtalálják emberöket. Ő most egy conservatív, vagy ellenzéki notabilitással, majd a szinpadi karzattal és Thewrewkkel perelt.

Igy vala magokkal a kérdésekkel is.

Széchenyi a legkitünőbb dialectikával, a legépebb gunyorral ma azt mutogatta: mily káros minden politikai lépéseinknél, Magyarországnak a monarchiával viszonyát, e vegyes házasság igényeit ignorálni; holnap pedig azt: mily illetlen az utasoknak a gőzös fedezetére pökni, midőn szintoly könnyen lehetne a Dunába.

A ki tehát Széchenyinek életét és hatását, az adatok mechanikus összeállítása által akarja fölvilágosítani, számot tarthat, hogy az olvasók a sok fa miatt az erdőt nem fogják látni.

A ki Széchenyi helyzetét a politikai viták irányában, úgy, a mint azokat a napirend fölmerítette, taglalni kezdi, előre meggyőződhetik, miként a grófot majd a toryk, majd a whigek, majd a radícalok padjára, sőt többnyire két pad közé kell tennie.

A ki Széchenyi szellemét par force az egyes tények mezején akarja utolérni, úgy jár mint Sicilia némely kies völgyein a kopók, melyek, a vi-

rágoknak illatja miatt, a vad nyomát elszokták veszteni.

Miért van mind ez így?

Mert azon rendkívüli lények, kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tüztek magok elébe s annak áldozzák föl munkásságuk egész összegét, épen ennél fogva száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következteleneknek látszani, és politikai pályájok bonyodalmas, sőt talány-szerű marad, mindaddig, míg e férfiak jellemzésekor, a kérdések külön és csak magok-magokban bíraltatnak, a helyett, hogy előbb a nagy eszmével, a nagy czéllal, mely minden törekvésnek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak.

S mi vala Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése?

Fajunk biztosítása s nemesb kifejtése.

Tulajdon szavait fogom idézni ezen eszme látterének kijelölésére nézve.

„A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsökfajnak, mely, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésiben mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és

nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja.“

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni, és szep-lőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, éré-nyeit, s így egészen új, eddig nem ismert ala-kokban kiképezve, végczéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni: — ez a föladat.“

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.“

„S minden jelenetek jövőendő fényt mutatnak, minek megjóslására egyedül fontolgatás, más nem-zetek kifejlődésének ismerete s nemzetünkkel egy-behasonlítása, és semmivel több profétai tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kiseded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“

Igy nyilatkozik Széchenyi.

Ez volt politikájának alapeszméje s változatlan sarkpontja.

A magyar faj biztosítása és kifejtése feküdt szivén, oly kétségkívül, mint Mózesnek az izrael-fajé. — Már magában egy keleti eszme, valamint mi kelet népe vagyunk.

Széchenyi e törekvést kiemelte és fölébe tette az államnak a többi szintén fontos problemáin, sőt bizonyos pontig felül az emberiség legnagyobb kin-csein is.

Később meg fogom mágyarázni ezen különösnek látszó állításomat; most csak merészül odavetett körvonalait említem.

Széchenyi t. i. e fogalmat: fajszeretetet, ama tágabb fogalommal, a honszeretettel összeolvasztatta ugyan; de viszont egész soraira nézve a teendőknek teljesen különválasztá, s a hol összeütközésben állott a két eszme, örökké az elsőnek adott előnyt a második felett.

Ő továbbá a szabadságot és haladást szerette általánosán mint ember s a legnagyobb hévvel mozdította elő különösen mint honpolgár, anynyival is inkább, mert hitte, hogy a magyar, nemzeti geniusánál fogva valódiilag csak az alkotmányos szabadság formái közt fejlődhetnek, s mert meg vala győződve, miként anyagi és szellemi tekintetben gyors és gyökeres haladás nélkül, rövid idő alatt koporsó s megsemmisülés leend sorsunk. De ámbár e nézete oly szilárd és változatlan volt mint bárkié; mégis átlátta, hogy a politikai szabadság s az értelmi és anyagi haladás némely pontjai, a körülmények szerint, néha hosszabb vagy rövidebb ideig összeütköznek a magyar nemzet megóvandó érdekeivel. Ilyenkor mit tett ő? Feláldozta, s pedig tétovázás nélkül, a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretet érdekeinek.

Természetes, miként Széchenyi remélt oly korszak földerülésében, midőn ezen antagonismusok egy magasabb öszhangzásban föl fognak olvadni. Különben soha nem mert volna nagy szerepéhez

nyulni; mert ő úgy regenerálni nem akart, hogy egyfelől álljon a spártai, másfelől a helota, egyfelől a kedvelt, másfelől a kitzasztott faj.

Ez a kulcs Széchenyi politikájához, mely nélkül talánynak fog maradni az ő közjelleme; mely nélkül gyakran mutatkozik következetlennek az egyes kérdések körüli felfogása és modora; mely nélkül alig érthető az, hogy többnyire párton kívül állott, sőt majd a jobb, majd a baloldal főnökeivel ellenkezésben volt, s néha csekélynek látszó kérdések miatt nagy zajt ütött.

A berlini lapok a februári francia forradalom után az országlati s különösen a párterminológiát sok elnevezésekkel bővítették. Igy például egy vélemény-töredéket specifice porosznak mondanak. — Nem ugyan oly értelemben, mint a Spree mellett és Charlottenburgban vétetik; de a szó valódi jelentése szerint állithatom, hogy Széchenyi specifice magyar volt, s oly kiterjedésben és részletességig, mint senki iróink, szónokaink és államférfiaink közül.

A ki nem e gyűlpontba vonja össze az ő szétáradó s ezer alaku hatékonyságát, kivette a lelket az anyagból, s chaotikus elemeknél egyébre aligha fog találni.

Igaz, hogy „a legnagyobb magyar“ szellem-műveinek összege, akármely oldalról és módszerrel vizsgálta, nem fog egy XIV-dik Lajos korábóli francia kerthez hasonlítani, melyben a rendért és a symmetriáért annyi tétetett, miként a természetnek

és a tényészésnek szabad szeszélye egészen ki van zárva, s az alkotó erő a bíráló olló és metsző kés miatt a hideg szabályosság formái közé úgy összeszorították, mint a spanyol csizmába az inquisitio alatt az eretnek lába.

A napfénynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyító, akár kicsinyítő üvegen, akár madártávpontról, akár közlelről nézzétek, nem fogjátok egyszerű alkotásának találni, mint a görög templomot.

Esze nem jár oly egyenlőn, mint kicsiny genevai zsebórátok.

Politikája nem oly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigal.

Ezek tények. S ám dicsekedjék ellenkezőjével az apróságokban is következetes tanember, ki ha történetből, Cervantest utánözva, nadrágja egyik gombját használatlanul találta hagyni, csupa következetességből azontulra sem változtat toilette-jén. — A lángeszü országlár tudja, hogy az idők és események igényei más-más, s néha ellenkező nézeteket tesznek szükségessé. Szerencsés, ki e szabályát a gyakorlati bölcseségnek a haza legtöbb hasznára fogta mindig föl és tudja gyümölcsöztetni. Ezerszer szerencsés, kinek kiszámított következetlensége mindig egy-egy nyert csatája a közügynek. Fájdalom! politikai egünkön ily nagyszerű jelenet maga Széchenyi sem volt. Gyarlóságai s erejének olykori pazérlása könnyen kimutathatók. Hasznosi-

tatlan s talán csak szeszélyből támadt következetlenségei is vannak.

Azonban, e megjegyzés daczára is, óriás különbséget tesz: ha Széchenyi politikai jellemzője őt csak egyes munkáiban és a fölmerült egyes kérdések körüli nyilatkozataiban vizsgálja; vagy pedig minden tettet és nyilatkozatot, mely tőle eredt, ama nagy eszmével, mely az ő közéletének ugyszólván *commune sensoriuma* volt, kapcsolatba hoz.

A ki az első uton indul el, egy rengetegbe megyen, hol az erős fatörzsökök, a vad bérczpatak, a tenyészet eleven zöldje, a madárfüty és ünnepléses erdőcsend, melyet a szélsuham félve szakít meg, már előre gyanittatják, hogy a hely, hová érkezett, minden vonzereje mellett, inkább fog tömkelegbe vezetni, mint azon kőpadokhoz és mohákkal bélelt ühelyecskékhez, melyeken egy rövid séta után a tisztos városi polgár megpihen, hogy aztán mindent bejárván, félóra mulva megint műhelyénél és háznépe közt lehessen. — Ha a vándor ezt sejtve, mégis tovább akar haladni a rengetegben, most tüskék és csalitok közé jut, hol mesgye nincs; majd egy mélység torka felett áll meg, hasztalanul keresve hidat vagy pallót, mely a tulvidékkal az összeköttetést föntartaná. Ekkor tán reménye nyilik megkerülni az akadályt egy hegyélen át, mely barátilag látszik karját a távolból feléje nyujtani, és magához csalogatja őt ködös homlokával, szeszélyes alaku szirteivel, a szélroham által ledöntött fenyveseivel, a viruló völgygyel, mely

keskeny kanyarulatokban lába elébe siet, a felhőkkel, melyek tarka vitorláikkal feléje usznak, mintha legmagasabb élén kikötni akarnának, hogy a tündérek utazó népét kebleikből partra szállítsák. Ha a vándor enged a csábitó hatásnak, lépéseit a ködös és regényes bérczhez kezdi irányozni; de a keskeny völgy, melyen egyedül haladhat, mindig szűkebbre szorul, s végre egy zuhatag medrévé válik, egészen eltelve a havasi viz árával. — Itt is tehát megszakadt az összeköttetés; de legalább az ellenkező oldalon szelid emelkedésű dombok, gyér faszorok, verőfényes lankák nyitak föl szemei előtt: ezzel vigasztalja a vándor magát. Majd arra térve, mi könnyű leend tájékozási pontot találni! így szól hozzá a remény, midőn a kifáradás már mutatkozni kezd. Azonban e kísérlet is megghiúsul. Mert a szelid dombok és verőfényes lankák egy sötét, komor, heves, változatlan és untató erdőnek ugyszólván csak előszobái voltak. És az erdőben mindenütt ösvény, mindenütt ut, — bonyodalmas, egymást keresztülvágó, távozó, visszatérő, ide oda siető, főlhagyott és járt utak. S hová vezetnek? Egyik talán egy fűrész-malomhoz, másik egy csősz kunyhója felé; az tán egy elpusztult vadászlakba, ez a szénégetők hutáihoz; az egyik a ritkaságként őrzött lovagvár köréhez, a másik talán igénytelen falvakhoz, hol a juhászebek ugatásán kívül alig háborítja meg valami az idylli csendet. S melyiket válaszsza utasunk a talányos ösvények közül? Már az égről, a nap állásáról és a vidék körvonalaiából sem tudja

magát többé tájékozhatni, s csak annyiról bizonyos, hogy akármi ösvényen fog haladni, sem oda vissza nem érkezhetik, honnan kiindult, sem azt előre nem gyanítja: hová érkezend meg? A kiknek pedig majd vándorlását elbeszéli, azok az egész rengetegről aligha fognak egyebet tudni, mint azt, hogy ő benne igen elfárasztotta magát.

Egészen más eredményre jut, ki Széchenyi alapeszméje és eljárása közt a vonatkozási pontokat, mind az eszmék, mind a tettek mezején állandólag szem előtt tartja, s az egyes jelenségeket a szerint bírálja meg.

Az ily vizsgáló előtt Széchenyi pályája nem rengeteg többé, hanem egy terjedt és kellemes angol park: hol a természet az aggodalmas kezek által nem korlátoztatott ugyan oly zsarnokilag, hogy lángeszü szeszélyeivel együtt minden kecsét és nagyszerűségét elveszítse; de másfelől mégsem hagyaték meg vadon, kifejthetlen és rendetlen eredetiségében.

A ki e parkba lép, szabályt nem mindig fog találni; de anarchiát sem. Szemei kéjjel pihennek meg a terebélyes agg fákon, melyeket senki sorba nem állított, senki meg nem nyirt, szintugy nem, mint a rengetegéit, s a melyek midőn oly épek, mint erdei társaik, együtt kibeszélhetlen varázsszal hatnak a kedélyre; mert a különböző tömbek a fa-szinezet művészi törvényei szerint vannak elhelyezve és a világotól a sötétig majdnem észrevétlenül egészítik ki egymást.

A ki e parkban tovább halad, látja a természetet most pongyolában, majd bágyadtan, most fősvénykedve kincseivel, majd elleplezve, mintha megbánta volna bő adományait. Itt a völgy egyhangu, ott a dombok kopárok, amott a közönséges terményekre szánt földdarabok hajánál fogva vonják vissza az embert a prózai életbe. S mégis az egész összeg kedvezőleg hat érzékeinkre, munkáságban tartja képzelődésünket, és kielégítne, ha nem volnának is a smaragdszinü völgyek, bennök az ezüst-tiszta tó hattyu-házakkal, s a széles, vastag, nedves, zöld levelü, és égető kelyhü mart-virágokkal; ha nem volnának is a romok, a szirtutak és a magas hegyek, melyekről a kilátás tündéri és semmi által nem zavartatik.

A ki e parkban mindig mélyebbre halad, meg fog tévedni s néha választani kell az ösvények közül. De azért még nem veszíti el bizodalját, nem fél kibonthatatlan tömkelegektől és nem esik kétségbe a tájékozás iránt; mert látja, hogy az ösvények több vagy kevesebb kanyarulattal bizonyos pontok felé sietnek és minden főút hiven vezet a nagy családházhoz, melynek kényelméért és fényéért készült az egész park.

Ime a nézetek, melyek szerint fogom Széchenyi grófnak, mint államférfiunak, életpályáját lerajzolni.

Közöltem az olvasókkal, hogy együtt bizton haladhassunk, kiindulási pontjaimat.

Ha

1) részrehajlatlan s mégis óvatos kézzel fogom vázolni Széchenyi állását Kossuth és az újabb eszmemozgalmak irányában ; ha

2) Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat helyesen tudtam elfoglalni ; ha

3) Széchenyi politikájának egyetlen és nagy alapeszméjét igazán állítottam föl, s a töméntelen kérdéseket, melyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, oly kapcsolatban tartom fő eszméjéhez, mint a minőben azok valósággal léteztek :

ez esetben munkám jó fog lenni, az ellenkező esetben pedig, remélem, annyit mégis fog használni, hogy a feladat érdekességét kitárva, mást szerencsésebb kísérletekre buzdítand.

Ismeretes előttünk és sokáig fog még a maradék emlékezetében élni az 1825-ki országgyűlés története, — azon küzdelmes és megnyugtató napoké, melyekben a törvényhozók erélye s a király őszinte nyilatkozata az alkotmánysértő régibb politika ellen, visszaadta a kedélyek csendét, megmenté a közjogi formák lényegesebb részeit, és a parlamenti életben új korszakot nyitott.

Nem az akkor napirenden levő kérdések vizsgálata, de egy igen érdekes jelenet kedvéért, mely a haza figyelmét magára vonta és hosszasan fogla-

latoskodtatá, vezetem olvasóimat a tanácskozó terembe, hol csak addig fogunk mulatni, míg két rövid beszédet meghallgatunk.

November 3-ka volt, midőn a kerületi ülésben a szónokok panaszkodtak, hogy noha a magyar nyelv a diplomatikai téren biztosítékokat nyert; mégis az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend. Mi lehet e szomorú tény oka? Ily kérdésnek a tárgy természeténél fogva csakhamar elő kellett kerülni. Okoskodás okoskodásokra következett, s a tanácskozás fonala még másnapra is átszötte magát, a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint ohajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt, mely a magyar nyelv művelését tűzné ki fő feladatául. De hol van erre remény? Hogyan léphetne életbe a többször pengetett eszme? Ez vonatott elő a különféle szónoklatokban, s gördítették megoldatlanul kézről kézre. Az idő telt.

Végre Nagy Pálra kerülván a sor, ő némi előzmények után így sohajtott föl: A rég szóban levő magyar akadémiát állítaná bár elő tehát az ország nagyainak nemes áldozatja, mert ide is, mint az egyszeri hadvezér szerint a háboruhoz, három fő dolog kell: pénz, pénz és csak pénz!

Ekkor előlép gróf Széchenyi István, kapitány a Hessen-Homburg huszárezredében. „Nekem, mondá, itt szavam nincs. Az ország nagy nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosaink-

nak magyar növeltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom.“

A teremben a lelkesedés határt ismerni nem akart. A gróf jövedelme, saját bevallása szerint, 60 ezer pengő forint volt, s nemes példája többeket vonván követésre, egy óranegyed alatt az akademia már meg lőn alapítva.

De miként fog méltóságod egy évig elélni? kérdezé valaki.

— Barátaim eltartanak, válaszolta Széchenyi.

Ennyiből áll az egész történet vázlata, mi miatt olvasóimat a tanácskozó terembe vezettem.

És most menjünk át a reflexiók terére.

Apró észrevételeket bocsátok előre, de a melyek — úgy hiszem — Széchenyi sajtóságaos egyéniségére némi világot vetnek.

A Hessen-Homburg huszárezred kapitánya megjegyvezvén, hogy ő nem tartozik ugyan az ország nagyai közé, de van birtoka, a magyar akademia fölállítására nem határozott összeget ajánl, hanem évi jövedelmét áldozza fel, melyet később 60 ezer forintban állapít meg.

E modora a huszár-kapitánynak az államférfiu Széchenyit egy gyöngeségében már jellemzi; — értem azon szerén túl vitt fontosságot, melyet a nagy birtok eszméjére helyezett s kivált pedig értem annak gyakori említését, hogy ő a nagy birtokosok osztályába tartozik. Igaz, hogy senki

sem kamatoztatta jobban a hazára nézve ezen előnyt, mint Széchenyi, azonban a nagy birtokára és vagyoni viszonyaira vonatkozó czélzatok által utat nyitott, hogy a tömeg őt olygarchának tartsa, mi nem vala, és a plutocratia barátjának, mi e szó szigorú értelme szerint szintén nem vala.

Továbbá, ő szüz-szónoklata után rögtön, ama naiv kérdésre: De miként fog méltóságod egy évig elélni? ezen szintén naivnek látszó választ adta: Barátaim eltartanak.

A közönség meg volt lepette a fényes nyilatkozaton és tapsokkal kíséré. Képzelem, valóban a kerületi ülésben oly classikus műveltségű tábla-biráink, kik otthon Plutarchust tüstént elővették, és keresék — hogy Széchenyivel párhuzamba állíthassák — a görög nagy férfit, ki midőn gazdag örökségét az állam rendelkezése alá adta, lelkesülten fölkiáltott: már ezentul a prytaenaeumból fogok élni s fekete levest eszem.

Én azonban oly férfiú szájában, ki, mint munkái eléggé tanusítják, sokat gondolkodott a hitel természetéről s nem nézte a világot költői szemüveggel, az ily nyilatkozatot: barátaim eltartanak, sarcastikus feleletnek tekintem a naiv kérdésre, s egy kevés szinpadí hatás keresésnek.

Ime két oly sajátság, vagy ha akarjátok hiba, mely a szüzszónokból a megalapított híű államférfiuba is átment.

Széchenyi t. i. soha sem állhatta meg, hogy egy naiv vagy ügyetlen ötletre ne feleljen sarcas-

mussal; s ha életében nagy momentumok fordultak elé, örökké vegyített a komoly percz benyomásai közé egy adag színpadai csattanósságot.

Mondják, hogy szintén köztiszteletben álló és ragyogó hirű atyjánál még talán inkább ki voltak fejlődve e sajátságok.

De ha Széchenyiben, mint huszár-kapitányban, az első föllépés alatt már le valának leplezve a későbbi státusférfiné különösségei; még kétségtelenebb, hogy rögtön kitűnt politikai fő iránya is, melyhez örökre hű maradt, és kitűnt — mint alább látni fogjuk — azon módszer, melyet céljainak terjesztésére leginkább szeretett használni.

Mert valamint a szirtrepedésből kiterjeszkedő klárizs-ág gyakran vált, az ülepedések által, egy egész sziget alapjává: szintugy megtörténik a mélyebb talentumu férfiaknál, hogy az első föllépésben az egész élet programja és eszközei vannak letéve.

Mielőtt Széchenyi Pozsonyba érkezett volt, már keringett, sőt szájról szájra járt az a hir, hogy ő, ámbár a katonai pályáról le nem lépett, a felsőházban mágnási jogát igénybe veendi, egyenesen azért, hogy a nemzetiség ügye körül szolgálatot teheszen.

Egy katonatiszt, ki egyenruháját megtartva akar a közdolgokba vegyülni; egy a magyar nyelvet még hibásan beszélő férfi, ki életének nevezetes részét külföldön tölté; egy gazdag és fényes család sarjadéka, ki a latinul szónokoló és németül

társalgó főrendek tanácskozmányában az anyai nyelv édes hangjait szándékozik, több barátaival egyesülten, meghonosítani; Széchenyi Ferencznek, a hazáért annyit áldozó országnagynak európai magasabb körökben élő fia, ki különösen azért siet a honatyák közé, hogy a magyar palotákban alig ismert, hidegen fogadott, vagy legfőlebb szánalomból eltúrt nemzetiség bajnokává avassa magát fel: — mindezen tekintetek bizonyos fénykörbe emelték Széchenyit; érdekességet ruháztak reá, mielőtt érdemei valának, a közfigyelmet személye iránt felköltötték, mielőtt szólott volna, és népszerűségére a kedvező légkört korán elkészíték.

S ő azon gyakorlott tapintattal, melyet csak a tapasztalás és az öszpontosított törekvés által meghűtött vér nyujt, nem enged a köznapi hiúságok csalogatásainak; nem vegyül, mint a kezdő politikusok szoktak, minden kérdésbe, mely által olcsó tapsra lehet szert tenni; nem sokat törődik az akkor divatos, s a megelőzött körülmények miatt igenis szükségessé vált sérelmi táborozásokkal: de a helyett az ország szemét épen oly tárgyban igyekszik egészen magára vonni, mely mint később, huszonnégy évi fáradhatlan és sikerdús munkásságából kiviláglik, minden törekvéseinek tengelye és bonyodalmas politikai rendszerének alapeszméje volt.

Ő tudniillik, kinek „fajunk biztosítása és nemesebb kifejtése“ vala hatásának végperczéig szorosan defineált, egyetemes, s a többi érdekeket maga

alá rendelő czélja, az első polgári babért oly intézet alakítása által tűzi halántékaira, mely „a magyar nyelv fejlesztéseért, s honosaink magyar neveltetésének elősegállése végett“ volt létesítendő.

Mi továbbá Széchenyinek már 1825-ki pályáját jellemzette, szintugy kiváló tulajdona lón egész közéletének.

Dessewffy Aurél, kit atyja, mint alig 17 éves ifjat magával föl vitt az országgyűlésre, említi naplójában, hogy Széchenyi Pozsonyba érkezésekor tüstént egy klubbot alakított, a szétágazó nézetek központosítására. A lángeszű gyermek-ifju, e klubba, mint mondja, gyakran megjelent, mi — hogy mellesegesen emlitem — Aurélnak kora-érettségén kívül, azért is igen természetes volt, mert Széchenyinek szokásai közé tartozott, a felső aristocratiának fiatalabb sarjadékait maga körül gyűjteni, s az utolsó időkben is, örökké lehetett nála és vele iskoláikat alig elhagyott mágnásokra találni, kiket a már éltes férfiúhoz a honfi tiszteleten kívül, meleg baráti viszony csatolt.

De, hogy az 1825-ben alakított klubbra térjek vissza: ugyan ki nem látja, miként Széchenyi, már első nyilvános föllépésekor eszméinek terjesztésére azon módszert használta, melyre egész politikai pályája alatt leginkább, sőt talán a helyes mértéken tul támaszkodék?

Értem a szellemi öszpontosítást társulati térer; klubbok, casinok, egyletek, részvényes társu-

latok, lóverseny, tudományos, ipari és gazdasági intézetek által.

Az eszmék ilyenemű propagandája iránt a gróf akkora előszeretettel volt, hogy reformatori tervei-
nek majdnem kizáró emeltyűjévé tette, s néha az alkotmányos intézmények általi befolyást a társu-
lati térért elhanyagolta.

A megyegyűléseket feledé, az egyletek tanács-
kozásaiban részt vett.

Wesselényitől hallám, hogy Széchenyivel meg-
ismerkedésekor, vadászat és multságok közt, több-
ször előkerült a haza állapotja.

A kapitány, kit később hires politikai ellen-
sége is a „legnagyobb magyarnak“ vallott be, ilyen-
kor vagy kedvetlen volt s hallgatott, vagy a nem-
zet hanyatlását tulsötét színekkel rajzoló és derül-
tebb tárgyakra vitte át a beszélgetést.

De e vonakodások mellett is néha elmélkedé-
sek közé sodortattak az ország viszonyairól, s ha
ilyenkor fölmerült a kérdés: hogy mi volna az első
teendő? Wesselényi ellenzéki és legulejus szelleme
mindig valami törvényes jogkövetelésen pihent meg;
mig Széchenyi, a nagy tervek és fellépések helyett,
állandólag ezt mondá: alkossunk egy társaságot,
kevés számú egyénekből, kik gondolkozzanak a dol-
gokról, s kik óvatosan recrutirozzák magokat.

Később létesített is egy szorosán összetartó
kört, melynek három vezér tagja volt, tudniillik ő,
Wesselényi és gróf Eszterházy Károly; a honnan

a baráti levelezésekben az rendszerint tripartitum név alatt említették.

Ez az 1825-diki országgyűlés megnyílása előtt több évvel történt, s elég tanúsága, miként Széchenyi még nyilvános föllépésénél sokkal régebb idő óta, ugyanazon módszerét a politikai hatásnak tartá sikerre vezetőnek, a mely által később ragyogó eredményeket vivott ki.

Vannak mind a mellett számosan, kik reformatori szerepét rögtönzöttnek s őt, midőn föladatahoz kezdett, a közpályára egészen készületlennek állíták.

Katona pajtásai, kik a Napoleon elleni világháboruban vele szolgáltak, még a „Hitel“ megjelenése után is, sokáig nem tudták képzelni, hogy az a Széchenyi István idézhetett elő tudós munkái által forradalmat az eszmékben, ki mindenkit hátrahagyott lovaglásban, testi gyakorlatokban, a nők körüli szerencsében, s néha a kártya-asztal mellett és más könnyelmű szórakozásoknál; de igen kevés jelét adá, hogy Cadmus s Guttenberg találmányai iránt különös előszeretettel viseltetnék.

Dessewffy Aurél is följegyezte naplójába, miként egészen készületlenül lépett a törvényhozói terembe Széchenyi.

Wesselényi pedig — mint említettem — Széchenyivel tett utazásairól beszélgetvén, állítá, hogy ez sok világtapasztalást szerzett ugyan; de a gazdasági és státusgazdasági rhapsodistikus ismereteken kívül, csak a szépirodalomban volt jártas. A poli-

tikáról pedig keveset gondolkodott s hite sem volt a magyar nemzet jövője felől.

Ennyi állítás együttvéve nem látszik súly nélkülinek; azonban több okból gondolom, hogy legfőleg a katonapajtásoknak volt szoros értelemben igazuk, s nem Wesselényinek, ki 1821. és 1822. évben mondá még Széchenyit a magyar ügyek iránt részvétlennek s aránylag csekély ismerettel bírónak, és annál kevésbbé Dessewffynek, ki 1825-ben is minden készültséget megtagadott tőle.

Ellenkező nézetemet a leglényegesebb körülmények s lélektani szempontok támogatják.

Először is magának Széchenyinek, ki a hazát egy költött életrajzzal mystificálni nem akarhatta, vallomásait hozom föl, melyek azonkívül, hogy e kérdésre világot vetnek, az ő mély kedélyének fényes jelei.

„Oh mily sokszor látám — így szól ő meghatottan — még mint gyöngé fiu szegény atyámat buba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserőségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztyén férfi, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal tűrt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre sülyedése, és azon reménynélküli nézet, mely szerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna

éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserü epedésit. Felfogta-e, hogy ránk nézve csak ugy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább landadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak épen virága — mert salakja e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van — már-már kétségbe esik s búban és mély melancholiában eped mindig valami után, mi előtte ismeretlen. Mig más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzők megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét oly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hir- s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire írt, s néha, de csak átfutó csillámként, a messze jövődöben sejti nemzeti fényét s látja megnyilni egét. — Figyelmezz a németnek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, a zenének, melyből oly valódilag tükrözik ki a külön

nemzetek legbelsőbb érzelme; s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágit, soha sem epedvén a jövőnek koczka-játéka körül. Halljad zenéjét s akaratom ellen vigalomra gerjedsz, az utolsó húr elhangzása után azonban vége a varázsnak, lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek közt, természetüket magamra alkalmazni iparkodván, s köztök a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak bezártával elvágva érzém a jövőt, míg a jövő huszonnégy óra végével minden jövőbeli vágy nélkül szinte megint ott állék, hol tegnap. — Mit érzek viszont magyarok közt, magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba vonulva? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyász-húrjait, s a mult kor mélyeibe sülyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsirom bús elegiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet „volt“. Fel felhasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: „Epedéseid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövő lehet korod.“ Oh mennyei öröm! S ime sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, kinok és kéjek közt hánykodva, fogyasztom magamat, éltetnek nagy része bánat, a reménynek sugárai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.“

A „Kelet népe“ — honnan az előbbi sorok idézve vannak — Széchenyinek 1825-ki föllépéséről is egy szintén érdekes vallomást, vagy, ha akarjátok, autobiographiai töredéket mutat elő, melyben az író még határozottabban állítja, miként első belépése a pozsonyi országterembe, első megszólamlása a közügyek tárgyai felett, hosszas előkészület után, kifőzött terv szerint, sőt a mester önérzetével s épen nem rögtönzésből történt.

Ezen autobiographiai töredéknek ide vonatkozó sorai következők:

„Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőítése él minden csep véremben. Azon remény azonban, mikép nemcsak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét, sőt hihetőségét is látám nemzeti újjászületésünknek, csak később, jöllehet hosszú évek előtt derült bennem fel. Hideg, csalhatlan számok — mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilisált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpontukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a huszonnégyszáz órai ész, tudniillik az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedt magyar nem is képzelhet, a magyar sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövődő

fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövendölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kised makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja... S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ezelőtt (1825-ben), kimondhatlan s több napi belső küzdelek után, és csak akkor, mikor látám, hogy senki azontán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, — bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbiztosb jelei, mindent el fogok követni, habár magam maradok is, ha bár vesznem kell is, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugal. És akkor léptem, fejdelmemhez leghűbb tizenhét évi katonáskodás után, hátramaradó életmet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis-mezejére, s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegésemig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem; jóllehet senki — s remé-

lem, ez majd ki fog tűnni — senki nem tekintte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogám fel szövevényes körülményeink közt a teendők sorát, és céljaimhoz mily keserves utakon közelgeték, mind ezt most, és más alkalommal minden lepleg nélkül előadandom. Itéljen itteni állításaimról a jövőendő, melylyel érzem, hogy földi pályám s ittlétem némileg egybeszöve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen bizonyossággal mutathatom be, hogy semmit sem tettem rögtönzéseként vagy pillanati felhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggondolatlanul s kitüzött elveimmal ellenkezőleg soha el nem ragadott; mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántaságból: minthogy véremnek felette kevesét tudtam becsülni több évvel ezelőtt, s átalán véve a magyar nemzetet inkább a jövőendőben szeretem, mint a jelenben.“

Lehet-e határozottabban megtagadni a rögtönzéstől terjesztett híreket, mint a hogy Széchenyi első — azaz 1825-diki föllépésére nézve teszi?

Állítása szerint akkori működései is, mint a későbbiek, egy rég kiszámított és messzeható terv szüleményei voltak.

S ő — saját vallomásai után itélvén — már 1825-ben hivatva érzé magát nemzetünk egykori fényének alapjait megvetni. Érzé, hogy magasabb nézpontról fogta fel honunk állását, mint a többiek. És érzé, hogy azon akadályokat is, melyekkel egy reformatori pálya, melyekkel az ujjáalakulás tervei találkozandnak, egész jelentékenységekben, a sokadalom sejdíteni sem, a miveltebbek kicsiny köre pedig megmérni alig tudja; míg ő a kivitelnek majdnem a lehetlenséggel határos tömkelegébe mélyen tekintvén, a siker iránti reményét, hideg és csalhatatlan számítások s a nemzetélet symptomái által biztosítva látja.

A hang, melylyel Széchenyi fényes pályájának kezdetéről szól, az önérzet oly magas fokára van emelve, hogy ha a kétkedésnek legkisebb árnyéka férhetne szavaihoz, akkor rögtön a nyílt vallomásoknak kérkedékenységgé, az önérzetnek öntulbecsüléssé, a nagy phrasisoknak hiu gascognaddá kellene szemeink előtt letörpülni, és az ünnepezt reformatorból egy charlatan válnék, ki mint Cagliostro, a legregényesebb oldalról tüntette fel, a hivékeny közönség számára, multját, hogy érdekessé tehesse jelenét.

Gondolom, senki sem hiszen el ily kisszerű fogásokat, melyeket a közönséges szemfényvesztők szoktak használni, azon férfiuról, kinek politikai eljárása körül annyi nagy és magasztos jellemvónással találkozunk.

Széchenyi határozottan kijeleli az időt, midőn állandó foglalkozásává emelte az előkészületeket reformatori szerepére.

„Mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“, reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé? Életem legmélyebb feladása ez vala.“
— Így szól ő.

Tudatik, hogy gr. Széchenyi Ferencz, István atyja, 1820-ban december 13-án halt meg, s én a különben éles eszű Dessewffy Aurélnál még tekintélyesebb tanuk ellenére is, ezen idő tájra tenném Széchenyi Istvánnak Magyarország ügyeiveli szorosabb foglalkozását; mert inkább elhinném, hogy ismerősei benne csalatkoztak, mint hogy ő valótlant állítson.

De nincs szükségem a fölhozott tárgyat oly mezőn döntení el, hol Dessewffy ítélőtehetsége a Széchenyi igazságszeretetével szembe állittatik.

Magok a körülmények elég hangosan kiáltják, hogy tévedésnek kellett azok felfogásába csuszni, kik 1825-ben Széchenyit, a nemzet bölcs és higgadt törvényhozói sorában, rögtönzőnek és minden készülség nélküli kalandornak tekinték.

Ugyan melyik államférfiunkról mutathatjátok meg, hogy első eszméje, melyet ajkára vőn, első nyilatkozata, mely által hatott, első áldozatja, melyet a haza oltárára tett, első módszere, melylyel

későbbi terveinek sikerére be akart folyni, nemcsak magában helyes és az akkori viszonyok szerint czélszerű volt; de — s ez a dolog lényege — egész politikai pályájával s reformatori terveinek irányával oly szoros összefüggésben állott, hogy a megfutott pálya végéről annak elejére gondolva vissza, sem lehetett volna ugyanazon jellemnek s ugyanazon alaphézag mellett, másként intézni el?

Széchenyiről én ezt kimutattam.

S keressetek nem-rögtönzőitek és készülteitek közt sok hasonló példát.

De ám vétessenek az ily jelek csak történetes s izolált tényeknek, melyeket a dialectika mester-ségesen forraszt egy egész kiképzett rendszer kör-láncaiba.

Azonban ezen esetre kérdenem kell tőletek: nem idézett-e elő Széchenyi könyvei és tettei által nagy forradalmat az eszmékben, az intézményekben, a közszellemben, a gazdaság, az ipar, a vállalko-zások, a közlekedés, az anyagi és erkölcsi közpon-tosítás mezején? Nem voltak-e első munkái csupán tartalmuknál fogva is kitünő irodalmi becsüek, s az együtt versenyzők vagy ellenfelek elmeműveit magasan tulszárnyalók? Nem valának-e reformter-vei sajtóságosak, messzire nézők és összefüggők? S melyik ellensége nem vallá be, hogy kezdeménye-zései az anyagi vállalatok terén oly csodálatosan szerencsések, oly a nemzetélet és korszükség ismeretén épültek és biztosan kiszámítvák, hogy itt vele senki sem versenyezhetett, e részben a nem-

zet üterére senki sem tudott úgy tapintani mint ő, sőt egyedül vala a kivitel embere, elannyira, miként végtére neve, egyéb tekintetek számbavétele nélkül is, a tőkepénzeseknél a sikerre nézve kielégítő garantiává lőn?

Miután pedig ez így van; miután első igen derék könyve 1828-ban jelent meg; miután reformatori hatásának legragyogóbb része 1830-tól 1835-ig folyt le; miután ő több erélylyel és sikerrel soha sem állott a kivitel, a létesítés élén, mint ezen öt év alatt; miért legyenek néhány ismerőseinek különben is fölötte általános nyilatkozatai miatt kényszerülve, Széchenyit oly lángeszűnek tartani, milyen ő sem volt, s milyen senki sincs? Mert az mégis a csodával lenne határos, ha egy férfiú, ki 1825-ben egészen készületlen vala, három évvel később az irodalomban a maga elébe tűzött tárgy mély felfogása által tudott kitűnni; öt évvel utóbb pedig a nemzet történetében új korszakot kezdhetett s oly dicső és győzedelmes helyet vivhatott ki, milyent a kedvező ég a nemzedékek fel- és eltünése közt, hosszas időszakokban is ritkán nyújt választottjainak. — Ha Széchenyi nagy befolyása Magyarország átalakulási processusára, a képzelődésre ható szónoklat varázsa, a világszabadsági sejtelmes eszmék költői ingere, s a tömeg szenvedélyeit ismeretlen vágyak felé vezető izgatások által történt volna: úgy talán még elhinném a rövid tanéveket; mert jól tudom, hogy e mezőn sok előkészület nélkül is lehet felötlő eredményekre jutni. De midőn senki

sem kétkedik, miként Széchenyi a cselekvényesség több szakában a nemzet szükségeinek éles fölfogása, a viszonyok pontos ismerete, terveinek szilárd alapokra fektetése, a nehézségeknek s előnyöknek teljes kikémlése és az eljárás rendkívüli óvatossága következésében jutott sikerhez: hogyan fogadhaszon el, egy tizenhét éves ifju tudósítására támaszkodva, mint kétségtelen tény, hogy „a legnagyobb magyar“ oly rövid idő alatt formálta ki magát mély combinatióu országlárrá, mint a mennyi másoknál alig elég egy megyei szerep ephemer dicsőségének megszerzésére.

Minden körülmény lélektani ok, és az emberi agy fejlődésének fokozataira vonatkozó minden hihetőség módosítani látszik Wesselényi nyilatkozatának értelmét Széchenyi önmivelésének stadiumairól; a Dessewffy Aurelét pedig teljesen megczáfolja.

Azon adat-töredékek is, melyeket a gróf életről összeszerezhettem, az én nézeteim mellett szólnak.

Egyébiránt elismerem, miként Széchenyinek a nemzet sorsával összeszótt életét a vizsgáló történelem fáklyájának csak később sikerülend tökéletesen felderíteni. Naplója, melyet rendeleténél fogva halála előtt használni nem lehet, mind a kornak, melyre alakítólag hatott, jellemzésére; mind saját belfejlődésének, irányainak és politikai küzdéseinek ügyfolyamára kétségkívül gazdag anyag-gyűjteményt fog szolgáltatni.

S könnyen történhetik, hogy e kútforrás ki-nyitása által le fognak döntetni vagy legalább meg-ingattatni Széchenyi önmivelésének és a reformatori pályára készülésének időszakára vonatkozó állitá-saim; de alig hiszem, miként ez esetben is Des-sewffy Aurél nézete igazoltassék.

Hadd vessem papírra tehát, addig is, míg erő-sebb és instruáltabb kéz tehetné, Széchenyi élet-rajzának körvonalait.

István élete.

Széchenyi Ferencz grófnak harmadik és leg-fiatalabb fia, István 1791-ben, september 21-kén született.

Atyja, a nagy hazafi, ki mint „magyar“ reménytelenül szállott sirjába, honunk ügyét még tetemesebb anyagi áldozatokkal gyarapította, mint István gróf. Az ő politikai pályája, mely tün-döklő és hasznos volt, a Széchenyiek család-sorsát, a két pad közti helyzet kellemetlenségeit hosz-szason érezteté vele. Ő két király kegyéből esett ki, az egyikét később visszanyerve. József császár alatt nagy hivatalaiból leköszönt; I. Ferencz által pedig viszont magas méltóságokra alkalmaztaték. 1786-tól 1798-ig, tehát tizenkét éven át, távol ál-lott a kormány rudjától. Ezen korszak folyama közt vala egy beleplezett s máig is föl nem fá-tyolozott időpont, midőn országunk több nagyai bi-zonyos indefiniált gyanu sulyával voltak terhelve; midőn a közlevéltárakba iratok zárattak, melyeket

a helytartótanács legtekintélyesebb tagjainak sem lehetett a Metternich herczeg egész kormánya alatt elolvasni, — oly kevéssé, mint azelőtt, mikor a tények és vádak még ujak levén, a részrehajlatlan történelem szakmájába nem estek. Széchenyi Ferencz sem kerülte ki a gyanut egész mértékben; noha minden jel arra mutat, hogy valamint a haza iránti szeretete kiapadhatlan volt: ugy a dynastia iránti hűsége örökké ingatlan maradt.

József császár, kevéssel halála előtt, két rendeleten kívül, intézkedéseinek egész összegét, reformatori pályájának sok nehézségekkel küzdő kísérleteit megsemmisítvén, az alkotmányos jogok gyakorlatától elzárt Magyarország az „avita constitutio“ régi kerékvágásaiba vezetteték vissza. Az új uralkodó országgyűlést hirdetett. A ritkaságok tárába szánt és Bécsbe fölvetetett koronát a nemzet örömrivalgásai közt fejére tétette, s a fényes ünnepély alatt Pozsony szabad királyi városa több magas vendégekkel együtt a nápolyi királyt Ferdinandot s nejét, Karolinát, falai közt üdvözlé. Az országgyűlés 1791-ben martius 10-kén elhatározta, hogy a két idegen koronásfő jelenlétének emlékezetére emlékpénzek veretessenek, és azok különös követség által küldessenek Nápolyba. Széchenyi Ferencz lőn e követség vezérletére megbizva s hordozá az egész ut költségeit. Nápolyban az uralkodó kegye a szent Januarius rendjével, hazatérte után pedig nemsokára az ég kegye sokkal becsesebb kincsesel, István fiával, ajándékozta meg.

A nemzeti muzeum alapítója, a magas műveltségű és a tudományokat hőn előmozdító államférfi — ki szemeinek gyöngesége miatt hivatalairól másodszor is lemondva, állandólag Bécsben lakott — fiait elég gonddal igyekezett növeltetni, s hogy Istvánnak sem voltak gyermekévei elhanyagolva, méltán föltehetjük.

Azonban — mint tudatik — Széchenyi Ferencz gróf, életének utolsó szakában, a mély vallásos érzést — mely szintén az egész család jellemvonásai közé tartozik — naponként magasabb fokra emelte keblében, s végre nemévé a rajongásnak hangolta fel.

Nem lehetetlen, hogy a tulbuzgóság, mely egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyluma, az öreg Széchenyi által a növelés propylaeumává tétetett, melyen át kellett gyermekeinek az ismértek adattáraihoz jutni.

Igen hihető, miként Istvánnak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre tanítatott; de talán, hogy olyanra is, mi az egyszerű vallásos érzésnél valamivel több volt.

Ha ő azon imádságos és kegyes könyveket, melyek atyja költségén jelentek meg, mind átolvasta; ha zsenge éveiben a Széchenyi család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve és tört szívvvel imádkozott szünetlenül a tisztos családfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt, s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala; ha a serdülő ifju a bölcse-

let első tanfolyamát a „Selecta sanctorum patrum effata“ czimű könyvnek, mely az öreg gróf megrendelésére iratott, szorgalmas tanulásából meritette; ha a 18 évet be sem töltött Széchenyi István így vetették az élet közepébe, hol magára hagyatva, nagy jövedelme, választott pályája, megromlottabb pajtásai és heves vére a concentrált élvek s erős izgalmak örvényeibe sodorják; ha az imádságokat Sadé marquis fertelmes műveitől kezdve, a frivol és még szépízlési religióval sem bíró irodalom terményei váltják fel; ha a „Selecta sanctorumot“ Voltaire s Diderot csábító bölcsesége kezdi ostromolni és sűrű keresztűz közé venni: nem természetes-e ekkor, hogy az ifju Széchenyi, ha a gyermekkori benyomások szivét megtámadják, ellenök a materialismus és könnyelmű philosophia fegyvereihez folyamodik; ha pedig a szórakozásokban már kielégítést nyert, akkor megint a vallásos ascetismus és a keresztényi lemondás phantomait lázasztja föl s általok ostoroztatja szivét? nem természetes-e, hogy Széchenyi vallásos kedélyü és egyszersmind kutató elméü levén, vakbuzgó első növeltetése és korán megkezdett nagy világi életének ellenkező irányu iskolája miatt sokkal hosszabb idő alatt jöhet magával tisztába, mint mások, és sokkal nehezebben leli meg azon súlypontot, mely ingatlanul föntarthassa, mint a kisebb talentumu, de öszhangzóbb kifejlődést nyert egyének?

Pedig előttem, többek értesítéseinek nyomán, igen valószínűnek látszik, hogy a fenebbi sorokban

István gróf gyermekkorának és fiatal éveinek eléggé találó, majdnem élethű vázlata van adva.

Gróf Széchenyi Ferencz 1809-ben, midőn az osztrák birodalom sorsa a legkétségesebb kockára volt téve, mind a három fiát, Lajost, Pált és Istvánt a felkelő nemes sereghez küldé, honnan István rövid idő múlva a rendes katonai pályára lépett át és 1815-ig a Napoleon elleni háborúk majd minden nevezetes világcsatáiban részt vett. A lipcsei három nap alatt igen kitüntette magát, s Blücherhez megbízásokkal küldetvén, lényegesen befolyt az ütközet sorsára az által, mert másokkal együtt a nagy hirű porosz tábornokot rávette, hogy intézkedései által a közelgő Bernadotte megérkezését és részvétét a csatában lehetségessé tegye.

A szövetséges hatalmaknak kétszeri Párisba vonulása és a bécsi congressus valának a legragyogóbb időszakok Széchenyi ifjúkori excentrikus életében.

A jelenetek nagyszerűsége, a katonai hír mámor, a világ legmagasabb köreiben töltött órái, az irigylett bonne fortune-k, mint szintén gyorsan szaporodó adósságai folytonos izgalomban tarták őt, és kimeríthetlen cselekvényességének, s változatosság és hatás után sovárgó lelkének a szerelem, hir, fény és kaland tündérországaiban szereztek elfoglalást, adtak kielégítetést.

De mindezen örömeknek a világbéke helyreállításával többnyire végök szakadt.

A bécsi congressus, Európa territorialis viszonyát s a nagyhatalmak súlyegyenét rendezvén, szétoszlott. Eltűntek a monarchák, az uralkodó családok tagjai, a hercegek, a ministerek, a diplomaták, a tábornokok, a világ-aristocraták, — a tett és reputatio emberei mind eltűntek. Velök együtt odalettek a ragyogó ünnepélyek, a fényes udvari körök, a föld minden részeiből összegyűlt nőszépségek bübajos chorusai, az egymást mohón föl váltó estélyek, a szakadatlan zaj s a kifáradhatlan, az édes, az örökké foglalkozó és egyébre időt nem hagyó saloni semmit-tevés. S ha még csak ezek röppentek volna el! De hová nem tette a Bellerophon, melynek fedezetére lépett és szent Heléna, melynek révében örökre kikötött, az erély és dicsőség eszménye, Napoleon Bonaparte; — hová nem tette a bécsi királytanácskozmányok jegyzőkönyve és a szent szövetség a kilátást egy új európai háborúra, a csatánók események izgalmait, a hadi cselekvényesség gazdag mezejét, a hir ért kalászáinak aratását, és a reményt gyors katonai előléptetésekre?

Mindez együtt a bécsi congressus befejeztetésével párává oszlott szét.

S mi maradt Széchenyi számára?

Egypár érdemjel, a huszár kapitányság, a lassu emelkedés a szolgálati évek kegyelméből, a katonai státiók unalmas és foglalkozás nélküli magánya, a mámorból való kijózanodás hosszú penitentiális hetei, hónapjai és évei.

Nem vala tárgy, melyre szertelen tevékenységét fordítsa, nem vala cél, mely után törekedjék, nem vala vágy, melyért képzelődésének vitorlát fölvonja, s mélyhez szívének reményhorgonyait csatolni kívánná.

A világbéke eldöntőleg hatott nyugtalan jellemére.

Széchenyi magába kezdett szállani. Üresnek találá szívét és agyát. Untatónak hitte egy falura kitett kapitány köznapi szerepét, komornak a jelent, s a multat minden fénypontjával együtt sem eléggé nemesnek, sem hozzá eléggé méltónak.

Ez érzés, ez öntudat, mely susceptibilis természetéből vonván a következtetést, gyaníthatólag egy csoport méltó és méltatlan önvádakkal is szövetekezett, lassanként egy erős, de jótékony crisis idézett elő nála.

Nehéz volna Széchenyi átalakulásának napját vagy épen óráját elhatározni.

Az egyéneknél a szellem reformja nem történik oly láthatólag, mint a rovaroknál a külső hüvely levetése.

De annyi bizonyos, miként ő a bécsi congressus után csakhamar sokkal komolyabbá, összetettebbé és ismeretek után sovárgóbbá vált, mint addig volt.

Egybeköttetései által gyakran nyert engedelmet hoszasabb távollétre.

Európának nagyobb részét beutazta; nevezetesen a német birodalmat, Francia-, Angol-, Olasz-

országot, a Spanyolnak felső részét. Mulatott Konstantinápolyban, megjárta az uj-görög államot, érinté Kis-Ázsiát.

A polgárisodás nagy középpontjain sokszor és hoszason tartózkodott.

Angliában összesen legalább tizenhatszor volt, s ezen gyakori megfordulása a világkereskedelem, a világipar, a politikai szabadság és a gyakorlati ész classikus földjén majdnem háromnegyed részben katonai pályájának második korszakára, a bécsi királygyűlés utáni időre esik.

Eleinte utazásaiban inkább élvet és szórakozást, utóbb inkább okulást és ismereteket szerzett.

Egy kitűnő miveltségű férfitől, ki Széchenyivel évek óta szorosabb viszonyban állott, ki az ő élettörténeteit legrészletesebben ismeri, s kihez én eligazulás végett épen e kérdést intéztem, hallám: hogy a gróf 1819-től kezdve vetette magát vas szorgalommal, kitartással és minden akadályokat leküzdő erélylyel a komolyabb tanulmányokra.

Ezen adattal, és Széchenyinek gyökeresen megváltozott szellemirányával, tökéletesen összefügg, sőt azt kiegészíti a már közlött autobiographiai töredék, mely szerint ő atyjának halála után, t. i. 1820. év végén tüzte ki életének legmélyebb feladatául a magyar nemzet sorsával foglalkozást s a kémleteket az iránt: hogy van-e még fajunk feltámadása körül remény vagy nincs-e többé?

Reformatori szerepe tehát nem 1825-ben rögtönöztették, s mit az ifju Aurél készületlenségnek,

s mit a magát tanítványnak nevező Wesselényi az ő „mesterénél“ 1822-ben a magyar ügy iránti közönynek vagy lágymelegségnek nézett, kétségkívül egyéb volt, mint a minek mondaték s talán nem is úgy értelmeztetett, mint a hideg papirra leírva vétehetik olyak által, kik egy ifjonz és egy neheztelő barát könnyelműségét a szavak kiválasztásában kellő tekintet alá nem vonják.

Szállítsuk le a két észrevételt valódi értékére.

Wesselényi a hazafiság eszméjét szorosabban összekötötte a sérelmi politikával mint bárki más. Aztán természeténél fogva ostromló, pathetikus, komoly és szónokló volt.

Örökké gyanusan nézett Széchenyire, ha az a mindenható osztrák pénzügyminister salonaiból lépett hozzá s mint kétségtelen tanuságát a „Hitel“ írója lágymeleg hazafiságának hányta föl egykor nekem, hogy Széchenyi, kit mi az egekig emelünk, még pályája kezdetével egy emlékiratot nyújtott be Metternich herceghez azon reformokról, melyeket Magyarországon előmozdítani a kormány érdekében fekszik.

E vád valószínűleg igaz volt: de akkor Széchenyi ellen még inkább idézni lehetett volna a hosszas előszobázást oly nagy uraknál is, kiket ő általában gyűlölt; az udvarlásokat oly palotahölgyeknél s talán társalkodó-nőknél és komornáknál is, kik különben se szépek, se érdekesek többé nem valának, de történetesen azon ügynek, melyet

keresztülvinni szándékozott, elősegelésére befolyhattak.

Csak annyit akarok ezzel mondani, hogy Wesselényi — mint életrajzában kifejtettem — igen nyomos okoknál fogva, elvileg már szükségesnek tartá a kormányt folytonosan nyugtalanítani és semmiben nem segíteni úgy elő, hogy népszerűséghez juthasson; Széchenyi pedig politikai munkásságának első percze óta az utilisatio embere volt, s nem annyira ellenzeni, mint alkotni törekedett.

Továbbá Wesselényi még a baráti társalgás közt is minden csekélységet hangzatos formákba zárt, és ha lehetett, emberbaráti, országszabadsági és hazafi elvekhez kötött. Ő kimondott eszméit és erkölcsi szabályait nem mindig alkalmazta ugyan magánéletére; de azért a puritánusok dühével vagy megvetésével nézett az oly emberre, ki az elvekre sarcasmusokat szórt, bár azokat tettel soha meg nem sérté. — Széchenyi pedig egy jó élczet, egy elmés ötletet, egy csipős gunyort, kivált baráti körben, még a tisztelt tárgyak és eszmék ellen sem tudott elhallgatni. Hogy e modornak Wesselényit sokszor meg kellett botránkoztatni, természetes; de ebből még nem következett a botránkozónak felsősége a botránkozást okozó fölött.

Itt mellékesen egy adomát mondok el, melyet pajtássági éveikből Széchenyi beszélt el nekem.

„K.....nál valánk — így szólt ő — és az időt többnyire vadászattal töltöttük. Egyszer megérkezik Wesselényi, kit rég vártunk. Társalgás közt

előfordul a közelebb tartott nagy hajtóvadászat, mely igen jól ütött ki s a vendégeket annyira mulattatta, hogy a beszélgetésben gyakran tértek reá vissza, főként az apró történetecskék miatt, melyek, mint hasonló esetekben rendszerint szokás, élesebb színezetben találtattak föl, s a vidéki nemeseknek, kik a mulatságban részt vettek, nyers, de többnyire egészséges tréfáira bő anyagot szolgáltatának. Az élénk körben egyedül Wesselényi volt komor és elégtelen. Ugy látszott sérelmei voltak, melyek felé kívánta figyelmünket terelni. De az idő minden különös nyilatkozatok nélkül tölt el. Alkonyodni kezdett. A vendégek részint elutaztak, részint szétmentek, s csak néhányan ültünk a kandalló körül, melynek eleven lángja az őszi nedves napokban annyi vonzerővel bír, hogy kialvásától a legérdekesebb vitatkozás közt sem lehet tartani. Wesselényi, míg néhány hasábot vettem a tűzre, s egy új hajtóvadászat megrendeléséről tevék említést, felém mozdítva karszékét, kedves barátom! dörögé eléggé nem-kedves hangon: én úgy hiszem, az embert eszköznek tekinteni, az embert kutya-kötelességekre szorítani s a személyben az emberi méltóságot megsérteni csak azért, hogy időnket vigan tölthessük, nem hozzánk, nem hazafiakhoz, nem a civilisatio és humanitás ügyvivőihöz illő szerep. — Wesselényi ezen bevezetésére, hátamat kényelmesen a kandalló elébe fordítva, megállék, és vártam, micsoda „oratio in Verrem“ fog következni. Ő pedig a középídot, a feudalismust, a lovagvárat,

Gesler kalapját, a czukortelepeket, a dél-karolinai sklávokat, a rabszolga-kereskedést, a török bazárokat, a négerkinzást és a hajtóvadászatot egy piquant ragou-ba összekevervén, előnkbe tálalta. Az ajka megcsattant az embernek a csipős eledeltől. Én ugyan addig a szerencsétlen hajtóvadászatot nem igen bonczolgattam se a buzgó civilisatorok, se különösen az abolitionisták szempontjából, de a tapasztalás után indulva azt láttam, hogy minden ilyen alkalomra megjelen egy csoport gyerek és suhancz, aztán mozog, zajt üt, kiabál, jól eszik, jól iszik, s oly vidáman megy haza, mintha kénye és kedve szerint mulatta volna magát. Nem kerestem tehát valami nagy elvsérelmet az egész tréfában. Miután azonban Wesselényi által értesültem, hogy a hajtóvadászat kegyetlenség, sőt valóságos attentatum az emberi méltóság ellen, lelkesülten felkiálték: le a hajtóvadászattal! legyünk szelidek és humanusok. A kandalló körüli társaság, bár némi meglepetéssel, követé példámat, s még akkor estve elhatároztaték: hogy mi a hűbériség iszonyu maradványát jószágainkon rögtön megszüntetjük. Ily emberbaráti szándékkal menénk vacsorálni s az ágyba. — Másnap reggel a szokott időben várjuk Wesselényit; de nem jó ki szobájából. Talán valami új philantropikus eszmét ragadott meg s azon elmélkedik, gondolám magamban, és fölkeresém őt. Kipirultan, nagyokat fúva s félig öltözetten találám az én tágkeblű pajtásomat. Mi történt? kérdém döbbenve. — Képzeld, kedves barátom! az én sem-

mire kellő vadászom tovább állott. — Hogyan? tudakolám, hiszen szerény és jó magaviseletű ifjunak látszék. — Mamlasz, hült száju volt, fejér melényeimet mind Zsibón felejtette. — S most utánok nyargalt? kérdezém viszont. — Kinyargalt a világba. — De miért? sürgetém. — Egy pofot adtam neki, válaszolta Wesselényi még mindig ingerülten. — Erre én csak azt mondtam, állítsuk vissza a hajtvadászatot. S gondolja-e ön, végzé be Széchenyi adomáját, hogy Miklós barátom többször előhozta emberszerető elveit? Vadásztunk, mint azelőtt, philosophálás nélkül.“

Az elbeszélte történetecskét nem azért irtam le, mintha célom volna mutogatni, hogy Wesselényinél az elv és a tett közt örökké ekkora hézag vala.

Én az ellenzék nagy nevű vezérének, mint tiszteletre méltó jellemnek, mint derék szónoknak és jeles státusférfinak igazságot szolgáltattam. S valóban sokkal szorosabb barátság csatolt hozzá, hogysen oly hibákkal terheljem emléket, melyektől ellenségei is többnyire megkimélték.

Csak azt szándékoztam kitüntetni, hogy Wesselényi parányi dolgoknál is kivált fiatal korában nagy elvekhez folyamodott; Széchenyi pedig praktikus eszénél fogva nem igen szerette a czifra elveket, sőt sarcastikus modorával, ha lehetett, ki is gunyolá.

A főnemlitettekből összesen kétségtelennek látszik, miként Wesselényinek, ki a hazafiságot leg-

inkább az ellenzék eszméjével kötötte össze, ki szorosán pártember volt, ki emphasissal beszélt csekély tárgyokról is, ügyszeretetét pedig nemcsak tettekkel bebizonyította, de szavakkal is magyarázgatá, — ismétlem, Wesselényinek, még akkor is, mikor szerette Széchenyit, lágymelegnek kellett tartania, mint mérséklett ellenzékit, mint kevéssé pártembert, mint az utilisatio tanárát, s mint a hangzatos elveknek olykori kigunyolóját.

Ezért mondá később — midőn már váltig elidegenedett ifjúkori barátjától — hogy Széchenyi Fiescohoz akar hasonlítani; de ő tud majd Verrina lenni.

Noha azonban Wesselényi panaszkodásait a vele utazó Hessen-Homburg ezredbeli huszárkapitány lágymeleg honfiségéről ezen mérték szerint kell reducálni: az, mit szintén állita, hogy tudniillik Széchenyi még 1822-ben kétkedett a magyar nemzet jövődjében, az ország sorsa felől sötét nézetei voltak és ritkán szeretett a haza ügyeiről beszélni, a legszorosabb értelemben való lehet, de nem annyira Széchenyi akkori studiumaira, belátására és szándékaira, mint akkori kedélyhangulatára derit fényt.

A Wesselényiénél még könnyebb szorosán meghatározni és igazi értékére leszállítani a Dessewffy Aurél vádját.

Tekintsünk csak a kornak, melyben Széchenyi a nyilvánosság terére lépett, alispánjaira és bureaucatáira, mivel t középirtokosaira és országzászló-

saira, csak latinul tudó táblabiráira s csak németül beszélő mágnásaira; szóval azon nagy többségre, mely 1825-ben a felső- és alsóházi padokon ült.

Nem különböző, nem más fajú miveltség-e az, a mostanitól, az európaítól?

Napoleon nem tudott latinul, s a historiai jogok hazájának, Angliának, lordjai és követei különböző módszerek által, a ház sorompói előtti kihallgattatástól kezdve, a szakértők bizottságáig, szereznek magoknak elégséges ismeretet a bonyolodott s régi jogviszonyokba vágó kérdések felől.

Bezzeg másként vala nálunk.

A táblabíró Napoleont, a francia polgári és büntető törvénykönyvek létrehozóját, abban, mit ő tudománynak nevezett, tudniillik a classikus írók egyes helyeinek idézésében, megszegyenithette volna.

A magyar törvényhozás tagjai pedig, azon sok dolgokra nézve, melyek a Corpus Jurisba befektetve — itt nem investitiót, mely termékenyit, értek — és rendetlenül elszórva voltak, sohasem válnak kénytelenek szakemberekre szorulni, mint az angol parlament.

Nálunk t. i. a követ, országzászlós mind prókátor volt.

A zsendülő irodalom még alig hatott át az életre.

A külviszonyok fölfogása, a státustudomány, a jogbölcselet, a hasonlító jogtan, az európai reformkérdések, a polgárisodás problémái vonatkozásaikban az állam- és társadalomra: mind ezen isme-

reték, melyek nélkül most készületlennek tartatunk, akkor még igen keveseknél valának találhatóak s e kevesek közül igen kevesen voltak törvényhozók.

S nem is igényeltetett sem mágnásainknál sem deputatusainknál ily czifra tulajdon.

Alapos szónoklatnak csak azt tartották, mely a Corpus Jurison épült s a szőnyegen levő kérdés részleteit részletes idézetekkel világosította fel.

A többi hivalkodás és szócziczoma vala.

1790-ben még sugárzottak a vitatkozásokon át európai eszmék.

De azután a parlamenti okoskodás mind inkább vonult a házi bölcseség négyfalai közé, nem nézett ki a nagy világra — s mint a gnostikus, feledve a mindenséget, mely körülötte szó és alakit, állandólag köldökére tekintett — ugy a mi szónoklatunk a régi törvény paragrafusaira függeszté szemeit s azok által akart emelkedni.

1830-ban történik először, hogy a juridikus eszmék közé magasabb politikaiak vegyülnek.

A vallás kérdése adta e részben az első lendületet.

Ha mi tehát egy Göthe objectivitasával vissza tudjuk magunkat helyezni az 1825-ki fogalmak körébe, akkor Széchenyit készületlennek fogjuk mondani; mert ő kevesebbet tudott idézni a régi törvényekből, mint a többi tekintélyek, s bizonyosan tizszer kevesebbet, mint Aurél atyja, a szabolcsi

hires követ, kit ő hat évvel utóbb egy másik téren tökéletesen és végkép tönkre tett.

Ha pedig Széchenyit 1825-ben a mostani fogalmainkkal tekintjük, akkor a Hessen-Homburg huszárt nem találndjuk készületlennek, sőt sokkal készültebbnek látjuk, mint az alispánokat és zászlósurakat.

Ez a dolog nyitja.

Dessewffy Aurél nem irhatott róla másként, ha az akkori benyomások légköréből vette szavait.

Tegyük még ide: miként Aurél atyja a classica literaturában nagyon jártas volt s maga Aurél a görög írókkal is korán és alaposan ismerkedett meg.

Széchenyi e pályán viszont csak középszerű vala.

Fölszines miveltségünek kellett tehát a tizenhét éves Aurélnak tartani, mind atyja mondásai után, mind saját tanulmányai szerint, a későbbi reformatort.

Midőn végre Aurél államférfiúvá lőn, már akkor az ő nagyhirű atyja, s az egész régi eruditio politikai bölcsesége leverve, földre tiporva és a mi még sértőbb, ki volt gunyolva Széchenyitől, s utána az új közvéleménytől.

Aurél szerette atyját, s a nagy reformator által okozott romok közt eltört becses kincsekre is talált.

Hogyan vegyen ily körülmények közt időt: véleményét Széchenyiről, ha megváltoztatta is az életben, megváltoztatni a papiron?

Miután egy kérdést megoldánk, előttünk a másik még érdekeseb.

Voltak, kik nem mondák ugyan Széchenyit pályája kezdetén készületlennek: de Magyarországot tarták az ő föllépésekor a reformkérdésekkel annyira megbarátkozottnak és az átalakulás utjával oly ismeretesnek, hogy a Hitel írója nem a nemzetet rázta föl álmából a haladásra, hanem a fölébredt nemzetnek volt egyik haladó tagja; nem a szabadabb röptü közvéleményt teremté, de e közvéleménynek lőn nyelve, hirdetője, eszköze.

Az ily állítás, ha bebizonyittatik, Széchenyi számára csak a másodrangu szerep igényeit engedi meg. Neve a történelemben alább szálland; hatása, bár szép marad, rendkívülinek nem fog tartatni.

Ezenkívül, minthogy Széchenyi a nemzet állapotát egészen más és kevésbbé rózsaszínü szemüvegen át nézte: következnék, miként politikai rendszere nem lehetett a körülményekhez szabva, és következnék, miként a viszonyok félreismerésének őt eljárási taktikájában is gyakran kellett tévutakra vezetnie.

Könnyen látható tehát, hogy a kor festésénél az 1825-ben föltűnt reformator felőli bírálatnak alapjai

vannak letéve, s ha a nemzet helyzetének kikémelésében nagyszerűen tévedett Széchenyi: csoda volna, de érdem nem, istenajándék, de számítás legkevésbé, ha tervei és politikája a próbát megütnék.

Szükség ennél fogva tisztába jöni e részben is; mert különben egészen alkalmas kulcsunk nem leend se Széchenyinek, se ellenfeleinek megértésére.

Midőn a gróf, mint mondá, „a nyilvános élet tövis-mezejére azon komoly eltökéléssel lépett, hogy ő fogná, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját“: tüstént a legkeserűbb gúnynyal támadta meg korának gyöngeségeit, bűneit és előítéleteit. Hangja éles és verdeső, modora ostromló, politikája fölforgató volt, a régi tények és tanok irányában.

Agitatornak nevezteték, s bizonyos értelemben az vala.

A destructióban talált gyönyört; de nem a kőomlásokért, nem a rothadt gerendák megtöréséért, nem a fölemelkedett por miatt, mely neki és a hozzá közelállóknak köntösét végre is egy kissé bemocskolta, nem a ledőlt falrészek zajáért, mely a világot összecsesdíté, mint minden szokatlan nesz.

Az ő célja az újraalkotás volt, megkimélésével a haszonvehető anyagoknak.

Széchenyire igazán illik

„Rontott, mert építeni akart Palladio.“

Azonban későbbre tartom föl hatásának leírását, irányainak bonczolgatását.

Most a kérdés csak az: hogy ő milyennek képzelte Magyarországot, a mikor reformálni akará.

Rövid nyilatkozatai ez iránt el vannak szórva leginkább a „Hitel“, a „Világ“ és „A kelet népe“ czimü munkáiban.

Valának, kik a széthányt eszméket összeállíták, hogy bennök a nagy ellenmondásokat föltárhassák.

Én idézni fogom mind a három munkából épen azon eszméket és épen azon összeállítással, a mint a bírálók által egymással szemközt állóknak s egymást megsemmisítőknak valának kihirdetve.

A vallomások következők:

„Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs.“ (Hitel.)

„Hideg megfontolás s férfiúi érett elhatározás után közéleti pályámat oly hangulatban kezdém meg, mint mikor hajótörésnek induló szerencsétlen család megmentése végett, látván, hogy másunnan jobb segítség nem jó, erejében nem, de egyedül tiszta szándékában bizó hajós ül gyenge csolnakára.“ (Kelet népe.)

„Munkássági körömet a messze jövődőbe tűztem, minthogy bármily sokszor voltam is közel — előmenetelünk csigahaladását tapasztalván — béketürelmetlenségemben bőrömből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti súlyedésünket olyannak

szemlélteté, melyből mint lassu nyavalyából ismét csak lassan lehetne kiemelkedni, s ekkép szellemem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott a vér.“ (Kelet népe.)

„Közleményeim darabosak valának s természetesen, mert nem tartám tanácsosnak a bennem tökéletes egyhangzásban levő tervvel, roskadó hazánkba ugyszólván kapustól rohanni be.“ (Kelet népe.)

Szintén a „Kelet népében“ Széchenyi tiz küzdelem- és eredménydús évre visszagondolva, így kiált föl:

„Mennyivel édesb jelenünk búsan leélt napjainknál! Valódi elemünket megösmertük, gyáva öngyilkolás által el nem veszünk többé. Hála, üdvözet! Örömünk azonban bár méltó, ne ámitson el, mint diadalos hadat a győzelem, istenért ne! Mert valamint ez ismét elvesztheti a diadal legszebb gyümölcseit, sőt még ellene is fordulhat az ingó szerencse, ha minden gondokból idő előtt kibontakozik: ugy mi is elveszthetjük még mind azt, mit eddigi előmeneteleink után biztosan várhatánk. Igen, ezt mind elveszthetjük, sőt hihetőleg el is vesztiük, ha a legmélyebb bölcseséggel nem folytatjuk diadalmi pályánkat. Mert valamint csoda volt nemzetünket oly közel a sirhoz, ismét az élők közé visszalépni látni; ugy nem távol esik a csodától, nemzetünket oly felette szövevényes körülményei között, gordiusi csomóként egybebonnyolitott mivoltában al-

kotmányos férfiúságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó ilyest soha sem vizsgébe. Az istenek azonban megunják érdemtelen buta csoportokat boldogságra ugyszólván szüntelen kényszeríteni, s végkép egyedül azokat veszik pártolás alá, kik legszebb ajándékukat — az elmebeli tehetséget — becsülni, kifejtetni tudják, s nem vakon, vagy szenvedélyeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élik éltöket.“

Ezen homogen eszméknek lerombolására idézett helyek pedig ekként hangzanak:

„Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, hogy még távol tőlünk a vénység s koporsó.“ (Hitel.)

„Magyarország fejedelme nagy hatalmu ur, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzetben uralkodik.“ (Világ.)

Az elősorolt idézetekben előbb „álomkórságban dermedező nemzet“, „hajótörésnek induló szerencsétlen családhoz hasonlító ország“, „roskadó haza“, „nemzeti sülyedés“ és „a sir széléről visszalépő nemzet“ említettvén; a Széchenyivel polemizáló a gróf ezen leírásaival összeférhetlennek találták a másik állítását, hogy „nálunk a fiatalság jelei láthatók“ és hogy „a magyar élő s fiatal, nem vén és megholt faj.“

Miután pedig a szavak ellenmondásai bizonyítottának, velök kellett volna megdőlnie egy egész politikai rendszernek, melynek kiindulási

pontjai részint ily diagnosisok, részint ily élet- és erőjelenségek valának.

Hadd lássuk tehát: e bebizonyítások mennyiben birnak fontossággal? hol találták el a valót? hol sülyednek tévedésekbe?

Dessewffy Aurél a „Pesti Hirlap és Kelet népe közti vitály“ czim alatt megjelent czikkeiben így szól:

„Kétségtelen, hogy — mint Széchenyi állítja — a magyar nemzet öreg is ifju is egyszerre nem lehet, hanem vagy az egyiknek vagy a másiknak kell lennie.“

„Kétségtelen, hogy 1825-ben, mikor gróf Széchenyi legelőször föllépett, nem a rothadás szaga vonzotta őt a nemzethez: hanem inkább varázserővel azon szellem ragadta meg, mely jelesen a nemzetiség ügyében az akkori országgyűlésen annyi energiával lépett fel.“

„Kétségtelen, hogy ezen szellem befolyása alatt gyümölcsöztek azután az ország javára mind azon eszmék, melyek gróf Széchenyiben már rég óta fölhalmozva voltak, s csak egy ihlető szikrára vártak, hogy fellobbanjanak; mert ezen eszmék kifejtése a nemzet fogékonysága nélkül hatásra számot nem tarthatott volna.“

Kossuth is szemére lobbantá Széchenyinek, miként egyszer azt látszik hinni, hogy a magyar nemzet sir szélén állott, midőn ő az életre üdítő tárogatót megharsogatta; másszor pedig örömmel

kiált föl, hogy a magyar élő és fiatal, nem pedig vén és meghalt nép.

Széchenyinek e magával tisztába nem létét, e zavart fogalmait érintvén, így nyilatkozik Kossuth:

„Hogy a magyar nemzet, midőn a gróf a polgári nyilvános életet megkezdette, nem volt sir szélén álló vén beteg, arról alig kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük a megtörhetlen visszahatást, miszerint alkotmányyszerűség s nemzetiségi elem a germanizálás fáklyatüzénél ujult lángra gyult, azon nagy férfiú törekvésének ellenében, kiről Platthy Mihály halhatatlan tollával írva van: hogy „*princeps justus, sapiens, aequus, quem praeceps boni publici fervor et peregrina juribus nostris consilia lege praescriptos cancellos siverunt perrumpere*;“ ha továbbá figyelembe vesszük az 1790-ki országgyűlést, melyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel, annyi körülményismeret annyi előrelátó gondoskodással, annyi engesztelő szellem a jövőndőbe oly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évröjzaink legfényesebb lapjaihoz sorozhatnók; utóbb ha megolvassuk az 1790: 67-dik törvényczikk által kirendelt országos választmányok munkálatait, melyek nagy részben a XIX-dik század gyermekeinek is becsületére válhatnának, és ha el nem felejtkezünk a lelkesedéstről, nem az oly nemes áldozati készségről, melyet nemzetünk a következő századnegyednek minden phasisain át bizonyított; és szemmel

tartjuk, mikép a viszontagságok minden kísérletein keresztül, egy részről a nemzetiség nagy érdekében soha nem ernyedő buzgósággal küzdött előre lépésenként; más részről pedig vágyait a reform után, mint sérveinek és bajainak egyedüli orvosa után, ha néha tévedezve bár, de mégis kitünteté; és nem siklanak el figyelmünk elől a municipalis élet körébeni jelenetek, melyek még azon időszakból sem hiányzanak, mikor a magyar oly súlyos áldozatoktól, annyi veritékes fáradalmaktól kipihelve, tespedt ugyan, s tespedésre ürügyül vevé a méltó eredmények valósulására, alapos igények teljesülésére várakozást; azonban e tespedő várakozás közben is új meg új erőket gyűjtögete, míg majd elkövetkeztek az 1823-ki események, és elkövetkezett az 1825-ki országgyűlés: valóban ha ezeket megfontoljuk, lehetetlen meg nem győződnünk, miképen mind ezek nem arra mutatnak, mintha nemzetünk már a sir szélén dermedett volna; mire hiszen erősebb czáfolat talán nem is kell, mint épen ama bámulatos hatás, melyet gróf Széchenyi munkái gyakoroltak; mert ezen hatásnak okvetlenül ki kellett volna maradnia, hahogy a nemzetben már előre kész fogékonyság nincs, a mi valóban nem halálos álomkórságnak jelensége. . . .“

„Gróf Széchenyi ujjait a kornak üterére tevé, és megértette lüktetéseit. És ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak; mert nem ösmerek mást senkit historiánkban, kiről elmondhatnók, hogy szá-

zados hatásra számított lépései sem korán sem későn nem érkeztek.“

„Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalmas alkalmas perczen ragadta meg. Ő korának nyelvéné lőn; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. Ha kész anyagot, kész fogékonyságot nem talál vala nemzetében, bizonyosan beteljesedett volna rajta, mit mostani munkájáról (A kelet népéről) jóslani merek:

„Vous serez étonné quand vous serez au bout,
De ne leur avoir rien persuadé du tout.“

„Ha nem hibáztam e felfogásban — szól továbbá Kossuth —, kettő van, mi belőle következik. Egyik az: hogy a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövőnek, kapocs a tegnap és a holnap közt: de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, holott épen azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb vagy utóbb okvetlenül el kell késnie — a ki így gondolkodik, épen azon szempontot veszti el, a mely hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik és a hazai mozgony haladását csak hátulról nézi. . . . Fogalmam másik következménye csak az: hogy ha e nemzet sir szélén dermedező, beteges, aggott vén test volna, midőn füleibe menydörgött gróf Széchenyi, okvetlenül vagy meghalt, vagy legalább a menydörgés minden

siker nélkül hangzott volna el; más szóval: a Hitel írójának föllépte vagy kárt okoz, vagy legalább haszontalan marad.“

„A nemes grófnak politikája azon tengely körül forog, hogy a nemzet lábadozó, ő pedig a hivatott orvos, ki e beteget assistensei segédelmével gyógyítgatja s ki ha már nem egyedül van is birtokában az arcanum triplicatumnak, mely a beteget tökéletesen helyrehozandja, de csak egyedül az ő kezében van a mérleg, melyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell: én ellenben azt gondolom, hogy e nemzet ép, ifju, egészséges, elég erővel bíró, institutióinak százados hibáit is kijavítani.“

Végre pedig megjegyzi Kossuth:

„Én a nemes gróf modorának nyomán kénytelen valék ugyan beereszkedni a magyar nemzet ifju vagy vén korának taglalatába, mivelhogy a gróf egész munkája egy ily szóvirágon alapszik: mindazáltal én az ily vénségi, fiatalsági hasonlításokat igen sántikálóknak s a rájuk épült országlási rendszert ingatagnak tartom... Én az emberi perfectibilitást végetlennek hiszem, mint a számokat, melyekhez egyet mindig hozzáadhatni, a nélkül, hogy a legnagyobbat elérnők... Nem kellene hát, csekély nézetem szerint, a népek vénségének, fiatalságának szóvirágmezejétől magunkat annyira elfoglaltatni engednünk, miszerint erre országlati rendszereket alapítsunk.“

A conservatív párt akkori vezérének és a baloldal akkori kegyenczének, Dessewffynek és Kossuthnak, egyező véleménye Széchenyi iránt sok igazságon és sok tévedésen épül.

Azonban, ha nem csalódom, nagy része a közlött idézetekben előforduló eszméknek csak az ecsetelés, csak egy tulvilágított kiszinezés miatt látszik a Széchenyi nézeteivel vagy eljárásával ellenkezőnek.

A mely eszmék pedig a phantastikus jelmez nélkül is, melyet Kossuth rájuk vetett, különböznek a Széchenyitől, kétségesebbek, mintsem könnyen elfogadhatók volnának.

Van végre az idézetekben elferdítés, mely nem szándékosan történt, s van félremagyarázás, melyre a grófnak nem egészen szabatos előadása adhatott alkalmat.

Én e tárgyak körüli érintkezéseimet négy szempont alá szorítom.

1) Mind Dessewffy mind Kossuth vitatja, hogy Széchenyi hol öregnek hol ifjunak mondja a magyar nemzetet; holott öreg és ifju is egyszerre nem lehet; de vagy az egyiknek vagy a másiknak kell lennie.

Bizonyos, miként ily galimathias akárki szájában eléggé nevetséges volna.

Azonban Széchenyinéél még a nevetségesnél is többé válnék, mihelyt meg van mutatva.

Miért?

Mert oly ember, ki a népek fiatal- vagy aggorát nem tartja „szóvirágnak“, sőt azt lényeges

dolognak hiszi, s annyira, hogy a közélet jelenségeit magyarázza belőle és politikai terveiben sem feledi ki a számitásból; oly ember, ki mindemellett az általa bevallott alapeszmék iránt is megfoghatatlan ellenmondásokkal küzd: ugyan támaszthat-e józan agyu férfiakban legkisebb bizodalmat reformatori törekvései iránt?

Ha Kossuth mondaná a magyart akár gyermeknek, akár férfinak, akár elidősültnek, akár ugyanazon nap mind a háromnak: legfelebb mosolygnánk költői képzelődésén, mely a szóvirágokkal ily sajátságosan bánik.

De Széchenyinél az ellenmondást e mezőn, ellenmondásnak tartanók doctrináiban, ellenmondásnak cselekedeteiben, és kétkedésnek még azon ég-sarki csillagok fekvése iránt is, melyeknek vezér-sugárai szerint tájékozza magát eszméinek, számitásainak és reményeinek tengerén.

Széchenyire majdnem egész „hitel-vesztést“ vonhatna eme vád, midőn bebizonyíttatnék. Azonban csak csodálkoznom kell a könnyelmű felfogáson, melyből támadt.

„Ha a „Hitel“ és „Kelet népének“ írója így szólott volna: sajnálom az X. . . uradalom sorsát. A kastély romba dőlt, a gazdasági épületek sülyednek, az investitio napról napra kevesedik és czél-szerütlen, az ügyvezetés fonák, a kezelők nem értik kötelességöket, a jövedelem semmi; sőt fájdalom, a hosszas hanyagság, a csökönyösség és elöitéletek következésében maga a föld is oly szomorú alak-

ban tűnik föl, hogy látására a szívet szorongás, a kedélyt az elhagyottság érzése fogja el. Az alsóbb részeket mocsár borítja. A hova a verőfény süt, a gondos kéz nem tett le semmit, mely gyümölcsöt teremjen és árnyat vessen. Vigasztalhatlan tájkép, sötét arczczal. Az erdőkben szálas fák helyett sűrű csalit; vagy a hol az ősz erdők maradványai még megvannak, rend nélkül pusztit a fejsze, s a kéz szeszélye inkább irtani akar, mint fentartani. A buja növényzetű réteken a magas, a zöld fű legázoltatik. A szántóföldeken, a hol ekevas jár, a hely természetének félreismerése mutatkozik, mind a mivelt körül, mind a visszapótló szerek alkalmazásában; a hol pedig a föld alkrészei gazdag jövedelmet ígérnének, az ugarban hagyott téreken katangkórók és bojtorjányok teremnek. Szóval: az X. . . uradalom a sülyedés legalacsonyabb fokáig szállott alá, s csak most kezd némi, bár hiányos javítások után, lábadozni és a sir széléről visszalépni. Ezer szerencse, hogy a föld maga termékeny s az eszélyes szorgalom által paradicsommá öltöztethető; s szerencse, hogy sem meddő, sem kimerült. Mert ha ki volna merülve, ha nem mutatkoznának minden hanton a szűz ifjúság termékenyítő jelei; bizony kár lenne már rája, ily mostoha előzmények után, fáradságot és időt pazérolni. De mivel annyi eltemetett és még soha ki nem ásott kincs hever keblében, munkához kell fogni bölcs rendszerrel, gyakorlati tapintattal és meleg ügyszeretettel. Mert, ha ez megtörténend, akkor az X. . . uradalom nem

„v o l t“, mint némelyek állítják; hanem „l e s z“, mint én hinni akarom.“

Ha, ismétlem, Széchenyi egy gazdaságról ekként vélekedett volna, Dessewffy vagy akár Kossuth előtt, mondanák-e ők, hogy a gróf beszéde következetlenségeknek halmazából áll; mert egy jószág nem lehet sülyedt állapotban s mégis termékeny, nem lehet a sir szélén s mégis ki nem merült, nem lehet hanyatló, s mégis magában kincseket rejtő?

Alig képzelhetem megbotránkozásukat ily esetben.

Azonban midőn Széchenyi a magyarra vonatkozva ezeket írta: „álomkórságban dermedez nemzetünk“; „sülyedésünk nagy“; „a sir elől menekedtünk meg a semmivé lételtől“; — de szintén reményre biztatólag felkiáltott: „még eszély és igyekezet által szép jövőndő van előttünk“; mert, istennek hála, „ifju, ki nem merült, és gazdag visszapótló erővel bíró nemzet vagyunk“; — ezen összefüggő nyilatkozatokra mit mondanak a bírálók?

Azt, hogy Széchenyi zavartan beszél, egyik szavával a másikat vágja le, és ugyanazon időben állítja nemzetünket vénnek s ifjunak, mi merő képzelenség.

Szükségtelen hosszasan vitatnom a kérdést.

Tovább megyek.

2) Kossuth magát azon eszmét, hogy egy nemzet vén vagy ifju lehet, „szóvirágnak“ nevezi. Sajnálja Széchenyit midőn látja, hogy ily sántikáló

hasonlításokra támaszkodik, s állítja, hogy e miatt az ő országlati rendszerének ingatagnak kell lenni.

Az egész vita a nemzetek koráról rendkívüli fontossággal nem bírna, ha a Hitel írója szorosabb kapcsolatban lenni nem képzelte volna saját reformterveivel, mint a mennyiben valósággal van.

De vetélytársai, példáját követvén, országlati rendszerét azonosították ez elmélettel, s büszkén kiáltottak föl: ingatag Széchenyinek egész reformépülete, mert egy szóvirágra alapítja.

A dolog nem így áll.

A magyar nemzet fiatalságáról és általában a nemzetek koráról képzett hit nélkül is, Széchenyinek mind tervei, mind modora, mind aggodalmái kevés különbséggel csak azok maradtak volna, a mik különben.

Senki sem idézhet egy javaslatot vagy eljárást, mely ha a Széchenyi politikájában helyes volt, az más indokoknál fogva ne lett volna szintén ajánlatos és követendő.

Tegyük fel azonban, hogy a „legnagyobb magyar“ kizárólag ezen eszmére épített: „a magyar fiatal nép, tőle távol van a vénség és kimerültség, nála az ifju kor erényei és hibái mutatkoznak, őt a képzelődés tévedéseitől s a hő vér gondatlanságaitól inkább lehet félteni, mint a tulmivelt értelem finom önzéseitől, a hideg nedvkat érzéketlen közönyétől, a kiéltség blasirozottságától.“

S föltéve mindezt, kérdjük már: ingatag-e Széchenyinek reformépülete; a nemzeteknek nin-

csen-e életkoruk; a fajok és az állam fogalmánál az ifjúság és vénség csak szóvirág-e?

Vajon Kossuth nem azt vonta kétségbe, mit, mint dolgot, maga is aligha el nem ismert, s legfeljebb mint szót nem kedvellett?

„Nincs vén nemzet“: mondja Kossuth.

„Róma s erős Babylon leomlott“! hangzik Berzsenyitől, válaszul.

Melyik itt a költő?

Tekintsünk a történelem könyveibe. Forgaszuk a régi századok lapjait, olvasván azon szögletes gótiratokat, melyek a kerek római betűket válták föl, mint a sima polgárosodást a nyers miveltlenség.

Mily csodálatos jelenet!

Néhány hajócskára felülnek éjszakon a tengeri rablók. Vihar és szélszélben folytatják ismeretlen utaikat. A mint haladnak a lég melegebb, az ég kékebb, a szellő, mely a kalóz-vitorlákat feszíté, fűszerebb. Közel vannak egy déli, egy termékeny parthoz. A szigeten minden város nagy és gazdag. A helységek külön majdnem annyi fegyveres férfit számlálnak, mint a megérkezett hajók népe; együtt pedig oly tábor állíthatnak elő, mely a harcosok erős testalkatát és mennyiségét tekintve, a szigetet nemcsak a kalandorok megrohanásától biztosíthatná, de a közeli és távoli tartományoknak törvényt s jogot szabhatna. S mi történik? A városok palotái, az ipar kincshalmaza, a szántóvető dús csüre, a föld, az ország e maroknyi kalóz-csa-

pat zsákmányává lesz, s a legrongyosabb, a legaléltabb matróz, jól öltözött és jól táplált ember-csoportok urává emeli magát. A vador idegen parancsol; a régi mivelte lakos szolgál. Egynek száz hallgatja meg és teljesíti szeszélyét. Mily csodálatos jelenet, hogy néhány norman Siciliában befészkelheti magát, s rendeleteket szab az okosabb és számásobb tömegnek! De megtörtént.

És az Appenineken, az Alpok keskeny völgy-szorosain minő vad, minő éhes nép vándorfonala szövődik át? Talán a cimberék s teutonok mennek a Camillusok és Mariusok bárdja alá, hogy a szerény hazafiság vagy a consularis becsszomj számára testöket és fegyvereiket diadalemlékekül adják? Ők ugyan a cimberék és teutonok unokái vagy fajrokonai; de a Camillusok s Mariusok unokáival vagy szellemrokonaival nem találkoznak. Aquileától Ravennáig s be a római birodalom szive tájáig adót és jármot mérnek a híres szónokok és vezérek erős testalkatu s fúrge nyelvü népére. A hegyen házat emel magának egy longobard, s alatt a völgyben száz gazdagabb házból lesi a helység a megtelepedni akaró vendégnek rakonczátlan vágyait, hogy teljesithesse. Némely főbb rangu, de nyers vadbőrbe öltözködött idegen tudtul adja a legyőzetteknek, hogy ő a vidék grófja, parancsol az ököljog igényei szerint, és a városok hivatalnokai, a világ legmiveltebb törvénykönyveinek ismerete mellett, kénytelenek a barbar fogalmakhoz szabni közéletöket. Mily csodálatos jelenet, hogy a lélek-erőtan törvé-

nyei megváltoznak, s minden tudatlan számára tiz bölcs szolga áll készen! — S mégis megtörtént.

De miért vigyem tovább azon föloszlási processus rajzát, mely hiréről még az iskolás gyerekek előtt is ismeretes? — A föld felett uralkodó római birodalom egyes tartományai majd mind oly népek által foglaltattak el, melyek számra és értelmiségre a meggyőzött lakosoknál sokkal alantabb állottak.

Itt nem az az eset fordult elő, mi a spanyolok hódításainál az uj világrészben, hol Cortes kétszáz-negyvened magával szállott ugyan partra; de ágyui és puskái voltak, míg az őslakóknak csak nyilai és parittyái.

A középidő vándor népei fegyverben és hadi taktikában a rómaiaknál, a győztesek a megvertetteknel sokkal hátrább állottak.

Sőt a nyugoti birodalom felbomlásánál, valamint szintén később a keletinél is, a legnagyobb csoda és tanuság nem abban fekszik, hogy a barbarok diadalmaskodtak, mint nálunk Sajónál a mogul, Mohácsnál a török.

Ily szerencsétlenség a foglalási hadak s népháboruk történeténél többször került már elő, kivált oly országokban, hol a földirati fekvés nem kedvező.

De a nagy veszteség napját nem követték a jóra való népnél a fölbomlás, a rothadás, a szétmálzás; nem, még a szolgaság századai után sem. A leigázott, de önérző országban — mint Persia gyanús téerein fel-fellobban a földalatti láng, — a hazafi

tűz reclamatiói soha egészen ki nem alusznak, s a zsarnokság merényei a visszaszerzési kísérletek merényei által toroltatnak meg.

Történt-e ez a római birodalom meghódított részeinél?

Az ellenkezője igen.

Mihelyt az állam megtört egy csatavesztés által; mihelyt a római közjog drótsodronyai nem kapcsolták többé magokhoz és nem mozgaták a bábembereket, rögtön szétmállott a társadalom is. Nem látunk szívós, rugonyos, egymásfelé siető és összefolyó erőket, melyek a levert fogalmak és érdekek pulsitatóját tanusítanák. A társadalom többé nem védte magát, mihelyt az állam szerkezete által elhagyaték. Midőn leverettek a formák abroncsai, a tartalom szétömlött. Semmi szenvedély a rajongástól az önzésig, semmi érdek a haza eszméjétől a birtok eszméjéig, semmi ösztön a függetlenségi vágytól a jóllakhatási vágyig, semmi miveltség a stoicismustól a sybaritismusig, semmi erkölcs, semmi szokás, a hittől a törvényekig, a közérzelemtől a családérzelemig, nem kívánta jogait fentartani. Ugy látszik előbb halt meg a társadalom, mint az állam.

Ha már a római birodalmat a harmadik bellum punicum után, midőn erejének teljes öntudatához jutott; ha a római birodalmat, midőn Marius a berohanó cimbereket megsemmisíté; s később Caesar a vándorlásra hajló germán fajokat leigázá; ha a római birodalmat, midőn a császárok kard helyett arany zsákokkal vásárolták meg a mez-

telen népfajoktól a békét; ha, végre, a római birodalmat, midőn az aránylag kicsiny erő ellen magát se mint állam többé védelmezni, se mint társadalom föntartani nem tudta: ha, ismétlem, e nagy világbirodalmat különböző korszakaiban összehasonlítjuk, ugyan mily eredményre kell jutnunk? Nemde arra, hogy ott nemcsak az állami formák, de a társadalmi erkölcsök és fogalmak is előbb emelkedtek s tetőpontra hágtak; utóbb sülyedének és csekély külérintésekre elmállottak.

S miért olvastátok a sok könyvet az országok fölvirágzásának és hanyatlásának okairól, ha nem leltetek soha e fejtegetések lapjain oly pontra a nemzetek életében, hol az eszközök, melyeket az ipar, a szellemi miveltség, az országlati tan, az erkölcs, a hit szokott alkalmazni a tökéletesedés pályájának tisztítására s továbbvezetésére, már többé a célra kívántató erővel és hatással nem birnak?

Ha pedig be kell vallanatok, hogy ti ismeritek e fordulópontot; ismertek enervált kort az erélyes, kicsinységekbe merülőt a teremtő, eszmeszegényt a vállalkozó, és megvesztegettet az érelyesebb kor után, — ismertek időszakot, melyen tul, a külerőszak hozzájárulása nélkül, az államot a társadalom, a törvényeket a közerkölcs rontja, a közerkölcsöt pedig a családélet sülyeszi; — ismeretek nemzedéket, melynek eltűnésével az ipar a szellem rugonyosságát kevésbé fejti, a tudomány a lángésszel mind gyérebben találkozik, szemlátomást apad azoknak köre, kiknek nemesebb vágyuk: vi-

tam impendere vero, és végtére az igazságok keresésével együtt, még az igazság érzése is kihül: — ha ismertek a különböző nemzetek életében ily fordulópontot, melytől kezdve csak a bűnök statistikája szaporodik és csak az iszony az aljasságtól szelidül; akkor töletek függ, hogy ezt a hanyatlás terminológiájából micsoda nevekkel kereszteljétek meg: de ha valaki vénségnek, elaggultságnak mondja, és a letűnt szebb időszakra az ifju, s férfi kor czime alatt emlékezik vissza, e kifejezések miatt ugyan teheti-e politikai rendszerét ingataggyá?

Hazudtoljátok meg a történelmet, s akkor csodálkozzatok azon, ki az adatoknak hitt.

Czáfoljátok meg a dolgot s akkor mondjátok a nevet „szóvirágnak“.

Tovább megyek.

3) Dessewffy s főként Kossuth egész lajstromát idézi a tényeknek és időjeleknek, melyekből következnek, hogy „midőn Széchenyi az életre üditő tárogatót megharsogtatta, a magyar nemzet nemcsak álomkórságban és beteg nem vala“; de sőt oly élénken haladott a reform felé, miként maga Széchenyi is irataiban egyebet nem mondott el, mint a mit a nemzet gondolt, a közvélemény óhajtott, a kor szükségeinek hatalmas fölmerített. Szóval: Széchenyi egyéb nem volt, mint óramutató, mely nem a közvéleményt teremti, csak tudtul adja; ő nyelve vala a létező irányoknak és eszméknek, a nélkül, hogy e prometheusi szikrák róla pattantak volna a korra, azt megeleveníteni.

Az idézett állításokban igen sok való van. Azonban, ha Kossuth lajstromát figyelemmel végig futjuk, kénytelenek vagyunk észrevenni, miként a kor egészségessége annyira felmagasztaltatik, hogy a reformator gyógyítására alig van többé szükség, és a nemzet oly mentnek látszik az álomkórságtól, hogy „az életre üditő tárogatót“ majdnem felesleges volt harsogtatni.

Tartsunk tehát szemlét ama tények fölött, melyekből Kossuth és részszerint Dessewffy által, a Széchenyi föllépése előtti időszak reform-iránya megállapittatik.

Kétségekivül áll, hogy az élénk és törhetlen visszahatás, melyet a magyar alkotmánya és nemzetisége védelméért II. József császár törekvései ellen tanusított, mindig ragyogni fog a történelem lapjain. Azonban egy tetteből azért, mivel szép és jó, nehéz volna mindenféle szépet és jót kimagyarázni. Így p. o., mert a magyar saját nyelvét s ősi aristokratikus, de az idő szelleméhez könnyen idomítható alkotmányát oltalmazta, s mert a historiai jogot egy nagy talentumu reformatornak a törvényes formákat és a nemzet szellemét tekintetbe nem vevő újításai ellen védte: — ezen igen méltánylandó s eléggé méltányolt adatból az világlik ki, hogy nemzetünkben volt ruganyosság a felülről jövő nyomásnak ellenállani s megsemmisülését saját kezével aláírni és előmozdítani nem akarta. Épen ily jelek győzhették meg Széchenyit, hogy sülyedésünk és alantállásunk mellett is a magyar „élő és

fiatal, s nem vén vagy meghalt nemzet.“ Sőt a „Kelet népe“ írója még az 1760-diki időt is olyannak jelöli ki újabb korunk történeteiből, melyben „Magyarország lakosa kimondhatlan előmenetelt tőn“. Következőleg, Széchenyit, ki a kicsiny mozgalmat is közéletünkben, ki az urbéri apró szabályok behozatalát is „nagy előmenetelnek“ nevezi, nem igen lehet azzal vádolni, hogy kellő figyelembe ne vette volna azon „vis inertiaenek“ becsét, mely József császár kormányrendeletei foganatosítását gátolta. — Az igaz, hogy ő e „vis inertiaet“, bár mennyire becsülte különben, nem tartá fölvilágosító példának arra nézve, hogy a magyar nemzet a reform-kérdések iránt fogékonyságot mutat. S részemről szintén nem tudom megmagyarázni: miért jutott eszébe Kossuthnak a József alatti rehabilitációra törekvést annak jeléül hozni föl, hogy Széchenyi, midőn szerepéhez kezdett, már a nemzet közvéleményében tervei számára elkészített földre talált. Sőt még — hogy közbevetőleg említsem — az 1823-ki megyegyűléseket is, melyek Magyarország felső részének több vidékeit a tetteleg megsemmisített közjog visszaállítóivá avatták, csak tisztán sérelmi irányuaknak kell tartanunk, ha nem akarjuk a történeteket idegen tollakkal felékesíteni s a historia komoly alakjára a regény tarka köntösét vetni.

Egyetértek Kossuthal, hogy az 1790-ki országgyűlés évrájzaink legfényesebb lapjain foglal helyet. Mert hazánk megszüntetett közjogának visz-

szállítást s biztosítást annyi felvilágosodással és türelemmel, annyi lelkesedéssel és méltósággal, annyi szabadságszeretettel és törvényességgel, annyi körülményismerettel és előrelátó gondoskodással eszközölte: hogy sajnálattal telik keblünk, midőn a későbbi dietákon az 1790-ki szellemmel gyéribben kell találkoznunk, és látjuk, miként a következő harmincz év mostoha csillagzatai oda kuruzsolták megint vissza alkotmányos életünket, hol az 1790 előtti időkben állott, meztelenül, elhagyatva, kigunyolva. Igy történt aztán, hogy az 1790-diki országgyűlésnek egy másolatja készült 1825-ben, S ezer szerencse, — és adjunk érette hálát a gondviselésnek — hogy csak 35 évet vesztettünk el, s ezen visszahatási kor sem mértelyezte meg az ifju nemzetnek erkölcsét és politikai jellemét. De örömlünkben az igazságnál többre ne terjeszkedjünk, s ha 1790-re visszanezünk, az időjelekből ne azt következtessük, hogy a magyar azóta rendkívül éber volt; hanem, hogy ép erővel bírván, politikai szendergését most sem követte politikai halál, mint régebben nem; sőt 1823-ban oly visszakövetelő szellem támadt a megyékben, minő 1786-ban lelkesíté az apákat.

Emliti Kossuth, miként az 1790: 67. törvény-czikk által kirendelt országos választmányok munkálataiban, ámbár az államgazdasági tudomány még akkor rendszeresítve nem igen volt, oly eszmék vannak letéve, melyek a XIX. század gyermekeinek is becsületökre válhatnának. — Meg valék mindig

győződve, hogy e rendszeres dolgozatok, ha az irattárok pora helyett a kíváncsi közvélemény millió keze által viseltettek volna el, s ha az archiváriuson kívül mások is gondolkoztak volna megőrzéséről, még pedig nem a szekrények polczain, de a néptudalomban és az intézményekben: — ekkor e rendszeres munkálatok kitünőleg fejtendik a kor fogékonyságát a reformirányra nézve, és Széchenyi fáradságainak egy részét feleslegessé, más részét könnyebbé teendik vala. De így a mint sorsuk az események által eldönteték, nagy tényezőknek az eszmék történetében alig képzelhetem. Valamint azon is bámulok, hogy az 1809-ki nemesi fölkelésben és a francia háborúra fizetett subsidiumokban miként lehetett Kossuthnak útkészítést látni Széchenyi reformatori pályájára.

Kossuth kiindulva a fenebbi adatokból, melyeket én valódi érvényességökre igyekeztem visszavezetni, a gróf hatásának jellemzésével összeköt egy egész elméletet az államférfiak szerepéről a korban, melyre hatniok kell.

Eszméi igen szépek; de, úgy gondolom, csak bizonyos megkülönböztetésekkel igazak.

Ő tudniillik Széchenyi minden érdemét egyedül abban keresvén, hogy a grófot a kor szükségének hatalma alkalmas perczen ragadta meg s a közvélemény nyelvévé tévé, e felfogásból következő eredményt von ki: „a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jöven-

dőnek, kapocs a tegnap és holnap közt; de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt, s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, épen azon szempontot veszíti el, mely hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik, a mozgony haladását csak távolról nézi, s a teremtés szerepét igényelvén, idegen térre jut, hol hatása megszűnik.“

Kossuth, szintén Széchenyire czélozva, más-helyt így szól: „a kinek népszerűsége nincs, az hasonlít a mágnestűhöz, mely a hajónak utirányt mutat, de soha utnak nem indithatja.“

Továbbá: „a népszerűség csak azt karolta fel, a ki szól és tesz, azon irányban, melyet a hazafiség jelöl ki.“

A három idézet Kossuthnál, úgy látszik, egy általános mérték az államférfiak megítélésére.

S a virágokból kibontva, miből áll?

Ez eszmékből:

Csak a valódi hazafi népszerű;

Csak a népszerű indithat valamit utba;

Csak annyit tehet a népszerű ember is, a mennyit az óramutató, mely nem teremti az időt, hanem tudtul adja.

Sokat, igen sokat lehetne vélekedni a közlött eszmelánczolat felől.

De nekem most csupán annyiban van hozzá közöm, a mennyiben Széchenyi hatásának bírálataival kapcsolatban áll.

Ha „a kor szükségeinek hatalmán“, ha az „időn“, melyet nem teremthetünk, mert teremtmé-

nyei vagyunk, nem dotálhatunk, mert minden az övé, legfeljebb hűn és éles észszel szolgálhatunk; ha a „kor igényein“ egy abstract és tisztán bölcséleti fogalmat értünk: akkor Kossuthnak, midőn az „óramutatóról“ beszél, majdnem egészen igaza van.

Nincs egyén, ki a kor feladatát, a létező helyzet igényeinek összegét, mely által egy megadott időszakban a legtökéletesebben tölthetné be hivatását az állam és a társadalom, egészen fölfogná, önállólag képviselhetné, önfejüleg gátolhatná.

De, ha a kor szellemén, a kor szükségein azon eszmék és vágyak értetnek, melyek a közvélemény által vannak forgásba hozva; ez esetben már a nagy egyéniségek a megtörpített fogalom fölött állanak: sőt pályájok kezdete gyakran épen az által jelöltetik ki, hogy uralkodó nézeteket, melyek a kor szivvérebe látszottak oltva lenni, téptek szét, és a közvéleményt hatalmuk alá hajtották, hogy hivatásuknak vagy becsszomjoknak eszközévé tegyék.

1825 óta a magyar történelem állításom támogatására két példát mutat föl:

Széchenyit és Kossuthot; — először, egy férfit, ki valódi értékénél alább becsülte a népszerűséget, azaz, a közvéleményt; másodszor pedig egy férfit, ki, mint idézeteimből is kitetszik, istenité a népszerűséget, s nemcsak a hatás elemének, de a hazafiság jelének is tartá, sőt annyira

megalázá magát előtte, hogy az óramutató gépi szerepét alig merte igénybe venni.

Azonban az önérző Széchenyi és a tulszerénynek látszó Kossuth összetalálkoztak abban: miként közvéleményt rontottak le és támasztottak; az eszmék irányát jelölték ki; az eszmék rohamát tartóztatták fel; megrendíték a létezőt, melyhez még erős rokonszenvek tapadtak; kivívták az új viszonyokat, melyek iránt sok kedélyben volt szilárd idegenkedés és mély bizodalmatlanság.

Mindkettőjük életében vannak évek, melyek alatt a magyar újabb történelem legfontosabb eseményei iránt a felelősség kizárólag övék.

Kossuth a legnyomósabb bölcseseteivel „a kor szükségeinek hatalmáról“ sem leend soha oly szerencsés, hogy visszautasithassa e felelősséget; Széchenyi belátván, miként a világitélet nem hagyja magát szép szavak által megvesztegettetni, merészen elvállalta az erkölcsi összeköttetést az ő hatása és az események közt, hordozandó e viszony súlyát, a közmegvettetéstől, mely a nyeglét kíséri, az üldöztetés Kálváriájáig, melyre a szándékukat nyilván bevalló s rendszeresen követő reformatorok szoktak leginkább fölvetni.

Tovább megyek.

4) Az idézetekben, mint olvasóim észrevették, Kossuth a Széchenyi politikai eljárását azért tartotta az utóbbi időkben népszerűtlennek; mert a gróf a gyöngélkedő nemzet „hivatott orvosának képzelte magát, ki a beteget asistensei segedel-

mével gyógyítgatja, és meg van győződve, hogy egyedül az ő kezében van a mérleg, melyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell a szenvedőnek.

Ha ezen kórházi és patikai eszmét, mely az orvosi parabolákat szerető Széchenyi előadási módora szerint készült, kifejtjük a képek hüvelyéből, benne, mint magvat, a következő állításokat találjuk:

Széchenyi saját személyét tekintette a haladási mozgalom központjának.

Ő a reformokat kevés kezek által óhajtotta eszközölni;

Egy előre kicsinált rendszer fonalszálain kívánt haladni;

S boszusággal törekvék visszautasítani mindazt, mi tervén kívül intéztetik egyének vagy pártok által.

Kossuthnak ezen észrevétele szintén nem olyan, melyet a szigorú kritikusnak akár egészen elfogadni, akár egészen visszavetni lehessen.

Az övéhez hasonló, de nagyobb szabatossággal kifejezett és keskenyebb körvonal rámaiba szorított nézettel volt Széchenyi iránt Dessewffy Aurél is, midőn így szól: „Gróf Széchenyi a módokra nézve, melyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. Nem azon kormányzati központosítást értem itt, mely a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központosításnak,

mely a nemes gróf cselekvését tulajdonilag jellemzi. Ezen, a gróf eszméleti világában már régen fris életet folytató gépelyben, anyagi középpont: az állóhidban összeforrt, vasutak és vízcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Buda-Pest; szellemi középpont: maga a tisztelt gróf és rokonszenvü barátai; eszközök: a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányyszerü oppositíója.“

A legtisztább vizü gyémánt nem lehet világosabb és szebb metszetü, mint a conservativ párt vezérének e jellemzése.

Legyen szabad, belőle indulva ki, tájékozni magunkat azon eszmékre nézve, melyekre fölosztottam a Kossuth által említett parabolát az orvosról.

Kétségtelen, hogy Széchenyi reformterveit az egyesületi jog, a sajtó és a parlament mezején akarta megkedveltetni, kifejteni és elfogadtatni.

Ezen hatáskör az európai; nálunk azonban volt még egy más és igen fontos, — a megyegyűlés.

Széchenyi nem vette eléggé tekintetbe municipalis életünket, sőt számításából kifeledé: — mondják bírálói.

Sok függ a szemponttól, melyről e kérdést tekintjük.

Hitem szerint nála majdnem historiai kényszerűség volt a távolállás megyei küzdelmektől.

Mert már első fellépésekor reformtervének alapjai a sérelmi politikán és a rendszerezett ellenzésen többnyire kívül estek.

Czélja volt: nemzeti, anyagi és alkotmányos fejlődésünk kezdeményeit azon téren nyitni meg, hol az eszmék mozgalma nem találkozik tüstént a kormány féltékenységével, s nem ütközik össze oly erős érdekekkel, melyek által okvetlenül le fog nyomatni.

Midőn ő — Kossuth kifejezése szerint — „az életre üditő tárogatót megharsogtatá“; midőn a „Hitel“ által egy békes, de élénk forradalmat indított a régi fogalmak és intézmények ellen, ezen vezérelvet, ezen harczjelszót hirdeté ki: ne keressük hátramaradásunk minden okát az igazgatásban; ne kárhoztassuk, akadályok miatt, melyek még el nem háríthatók, magunkat csökönyösségre és tespedésre: de panasz s tétlen vágyodások helyett, emeljük értelmi, erkölcsi és anyagi jóllétünket a teren, melyet elfoglalhatunk, s az eszközökkel, melyek rendelkezésünk alatt állanak.

Hűn e vezérelvhez, a logikai egymásutánt, melyen az érdekek összeolvasztása, a nemzetelő emelése felé haladni szándékozott, ekként állítá föl: „szabad, biztos birtok, ezt megelőző jó törvény; ezt megelőző elmesurlódás; ezt megelőző öszpontosság; ezt megelőző kedvesség-tétele a hazának s a haza központjának.“

Tehát az anyagi és értelmi erőknek Buda-Pest-ről vezetése vala a teendők fokozatán az alsó lépcső; a felső pedig a birtokviszonyok feudalis alakzatainak megsemmisítése, vagy hol ez egyéb érdekekért nem kivihető, a szabad és biztos birtok eszméjével szorosabb öszhangzásba hozatala.

Az egyletek a társadalmi téren, a részvényesek vagy kormány által eszközölt vállalatok, melyeknek indítványozója vagy vezetője ő volt, azon különös czélon kívül, melyért létesítettek, magyarázóik voltak tettel és nem szóvirágokkal, eredményel és nem declamatiókkal, a következő eszmének: „csak úgy remélhetünk ránk és utódinkra nézve üdvet, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk, és nem viszont“.

Igy lőn minden vállalat, minek életbeléptetése Széchenyi műve, az eszmék surlódására, érlelésére, öszpontosítására és majdnem kivétel nélkül, Buda-Pestnek vagyoni, szellemi és szépizlési fölvirágoztatására irányozva.

Másfelől pedig pályája első korszaka alatt megjelent irodalmi mivei az agitatio éles hangján támadták meg a magyar nemzet tespedését, előítéleteit, százados megszokásait, intézményeinek rozsdáit, s mindent, mi visszaélés vagy hanyagság, fonák nézet vagy ügyetlen eljárás, egyedáruság vagy az egyéni erők általános zsibbasztása volt, — tudniillik a magánjog mezején és a társadalmi intézmények körében. A céhektől az ősiséig, a robottól

az incapacitásig, a nemtelenek pörölhetési képtelenségétől a törvény előtti teljes egyenlőség hiányáig: semmi sem kerülte ki figyelmét, gúnyait, fölvilágosítását, ostromát. Hadatizent a középido birtokrendszerének, a történelmi magánjognak, sőt többnyire e magánjog történelmi és fokozatos reformjának is. Megalapitá a gyökeres átalakitás módszerét. Kitüzé a magánjogi radicalismus lobogóját. Agitatiójának egyenes iránya volt: a szabad és biztos birtok, mint az ujkori polgárisodás mellözhetlen postulatuma. Reméllé, hogy a mely mértékben fog ez által a nemzet anyagi ereje növekedni, azon arányban emelkedik szellemi és erkölcsi erejének belterje.

Végcélja volt-e a szabad és biztos birtok?

Nem.

Széchenyinek több európai miveltsége volt, mint ama párhuzam-iróknak, kik közte és Wesseleányi közt az utolsó különbséget ott keresték, hogy ez a nemzet regeneratiójában szellemi, az pedig anyagi alapra épít; ez a szabadság elveinek, az a gazdagság forrásainak embere.

Széchenyi tudta, hogy az ősiség nemcsak gazdasági kérdés, s a fekvő birtok forgathatásának háttárai mélyen benyulnak az igazgatási rendszer tartományába, s a társadalom szellemi alapjait vetik meg.

Széchenyi ismerte a magánjog jelentékenységét és alakító erejét.

Ő törekvék fölszámítani: mily kérdések minő kérdéseket tesznek lehetetlenné vagy szükségessé.

Első munkáiban nem tartá sikeresnek a magyar alkotmányt egyenesen ostromolni; mint a tábornok a centrumra, ha az erős pontokhoz támaszkodik, a jobb vagy bal szárny megtámadása által hat eldöntőleg.

Széchenyinek, saját nyilatkozata szerint, végcélja vala: „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslata egy elkopott, félig meddig feudalis, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre“.

1830-tól kezdve 1841-ig politikai taktikájának alaprajza ez.

Modora volt: a tettek mezején az erők és eszmék egyesítése, egyesületek és közvállalatok, eszmesurlódás és összetalálkozó érdekek által; a jogi reformok mezején a visszahatás csökkentése annak megmutatása által, hogy a mely áldozatba kerülnek a gyökeres változtatások, azok nemcsak a hazára, de a jogait föláldozó egyénre is hasznosak; az igazgatással contactusok mezején pedig az ellentállás lefegyverzése, annak bebizonyítása által, hogy a szándékolt lépések sem a felső kormányt nem idézik a magyar érdekekkel szemben küzdömökrá, sem az összes birodalom érdekeit nem támadják meg.

Szóval: Széchenyi elvrokonait öszpontosítani; elvelleneit capacitálni, az absolutistikus irányu biro-

dalmi kormányt, ha nemis meggyőzni, legalább ideiglen megnyugtadni, s ha ez sem lehető, legalább az ellenséges föllépés ürügyeitől megfosztani törekedett; mi a teendőknek csak oly sorozata által volt képzelhető, mely a bécsi kormányval és a birodalmi érdekekkel homlokegyenest álló kérdések vitatását hátrább utalta.

Ezen sorozatban feküdt a historiai kényszerűség, mely már pályája kezdetén bizonyos távolságra tartá Széchenyit a megyegyűlésektől.

A municipalis élet t. i. 1823-ban oly szokatlan erőt fejtett ki passiv ellentállásban, oly jól tudta a törvényes nem-tevés által a kormányzat gépét megakasztani, hogy csakhamar az alkotmányos jogait méltán féltő nemzet legkedveltebb institutiójává lőn s egy Ragályi, egy Wesselényi és az ellenzék több tekintélyei egész politikai tant építették a vis inertiaere, mintha az nem a szomorú helyzetnek, melyben valánk, kényszerűsége, de az országlati bölcseségnek, a külföld által nem ismert vagy irigyelt eredménye volna. Megyerendszerünk tehát rendre a kormányval versenyzés állandó táborhelyévé lőn, hol változó szerencsével ugyan, azonban mégis inkább az ellenzék részére kezdetek a közigazgatási és administrationalis sérelmek eldöntetni.

Széchenyi, bár szorosán soha párthoz nem tartozott, az oppositio legünnepeltebb egyéniségének tekinteték a forradalom miatt, melyet az eszmékben okozott, s azon körülmény miatt, hogy akkor nálunk minél magasabb hivatalban volt valaki, több-

nyire annál makacsabb ellenzője vala a szellemi mozgalomnak, sőt az anyagi reformoknak is, és ennél fogva a „Hitel“ írója nézeteinek.

De noha, mint mondom, Széchenyi a közvélemény ítélete szerint, az oppositíóhoz soroztaték, a közönségnek ösztönszerű tapintata föloldá őt az apró versenyegekben való részvételtől. A tömeg sejdítette és az értelmesekek belátták, miként terveinek sikerülésére lényeges föltétel, nem állani a sérelmi ügyek élén. Magyarország mivel osztálya, míg a pártszenvedélyek által a kedélyek egészen elmérgesítve nem valának, míg Revitzky gróf bukásával a reactio merészebben nem emelte föl fejét, míg a politikai perek kiméletlenebb hangulatot s izgékonyabb modort nem hoztak divatba: sokkal helyesebb szempontból fogta fel Széchenyi hatáskörének természetét, sokkal több elismeréssel volt fáradozásai és sokkal gyöngédebb kimélettel helyzetének árnyoldalai iránt, mint a későbbi időkben bármikor.

S a „Hitel“ írója akkor titkot nem csinált az okból, mi miatt nem tartá czéljaival összefüggőnek, a megyetermekben szerepelni.

Ő többnyire csak oly tárgyakban szólalt föl a pesti gyűlésen is, melyek vállalataihoz tartoztak, s életbeléptetendő terveit közéről illették; más megyékben pedig, bár az eredmények iránt birtokainál fogva érdekelve volt, alig hiszem, hogy pályája első szaka alatt, akár szavát hallatta, akár befolyását éreztette volna.

A sérelmi téren a szólásszabadsági ügy, a reformok osztályában az ugynevezett minimum kérdése, mely által a választói censusnak az alkotmányba csempészése czéloztaték: valának majdnem egyedül azon tárgyak, melyekre nézve Széchenyi ismert benemvegyülési elvének daczára is a vitatkozásokban élénk részt vett.

Ezen szerény hallgatás, ezen akkor még félre nem magyarázott, senkitől meg nem rótt önmérséklés miatt történt, hogy gyanus figyelemmel kísérte ugyan az igazgatás Széchenyi lépéseit, de hatalomszavával nem tartóztatá föl.

A gróf tehát nem annyira terveiből feledte ki a megyeéletet, mint tervei miatt nem vehette, úgy mint szükség vala, igénybe.

Pályája első korszakára értem ezt.

Mert később más összealakulása a viszonyoknak, az egyéneknek más hatása, az eljárásoknak más szüksége merült föl.

Széchenyi irodalmi művei, tudniillik a megyerendszert tele töltötték expansiv, változatos irányu, türelmetlen és visszaélésekre hajló erőkkal.

Mert a véletlen, — vagy helyesebben szólva, az agitatioi és agitatori szerep szerencsétlensége — azt akará, hogy a számitó Széchenyi számitásai ellenére, a központosító Széchenyi elveinek és törekvéseinek daczára majdnem annyit folyjon be a megyerendszer decentralisáló s föloszlató irányára — mely 1841-től az 1843-ki országgyűlés megnyilásáig Kossuth által a culminatiói pontra vezettedék —

mint Wesselényi és a „vis inertiaet“ országlati tanná emelő párt.

Mert a „Hitel“, „Világ“ és „Stadium“ írója, e munkái által már majdnem egészen kivívta az új irány diadalát a közvéleményben. A régi eszmék meggyőzve, — a hatalom körébe kezdettek visszanyomulni; a magas hivatalnokok disztermeiben és előszobáiban, a főpapság pásztorbotja alatt és a felsőház hercegi és grófi koronáinak árnyékában kerestek védelmet és asylumot; az állami formák szerkezetére támaszkodtak s csak a státuserők mesterkéltsége összeállítására, bonyolított gépezete és lassu mozgása által valának elég súlylyal bírók meggátolni a korigények betolakodását az alkotmány és a törvények nyolczszázados építményébe. Ily gyors siker hallatlan volt honunk történelmében. De talán épen ennél fogva csakhamar némi aggasztó jelenségeket idézett elő, melyek a Széchenyi modorának és a megerendszernek sajátsága mellett kimaradhatlanok voltak.

A gróf tudniillik előbb akarta a pangó nemzetben a meggyőződést egy vagy más reform szükségéről fölébresztetni, s csak azutánra tartá czélszerűnek a létesítés módszerét, vagy: a mint ő szerette mondani, a mikéntet fejtegetni.

E különválasztás, ezen felosztása a munkának, elméletileg sokat mutat; de létező körülményeink közt kétségkívül befolyt ama felszines iránynak terjesztésére, mely, egy tárgy fényoldala mellett, a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég

hideg vérrel meglelni s elég óvatossággal elhárítani restellette.

Mert a ki a „meggyőződést“ és a „megoldást“, az „eszmét“ és a „foganatosítás részleteit“ egyszerre nem oltja be a néptudalomba, az gyorsította ugyan az izgatás sikerét, de többnyire veszélyességét is emelé, — kivált oly országban, hol a közélet alsóbb rétegeiben döntenek el a kérdések, mint nálunk a követutasítási jog által történt.

Széchenyi e hibát leginkább a „Stadiumban“ érezteté, mely az 1833-ki országgyűlés irányának előkészítésére vala irva; de a nyomtatás alatt betiltatván, külföldön és csak későre jelent meg.

A „Stadium“ józan felfogással, óvatos választással jelölte ki a közelebbi évek reformtárgyait. Összefüggőbb, szabatosabb, rábeszélőbb, bár irmodorában pongyolább a gróf többi munkáinál. Hatása a nemzetre tömérdek vala, nem annyira rögtön, mint az 1832—36-ki országgyűlés berekesztése utáni időszakban, egészen az 1840-ki megnyulásáig. Hogy a Stadium legfőbb tényező volt a kormányt a reform-politika szükségének elismerésére birni: — ez előttem kétségtelennek látszik.

De Széchenyi a Stadiumban rendkívül mély és rendkívül felszines volt egyszerismind.

Megmondom: miért?

Mert e könyvben rendszeresítették azon modor, mely a reform-eszmét a foganatosítás részleteitől egészen különválasztja.

A Stadiumban tizenkét törvény, mint közelebbi teendő, ajánltatik a nemzet figyelmébe.

Mindeniknek — az utolsó hármát kivéve — szüksége fölségesen indokoltatik.

Mindenik formulázva is van.

De miként?

Tekintsünk akármelyikre.

Vegyük fel például az ősiséget.

Széchenyi diadalmasan bebizonyítja: mennyi kár származik az ősiségből a közgazdaságra. Mielg ecsetelése alatt az olvasó vére hevülni kezd. A sziv érzi, hogy az ősiség a nemzet ereje kifejlesztését lehetetlenné teszi. Az értelem követi a szivet; mert hideg számokkal van minden megmutatva. Az ősiség csakhamar Hauser Gáspár börtönének tartatik, mely a falai közé zárt nemzetet alélttá, hanyévé, butává és egészségtelenné teszi. S mindez egyesek érdekéért történik-e? kérdik az olvasók felforrva. Nem, válaszolja Széchenyi, s megint virágos képekkel és csalhatatlan számokkal bebizonyítja, hogy a jószág tulajdonosának specifikus ellensége az ősiség, egy házi barát, ki a ház romlásán töri fejét. — De talán a tulajdonos a család föntartásáért tűri és védi az ősiséget, s így nemesen áldozza fel magát a jövődőért? gondolja magában a sajnálkozó olvasó. — Ez is tévedés, kiáltja a minden gondolatot, a minden védokokat ismerő Széchenyi, s ismét a bebizonyításokhoz fogván, kiönteti, hogy az ősiség a családok conservatióját is gátolja s tehát a történelmi befolyások megoltalma-

zására és örökítésére sem vezet. — Ugy hát csak a koronának fekszik a magszakadásért érdekében! sohajtja az olvasó. — Nem, szól ismét Széchenyi, előre látva a végmenhelyt, a koronának jövedelmezőbb volna az ősiség eltörlése, s ha tekintetbe sem vétetik ez a magszakadásból eredő kevés haszonért, bő kártérítést adhatna a nemzet a laudemium által. — Az olvasó ily diadalmas dialectika után elragadtatással kiáltja: le tehát az ősiséggel, ha az senkinek nem használ és mindennek árt.

Széchenyi fényesen kivivta a „meggyőződést“.

Hátra van „a megoldás“.

A gróf tudja, hogy az ősiséget egész törvénykönyvünk revisiója nélkül eltörölni lehetetlen. Hiszi, hogy határozott számú hitbizomány utján, czélszerű a stabilismus bizonyos mértékét a felsőház által az alkotmányba szöve tartani. Nem kétkedik, miként ha ez magában kívánatos nem volna is, a nemzetiség érdekeiért szükségessé válik.

Ime három fontos tekintet, mely „a megoldást“, az életbe léptetés részleteit nehezíti. Ha Széchenyi fölfejtette volna a „miként“ kérdését is, a közönségben kevesebb, de hihetőleg normalisabb lett volna a haladási vágy összege. Ő azonban rendszerénél fogva 1831-ben, midőn Stadiumát írta, csak agitálni akart.

Óvatosan különválasztá tehát a „meggyőzést“ az elv iránt, a „megoldástól“.

Mély volt az első, felszines a második körül.

Mert midőn az ősiség káros oldalait bebizonyította, ezen törvényjavaslatot ajánlá:

„II-dik törvény:

Az ősiségi jog (jus aviticitatis) örökre el van törölve.

Kifejtés. Akárminemü jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudtával örökösen elad, azt a vevőtől vagy annak hagyományosítól sem az eladó, sem annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti s az örökös eladást soha meg nem semmisitheti.“

Ebből áll a törvényczikk.

Ily modornak, kivált a megyei institutiók közt, lehetetlen volt a projectansok gomba-csoportját verőfényre nem hozni.

Az 1836-ki országgyűlésnek, mely az általános vitatások által a Stadium főbb eszméinek kelendőségét emelte, — e hosszú és a reformirány felé nehézkedő parlamentnek berekesztése után csakhamar növekedő mennyiségben léptek föl kezdeményezők, tervkészítők, javaslatgyárnokok, kik a nagy eszmék és a nagy érdekek megoldására rövid törvénypontokat csináltak, mint Széchenyi, izgattak a korkérdések mellett, mint ő, s nem tartották szükségesnek a részletek bonyodalmaiba bevinni a kritika fáklyavilágát, mint ő.

A tanítványok és a mester közt a különbség csak kettőből állott: Széchenyi páratlan tapintattal választotta ki és sorozta egymásután az izgatási kérdéseket, míg követői tele marokkal tépdelték és

szórták a közönség elébe a fölötltött eszmék és vágyak virágait s burjánait vegyesen: továbbá Széchenyi a bölcse és államismerő mély fölfogásával taglalá az ó intézménynek, melyet meg akart dönteni, gyöngéit, s az ujnak, mit helyébe vala igtatandó, előnyeit, — míg ellenben követői csak az indítványozási termékenységgel s az üres ömledések dagályával pótolták a hiányzó belátást és az eszmék szabatoságát.

Én itt nem egyénekre czélzok, kik közt érett férfiak is valának; de a projectansok összegét festem.

Ki ne emlékeznék a szatmári 12 pontra, mely egyébiránt több társainál sokkal tartalmasabb volt.

Egyik indítvány eszmeileg helyes, de a kedélyek hangulatánál és a viszonyoknál fogva utópiái vala; a másik magában hordá semmisségét, de a napi szenvedélyeknek kedvezvén, mint az alkalmi vers, tapsra számithatott, később feledésre.

A sajtó korlátolva volt; a megyeterem tárva állott.

A követutasítási jog minden tervet befogadhattott, mindent magához szívott.

A megyegyűlés a rhetorok kedvencz helyévé lőn.

A törvényhatóságok széke hasonlitott a Szent-Márk orosz lányának torkához, azon különbséggel, hogy Velenczében egy orosz lánytorok volt, hová az elégületlenek az egyének elleni vádaikat bevethették; míg Magyarországon ötvenkét torokba omlott az intézmények elleni denunciatio.

Természetes, hogy aránylag kevés javaslatból vált követutasítás; de viszont az is természetes, miként az elfogadott utasítási pontok közt is aránylag nem sok találkozott, mely a nemzet összes értelmiségének hű kinyomataul vala tekintendő.

Utóbb sikerült a megyék működésében bizonyos mértékű központosítás.

Én azonban most nem a forradalom előtti egypár évről szólok.

A változtatási hajlam ily élénkségéből következett, hogy közjogunk szerkezetének alsóbb közlege, a megyeélet szokatlan sebességgel forgott, s mint a test oly része, mely vértolulásban szenved, lázas állapotba ment át; míg a felsőbb közlegek ószerű alkotásuknál, középidői elemeiknél, és a szabadabb mozgást alig tűrő érdekeiknél fogva, többnyire esőkönnyösségben maradtak, vagy a lassu szervezet miatt, a legjobb törekvés mellett is még mozgásba sem indíthatattak.

Alatt a megyéken mindenütt reformtervek, melyek a nemzet létkérdésének, a kor mellözhetlen igényeinek hirdettettek; fen a közélet felsőbb osztályában csak három évben egyszer országgyűlés, csodálatosan vegyes elemekkel, keskeny hatáskörrel, határozatlan házszabályokkal, az izenetek és válaszizenetek hosszadalmas és sikertelen lapdajátékával, hol a tervek addig dobáltattak fel és le, míg végre a játszótársak általános eltikkadása közt deponáltattak.

Ezekhez gondoljuk még a felső kormányt, melynek politikája a tulérett reformokhoz sem szívesen nyult, s melynek fő elve a csend, a nyugalom és változatlanság volt.

Minő ellentétek!

S nem kellett-e belőlök abnormitásoknak serkedni?

A megyegyűléseken a jó és rossz, a közeli és távoli időkre vonatkozó javaslatok oly sokszor kiáltattak ki mulhatatlan teendőknek, hogy utoljára a türelmetlenség kezdé unni, az országgyűléstől várni az eredményeket. Segédszerek kerestettek tehát a megyei autonomia elmosott körü és szabálytalan doctrináiból, a tespedés megszüntetésére. Már nem tartaték elégnek a követutasítások számára belajstromozni a terveket. Tett után kiáltott a heves és le nem tisztált közvélemény, azon közvélemény, mely a Stadiumból is tanulta a kérdések iránti „meggyőződéstől“ külön választani a „megoldást“, s ha azt birni hitte, nem törődni ennek se nehézségeivel, se formásságaival.

Egyik megye, mert meggyőződött a nyilván és szóbeliség hasznairól, elhatározta a nyilvános és szóbeli eljárást.

A másik mert meggyőződött, hogy a rabok erkölcsét javítani kell, a magánrendszer elve szerint épített börtönt, alább fokozta a büntetések éveit, s így rendre készíté az új criminalis codexet, több esetben a helytartótanács hallgatag megegyezésével.

A pesti termekben, mert a szónokok meggyőződtek az alkotmányos sánczok tágitásának üdves voltáról, határozattá lőn a szavazatjogot szélesebbre terjeszteni, s a honoratiorokat választási és tanácskozási képességgel ruházni fel.

S ha kérdezték: hogyan lehet a törvényhozás köréből e foglalatásokat tenni?

A megye statutarius joga hozaték fel.

Szóval: valamint a vis inertiae a kormány hatóságát kezdette mindig keskenyebbre szorítani: úgy a statutarius jog a törvényhozásét s e két terjeszkedési irányból vala készülőben egy, az állami bölcseségre és Corpus Jurisra támaszkodó tan a megyerendszer autonomiájáról.

A terv-áradatnak ezen következményei Széchenyi munkásságának második korszakára esnek, midőn ő az irodalom mezején az izgatási politika ellen csatározásokat s később rendszeres csatákat vivott.

Valamint azonban az első korszak alatt, mint már megmutattam, nála historiai kényszerűség volt a megyegyűlésektől inkább tartani magát távol, mint a közrehatás többi eszközeitől: szintugy most fölötte terhessé s majdnem sikertelenné vált volna élénk részvéte.

Szerepe alig lehet vala e gyűléseken más, mint a Dessewffy Aurélé, azon különbséggel, hogy a conservativek vezére a maga terén volt, míg az ellenzékkel küzdött; de Széchenyi kényszerítve leende a conservativekkel, kiknek elveiben nem

osztozott, szövetkezni, hogy megtámadja a formáság miatt azon pártot, melyhez számították, s azon elveket, melyeket többnyire sajátjainak vallott.

Az irodalomban függetlenebb állása vala e megtámadási szerep mellett, mint lett volna a megyegyűléseken, hol az isolatio kevésbé kivihető és sikertelen; míg a könyvek általi discussióban könnyen eszközöltethetik, s értelmesebb összegre hatva, inkább vezethet célra.

Gondolom, hogy jobbára ily tekintetek magyarázzák ki, hogy ő csak mellékesen vett részt pályája kezdetétől végeig a megyegyűléseken, s nem annyira tervéből felejtette ki a municipal rendszer által hatni reformjai keresztülvitelére, mint inkább módját nem látta teljes elviseltetés nélkül vegyülni állandólag a megyei küzdelmekbe.

Azonban még sem lehet mondani, hogy ő közléte akármelyik szakában épen egészen elhanyagolta volna a megyetermet.

A nagy kérdéseknél többször hallatá szavát s néha erélyes majdnem kihívó modorban is.

De meg kell vallani: minden hatáskör közt a megyén aratott legkevesebb sikert.

Oka ennek a municipal rendszer szellemében s részint történelmi előzményekben feküdt.

Csak három körülményt említek.

Tudatik, hogy Magyarországon — mert Erdély más tekintetek alá tartozik — a megyék a közép-nemesség orgánjai valának. Nem állitom, miként egy mágnás sem birt azokban tartós befolyással;

de hogy a főrendi helyzet inkább ólomsúly, mint szárny volt a siker utáni versenyzésben: — ez alig szenved kétséget.

Aztán, ha valahol, bizonyosan a megyékben volt a hatás föltétele, a két nagy politikai párt közül egyikhez besorozva lenni; ha valahol, ott nem volt szerepe a közvetítő s a napi szenvedélyek gőzkörén felül álló talentumoknak.

Vége akár mennyire fútták és puffasztották föl a divatos tanok a municipal rendszert, az még sem vesztette el eredeti hivatását, mely a helyi érdekeken sarkallott. A ki folytonosan nem hathatott az apró ügyek intézése körül, a ki nem táblabíráskodott a szó szoros értelmében, nem élt a megye notabilitásai közt, nem korteskedett, bíráskodott és restaurált velök, nem fonta össze évek óta érdekeit egy csoport helyi igényekkel és szenvedélyekkel, nem áldozta ideje nagy részét ily, magokban igen szükséges, de sok egyébtől elvonó viszonyok szövésére és fentartására: az oly egyén, ha a politikai nagy pártok által bálványoztatott is, a megyében inkább protegált, mint valódilag hatalmas, valódilag befolyásos helyzetben volt. Emlékezzünk csak Kossuth pályájára. Ki vala nálánál a megyeközönség és megyekarzat által istenitettebb szónok? Mégis némileg védelme alatt látszék állani néhány megyei, sőt járásbeli tekintélynek. S ki hozta kétségbe, hogy 1847-ben is a pesti ellenzék soraiban három, négy oly localis tekintély létezett, kik közül akár melyik, ha mint követjelölt lépend fel, Kossuth

nagy hire és az ellenzék központi pénztárának daczára, többséget nyerhetett volna?

Valamint fenebb megmutattam, hogy Széchenyi nem annyira számításaiból hagyta ki a megyerendszert — mint Kossuth és Dessewffy hitte —; de pályájának historiai kényszerűségénél fogva nem vehetett állandó részt a megyei tanácskozmányokban; ugy most arra nézve hoztam föl három okot, miként ő, ha nagyobb mértékben kivánt volna is a pesti terem határozataira befolyjni, mégis ez annyira alig sikerülendett volna, hogy, kereken kimondva, a ráfordított időt megfizesse.

Hoszason ereszkedtem ki a megyék elhanyagolása miatt emelt politikai vádra.

Ellenben igen rövid lehetek a Kossuth által készített patikai és orvosi parabolában rejlő többi hibáztatásokra nézve.

Azon állítás, hogy Széchenyi magát a nemzet egyedül hivatott orvosának tartotta, nem alapnélküli, ámbár csak némi módosítások mellett igaz.

A gróf maga, a magyar akademia 1842-diki nagygyűlését kinyitó beszédében így szól: „Axiomatiztságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét; midőn más részről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknak még leghűbb fiai s legkitünőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csalódás volna, felette kevés kivétellel, mind más, sőt épen ellenkező utakon járnak azon czél felé, melynek eléréséhez szintugy s oly őszintén kötöm én is fajtánk megmentését és egykori

feldicsőíttetését, mint, teljesen hiszem, ők. Egyeztető, közép-utat ez esetben pedig nem látok. — Mily kínos epedések közt nézek én ennél fogva nemzetünk jövő sorsának elébe, kiki elérheti, ki fajtámhozi hűségemben bizik, minthogy egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szendergeni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez sem megmenteni sem magasbra emelni nem fogja a hazát; midőn más részről azon irtózatot kép áll előttem — és itt lelkemet merném rátenni, hogy e kép nem tünemény, hanem valóság — mihez képest mind azon gyönyörű érzelem és szent lelkesedés, mely hazánknak, hála az ég, számra mindig növekedő hű fiaiban buzog, s mi a legnagyobbak, legdicsőbbnek lehetne forrása, nemesak nem fogja magasbra emelni, de még csak biztosítani sem a hont, sőt egyenesen meggyilkolni azt, előbb mint gondolnók, ha mielőtt késő, legalább vérünk nemesbjei nem okulandnak.“

Ezen idézetből Széchenyi jellemének három alaphangja tűnik ki:

Mély hit saját politikai meggyőződésének helyességében;

Méla és fájdalmas érzés izolált állása miatt;

Megdöbbentő jósszellem a közelgő veszélyek iránt, azon prófétai lélek, mely az ő agyának átható, mindent mérlegelő munkásságából támadt, s előbb nemtővé lőn, és mig a reménnyel szövetkezhetett, szárnyainak suhogásával oltalmazta kedveltjét a csalálmoktól, midőn pedig a reménytől megvált,

furiává alakult, égő kanóczával meggyújtotta a szívet, és saskörmeivel széttépte azon agy idegeit, melyben fogantatott.

Ne nézzünk most e sötét arczu, e tragikai sorsu jóserőre. Ne vizsgáljuk még titkosnak látszó elemeit s az események által igazolt intéseinek súlyát.

Jelen czélunkra elég annak bevallása, hogy Széchenyi politikai rendszerének kirekesztő helyeségét oly rendületlenül hitte, mint ama szilárd erélyü reformatorok szokták, kik e mély hit nélkül soha sem szaporították volna azon igazságok és tévedések összegét, melyeket az eszmék forradalmának, a szellem időszakonkénti nyilvánulásainak nevezünk, s melyek egy államférfiuban többször lennének megláthatók, ha épen az országlati ügyesség tulajdonaihoz nem tartoznék az eszközök változatosága által az irányt és az apró kialakításokkal a fő gondolatot mérsékelni, vagy, ha kell, eltakarni.

S e részben nálunk senki sem mérkőzhetett Széchenyivel.

Ő tudott szinleni és gyakran rejté szándékát oly indokok alá, melyek a siker számára gyártattak s a félreértetések tömkelegén át vezettek eredményhez, mig a hazafi önmegtagadásokért néha annyi vigasztalása sem volt, hogy a sokadalom gyanusításai közt, a jobbak kétséges bizodalmánál s ingadozó rokonszenvénél többel legyen jutalmazva.

Ő tudott tűrni, s a tett alkalmas idejét azon hidegnek látszó önmérsékléssel várta be, melyet a hiu nem ismer, a becsszomjas nem feledhet el.

Ő tudott lealkudni és O'Connel hires mondását, hogy a ki egy schillinget követel, de csak egy pennyvel kínálják, fogadja el azt is előpénzül, — alig követte valaki Széchenyinél gyakorlatibb tapasztattal.

Sőt hő ohajtásait is láttuk általa föláldoztatva, mint egyes zászlóaljakat az egész eredményért néha semmivé hagy tétetni a hadvezér.

S volt példa, hogy Széchenyi az általa roszalott, de a többség által határozattá emelt indítványt még akkor is védte, mintha sajátja volna, midőn a főmozgatók a gyors visszavonulás elsősége felett egymással vetélkedtek.

Ha e tekinteteket egy látpontba vonjuk össze, ki fog világlni, hogy Széchenyinek csalhatatlansági hite inkább a dolgokkal tisztában lét eredménye, mint egyéniségének tulbecsülése volt. S miután makacssága összes törekvéseinek megvédésében, a mellék-eszmék és a kivitel eszközei iránti hajlékonysággal párosult: szigoru ragaszkodását alapnézeteihez csak akkor kárhoztathatnók, ha azok az elmélet és az események által megezáfolva lettek volna.

Ez azonban nem történt.

Említettett a mult évtized szenvedélyes tollharczai közt s az orvosi parabolában is czélzat van rá, — hogy Széchenyi nem szivesen túrt maga

mellett tekintélyeket, kevés kezek által kívánta vezetetni a nemzet ujjáalakulási művét, és inkább egy szabadelvű autocratához, mint az eszméit szerényen terjesztő népemberhez hasonlított.

Bizonyos határokig ezen állítás szintén megdönthetlen.

A mély meggyőződésből, bármely szelid formákban tartassék, csaknem visszaidézhetlenül két tulajdonnak kell kifejlődni: először, némi türelmetlen hévnek a más nézetek irányában, sőt némi fölerőszakolási vágynak; másodsor, a cselekvényesség erélyének, mely rendre az idegen körökbe is bevág, absorbeáló természetet ölt magára, és a kisebb rangú egyéniségek fejlődését akartalanul is gátolja.

Széchenyi sem vala ment azon hévtől, melylyel a secták emberei a közeli nézetárnyalatokat inkább szeretik sujtani, mint a távoliakat. De meg kell vallanunk, oly ritka szerencséje volt, hogy midőn szenvedélyes modora miatt leginkább tartaték üldözőnek, többnyire akkor vala vagy igazságos vagy előrelátó.

Továbbá ő sem tartózkodék vissza ama kielégithetlen és vágyszomjas munkásságtól, mely az események fonalszárait saját egyéniségének kerekéről akarja leszöni; de önzéséért nem áldozott eredményeket föl; míg az eredményekért gyakran háttérbe nyomta, sőt néha el is feledé önzését. Aztán noha szerette magát egy törekvésben központul;

mégis a cseleket és taktikát a tárgyak s nem személye emelésére használta.

Kortársai későbbi polemiáiban az irigység választóvizét s a sértett gőg méregkeverékét vélték látni. Oly időket éltünk át, midőn a haza felvirágzásáért a ki legtöbbet tett, még nem vala megóva, hogy legtöbbször ne gyanusittassék; midőn egész martyrologia készülhetett volna, nem azokról, kiket a hatalom, de kiket a közvélemény igazságtalansága üldözött. Ez talán természetes jelenet ott, hol a vélemények kiforrása és tisztulása hosszas ideig vissza lőn tartóztatva. Azonban még természetesebb, miként a kedvezés és előítélet nélküli történelem, az adatokból indokolni alig tudandja: hogy e mozgalmak időkben miért kelle az eszes és jóhiszemű emberekből is oly soknak rövidlátóvá válni, ha a „Kelet népében“ a honfi aggodalmak legőszintébb nyilvánulását olvasták; és viszont túléles szemüvé, ha a gyanakodás ábraképeiből alkoták a legcsodálatosabb rajzokat Széchenyi szándékai felől?

Most még nem vagyunk azon távolságban, honnan a leélt multnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel együtt fölfoghatnók.

Most még a historia az események egy részét ködben, s csak a másik részét látja kivilágítva.

De e félhomály mellett is Széchenyi politikai jelleme kezd a miveltek tudalmában és a közönség sejtelmeiben derülni.

Már számosan vannak, kik, ha üres óráikban ez államférfiu irodalmi harczait a „Kelet népétől“

a „Programmig“ átforgatják, megdöbbenve kérdik maguktól: vajon azon heves, azon szivrendítő küzdelmek közt irt sorokban, melyek megjelenésekor az irigység, a gúny, a megsértett önzés és a hatalomféltés eredményeinek magyaráztattak, nincs-e több hazafiság, több kedélyméltség, több szaggató aggodalom a jelen hibái miatt, több fájdalom a jövő iránt, több félelem a Nemesistől, mely egy nemzet tévedéseit inkább szokta megtorlani, mint bűneit? nincs-e több prófétai lélek, nincs-e több hűség a magyar fajhoz, és több ragaszkodás a minden oldalról fenyegetett szabadság s állam iránt, mintsem olynemű szenvedélyesség, minőt Széchenyi polemiáiban az olvasó közönség egykor feltalálni vélt?

Meg vagyok győződve, hogy mentől általánosabb leend e hangulat, annál hűbben tükrözik vissza a nemzet kedélyében Széchenyi jellemének körrajza.

Mig vizsgálat alá vettem két nagy tekintélynek véleményét a korról, melyben Széchenyi hatni kezdett, a politikáról, melyet folytatott, a hibákról, miket fölfogásaiban és modorában elkövetett; mig kifejtém, mennyiben lehet helyesnek vagy nem helyeselhetőnek tartani Dessewffy Aurél és Kossuth nézetét e kérdések felől: azalatt — ha nem csal számításom — olvasóim figyelmének az általános eszmékről mind inkább az egyén felé kellett központosulni s talán most leend legczélszerűbb, átmen-

nünk a nyilvános pályáról a magánkörbe, a dolgokról a személyre és Széchenyi jellemének kifejtését itt szőni tovább, mindaddig, míg a tárgyak érdeke ismét másfelé vonandja szemeinket.

Szolgáljon iránymutatóul vagy legalább kiindulási pontul számomra Szalay László véleménye.

„Szerencsétlen vagyok, így szól ő, sokban Széchenyivel egyet nem érthetni; de szeretem, tisztelem őt, mert jellemét szilárd agyagból gyurta, qui finxit hominum praecordia. Azt mondják: aristokrata, és beszédeit oly taglejtésekkel kíséri, melyekről Cicero, ki a szónok mellé fuvolást állít, hogy annak zenéjéhez idomittassék az előadás, nem is álmodott. De Voltaireről is írva van, hogy aristokrata volt, a legkeresztyénebb fejedelemnek kamarása, czipőjén arany csat, czombján selyembugyogó, mint az akkori udvardivat akará; arcza pedig egy guny mosoly. Megjegyezték azonban róla azt is: hogy mikor egy vagy más becsületes, de kissé sebesen járó népember sárba esett, s onnan nem tudott ki menekülni, Voltaire nem gondolt himzett czipőivel, nem selyem-harisnyáival s beszaladt a pocsolyába, kirántotta szegényt, hogy ott ne vesszen, s hogy fülébe sughassa: máskor nagyobb óvatossággal, uram! Ilyesmi nem grimace. — Mind a mellett szívesen hiszem, hogy Széchenyi aristokrata, de olyatén, melyet Junius gyönyörű sorai oly utolérhetlen szabatosággal festenek.“

Junius, azon sorokban, melyekre Szalay céloz, a független felsőházi tag és szabadelvű angol

aristokrata eszményképét így rajzolja: „Sulyának s befolyásának érzetében parlamenti eljárását csak peeri alkotmányos kötelessége által szabhatja meg. Magát a törvények őréül tekinti. Készen a kormány igazságos szabályait pártolni, de eltökélve a ministerek magaviseletét gyanakodón ellenőrizni, a pártdühnek épen oly szilárdul ellenszegül, mint a hatalom tulterjeszkedésének. Szintoly kevésbé képes saját személye vagy kegyenczei részére a miniszterekkel hivatalhelyek fölött alkudozni, mint odáig leereszkedni, hogy az ellenzéki cselszövényekbe merüljön. Ha a parlamentben valami fontos kérdés véleményre hívja fel, a legelvetemültebb minister is figyelemmel és tisztelettel hallgatja ki. Az ő tekintélye a kormány szabályait vagy szentesíti, vagy hitelétől fosztja meg. A nép reá mint védőre néz; a derék fejedelem pedig benne oly kormányférfit bir, kinek belátására és egyenességére bizton támaszkodhatik.“

Valóban nagyszerű jellem egy peer, minőt Junius rajzolt előnkbe, s ily egyéniségek miatt mondotta Pyrrhus követe a római senatust királyok tanácsának; de nézetem szerint Széchenyi illetén peer nem volt, valamint azon voltairei szivesség sem volt meg benne, hogy a sárba esett demagogokért himzett cipőjét és selyem-harisnyáját gyakran bemocskolta volna.

Ő annyira sajtáságos, annyira eredeti lény, miként semmi rámába, melyet a nagyságról vagy középszerűségről formálunk, be nem illesztethetik.

Benne ugy uralkodott az egyéni, hogy nemcsak az eszményképekhez nem lehet hozzászabni őt, mint egészet; de arról is bizonyosak lehetünk, hogy midőn egyes tulajdonaiért mérjük össze mással, e hasonlítás kimondhatlanul általános, hiányos és sántító leend.

Hagyjuk el tehát a párhuzamot és egybehasonlításokat, vagy csak mellékesen éljünk velök, ha Magyarország legsajátságosabb államférfiáról, s a kornak, melyben hatott, egyik kiváló egyéniségéről, jobb képzetet akarunk szerezní és terjeszteni, mint a hirlapok magasztalásaiból vagy gáncaiból lehet.

Állítsuk elő Széchenyit egészen magából kifejtve, és semmi mintakép után nem rajzolva; mint eddig is szavainak és tetteinek szelleméből meritettük ki jellemét, belőle festettük énjét.

Külső alakját — mert a külső nélkül egy egyént sem lehet, mint határozott jelenséget, elménkben construálni és bomlatlanul megtartani — azon időről vázoló, midőn népszerűségének sűlyedő- és erejének tetőpontján állott; midőn hitték, hogy kezdi lejárni magát, mert combinatiói gyengülnek, és ő hitte, hogy azért kezd csökkenni hatása, mert a haza izgatók által veszélynek sodortatik; midőn a napi sajtó több kezelői alagyai epedéssel sajnálkoztak az ő gyors hanyatlásán, és ő viszont, a közelitő zivatar sejtelme miatt, álmatlan éjeket töltött a haza borongó láthatáráért; midőn „a nagy magyar!” torzszméin boszankodó közvélemény és a

közvélemény forrolásas rohamaiért aggódó „nagy magyar“ kölcsönösen kezdetek a jövőre hivatkozni; midőn mind a két perló fél makacsul hitte, hogy ő fog a történelem által igazoltatni, ő fog nyerni, — de Széchenyi azt is előre mondá, hogy ha a jövő neki ad igazat, a nyereség fájdalma miatt lehetetlen meg nem örülnie.

Lássuk, ezen drámai érdekü időszak alatt hogyan nézett ki?

Ha a forradalom előtti kor kapacitásain végig tekintünk, több kellemes vagy jelentékeny alakra találunk; de mégis köztök — nézetem szerint — csak három oly egyén volt, kinek ha fejét egy ismeretlen tömeg meglátá vala, akár a tanácskozó teremben, akár egy diszmenetnél, akár a cselekvényesség, akár a nyugalom állapotában, kénytelenül fölkiáltott volna: ezek kiváló, ezek nevezetes emberek!

A három fő közül arczban egyik sem volt szép; de kellemes gyakran, tiszteletet igénylő mindig, leigéző néha, bár megdöbbentő, sőt félelmes az erős szenvedélyek pillanataiban. A három fő a koponya alkotára nézve ugy különbözött egymástól, mint az egyéneknek, kikre czélzók, más volt jellemök, nedvkatok, életpályájok és életsorsuk.

Azon antik fő, mely a gróf Batthyány Lajosé vala, a görög nagy szellemek szobraitól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arcz, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó dacz mutatta a szenvedélyek mélységét.

Wesselényi feje, melynek a mindig hátraszegett nyak nélkül nem volt egészen bevégzett ki nyomata, egy harcra hívó politikai gladiatoré vala, a régi világ eszményképeitől kölcsönzött homlokkal és befekvő szemmel; de egyébiránt inkább kal-
muk arczéllal.

A Széchenyi feje, mind a Batthyányénál, mind a Wesselényiénél érdekesebb a lélekbuvárra nézve, és ellentmondóbb. Az ő arcza az erő és szakadozottság küzdelmeinek typusa; egy romantikus arcz sötét alapokon; a komor és unatkozó vonalokból kitörő szilaj és féketlen cselekvényességnek, a my-
santropiának és emberszeretetnek, az ábrádnak és hidegségnek olvadéka; egy méltóságos s komoly angol-olygarchai arcz a francia forradalmi eszmék lappangó tüzétől megvilágítva és meg-megrezgetve; arcz, mely a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek és apró impressiók képét élesen visszatükrözi; arcz, mely a lélekkel telegraphi és szakadatlan összeköttetésben áll, mely mindig be van írva, mely mindig olvastat magáról a ránézőkkel igaz vagy csinált érzéseket, míg a többi emberek arcza csak a kivételes állapotokban szokott a lélek könyvévé, az eszmék bolt-kirakatává, és a képzelem oly magikai lámpájává válni, mely a belső, mely az elrejtett képek árnyait felveti, hogy kívülről láthatók legyenek.

Érdekes volna a három említett egyént: Batthyányt, Wesselényit és Széchenyit agyalkati és arczvonalai tekintetben összehasonlítani; de ezen sok

ismereteket igénylő föladat az én erőmön felül van, nem is czélom a phreneologoknak és Lawater tanítványainak vizsgálódásokra anyagot szolgáltatni.

Lemondva tehát az ily kísérletekről, visszatérek Széchenyire.

Széchenyi erős, de nem athletai, magas, de nem tulemelt alaku férfiu volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép-nagyságu napsütött kezekkel. Pofája miatt, mely széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbé sem volt hajló.

Arcza sötét-sárga, rézvörös szinezettel a pofa közepétől fogva a száj és szem vonalai közt.

Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont. Alkotása egészen különbözik a Wesselényitől; mert ennél az alsó homlok volt csodálatosan kiformálva s annyira emelt párkányu, hogy a szemnek mélyen kellett alatta fekünni; mig Széchenyinél a felső homlok — a nagyszerűbb intellectualis erők helye — vala oly domboru, oly teljes és oly széles átmérőü, minő igen ritkán található. E méltóságos, de sötét homloknak jellemét kiegészítette a sűrű, nagy szálu, szögletes ivü és egymásba folyó két szemöld, mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élceket csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi sötét-szürke szemei nem voltak azon lelket áthasító, megkövesztő, leigéző élüek,

azon égető, rejtélyes, majdnem diabolikus tüztiek, mely Görgei Arthur szép metszetü szemeit oly vonzókká és félelmesekké teszi; nem közelíték meg hatásban a Teleki László méla, kedélyes, ábrándos nagy fekete szemeit: de jellemökre nézve e kettőnek vegyületéből állottak. Széchenyi nézése majd fürkésző, éles s a kebel apró titkait kikutató volt; majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő. Soha az egyént, ki előtte állott, nem zavarta meg, mint a Görgeié mindig, ha akará, — és soha Széchenyi tekintete, ha a kedély és gondolatok hatalma által vétetett igénybe, nem lőn oly elszórttá, hogy a külvilágot, a hatásokat, a tárgyakat és egyéneket észre ne vegye, mint a Teleki Lászlóé. Orra vastagtövü, merész hajlásu és tág nyilatu volt. Sűrű, nyirott, fekete bajusz takarta a középszerünél nagyobb száját. Álla oly erős, oly csontos, oly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigoru akarat daczát, s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta; bár a magasabb fokokon vékonynyá, sipitóvá, rekedtté vált. Széchenyi koponyája, mint emlitettem, nagy vala; de a kiformált hátulsó és közép rész fölött uralkodott az előagy tanyája a széles átmérőü, magas domboru homlokkal s az emelkedett felső főcsontokkal.

Ha már nyugalomban képzeljük az izgékony reformatort, ha azon állapotban nézünk rá, midőn semmi terv, semmi, a hazára vonatkozó remény

vagy aggály nem foglalatoskodtatja; akkor e férfiú hatása képzeletünkre, a legmélyebb meggyőződésen kívül az ő hideg lángesze és vas akaratja felől, más érzés által alig nyilatkozik.

Előnkbe lép egy szabályos testalkatu, ért koru, de teljes erőben levő nagy ur. A széles s redőkbe vont homlok, göndör fekete hajjal körözve, a komor szemek, a szokatlanul dús és összevont szemöldök, az epés arcz sötétsárga s verhenyeg színével, a törzsés és erős hajlásu orr, a majdnem széles száj az ajkszögleteken a gúnyor és fásultság kinyomatával, a szilárd és rendkívüli erélyt tanusító áll, az egyenesen tartott derék, ez elegans de kiválólag kényelmes öltözék, melynek divatszerűségéhez többnyire valami bizarr és felötlő vegyül: ezek együtt teszik a jellemzőt Széchenyiben, ama gyéren előkerülő perczek alatt, mikor sem elméje, sem érzése nincs fölhangolva. S meg kell vallani, hogy e szellemi siesták inkább kiemelik az ő egyéniségéből azt, mi a számító országlárra és a kiábrándult hideg kedélyü, de vas akaratu férfiura mutat, mint azon tulajdonokat, melyek mások rokonszenvét igénybe veszik vagy az ő meleg szivéről tanusítanak. Megtört és eldobott szenvedélyek, a világtól visszafordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, blasirozottság, mély gondolkodás és tetterő: — ebből áll Széchenyi nyugodt alakjának kifejezése.

Azonban ily látmány igen ritkán fordul elő, kivált a tömeg szeme előtt.

Vessünk tehát Széchenyire egy pillanatot, midőn agyának gépezetét élénkebb forgásba indította, midőn szokott eleven hangulatát visszanyeré.

Kisérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy ipari, egy kereskedelmi, egy városszépítési vagy éppen megyei gyűlésbe, hol a szőnyegen levő tárgyak nem különösen ingerlők, de nemis érdektelenek.

A gróf — bár nálánál több okos fényüzést, több valóságos comfortot kevesen tudtak maguk körül teremteni — szerette a testi és szellemi fáradtságot. Már reggeli tíz óráig, midőn a magyar táblabirói világnak minden nemü és minden irányu tanácskozmányai kezdetüket szokták venni, köz- és magán foglalatosságaiból sokat elintézett, noha éjfélig társaságban volt, s később vagy a casino éttermében barátaival, vagy íróasztala mellett munkái közt töltött egypár órát.

Palotája lépcsőin találjuk őt tíz után néhány perczel, arczán azon sötét erélyü és fél-lankadt kinyomattal, melyet imént rajzolánk le.

Öltözéke — ha nincs szükség a kardra és atillára, midőn aztán hintóba veti magát s ugy robbog a gyűlésbe — öltözéke rendesen kék frakk, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kék földü nyakkendő, nedves időben egy nagy shwallal eltakarva, koczkás kelméü mellény, bő szabásu nadrág, a szokottnál szélesebb karamu és törpébb kalap. Derekan néha egy vörös szövetü vékony szervián öv látható, mely közé, midőn nyugodtan tár-

salog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha nincs keztyű; mert annyira szereti a physikai munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon hagyni kívánja a kezét, mely mint a Péter czaré, a közönséges napszámosénál szokottabb az alsóbb foglalkozásokban és a kitünő lovagokénál jártasabb a gentlemani gyakorlatokban. Bal hónalja alatt egy fekete-bőrü nagy tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztatta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyűlések és társulati összejövetelek alatt kénytelen intézni, másként folyamban alig tarthatná.

Mig Széchenyi a lépcsőkön — hol megleptük, hogy öltözékét leirhassuk — alább száll, már több rendeletet vagy megbizást intézett a körül levőkhöz, néhány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

Az utcán mindenki ismeri őt. A rang és foglalatosság egész hyerarchiájával, a tudomány, ipar, vagyon és születés képviselőivel, a tekintély és hatás embereivel sokszori érintkezésben lévén, egymást fölváltva találkozik egyénekkel, kikkel szót cserélni, a dolgok felett értekezni, tervekről, vállalkozásokról, vagy a nap kérdéseiről kell beszélni. Ezalatt rendre élénkülnek mozdulatai, majd az öröm majd a szenvedély szikrái zsibonganak szemében és szelidítik meg vagy alakítják át az unatkozó és gondokba merült arcz stereotyp hidegségét. A mint a gyűlésterem ajtajához ér, minden szem

feléje fordul, vegyes indulatok villanyozzák át a tömeg kedélyét, kiki vár vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserű polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását vagy néma jelenlétét képzelik alkalmatlannak, a tömbeknek, melyek közt ut nyilik számára, társalgása többnyire rája kezd vonatkozni, s midőn ülhelyéhez érkezett, már a jelenlevő népösszeg hangulatában változást idézett elő, mely nem az enthusiasmusé, mint a Kossuth megérkezésekor történik, de a kíváncsiságé, a figyelemé, a találgatásoké, összefolyva a nagy hazafi iránti tisztelet, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel.

Székebe vetvén magát, kinyitja kulcsával a tárczát, s míg az érkezett levelek boritékait fölvgdalja, szomszédjától az ülés irányáról és részleteiről tudakozódik. A hírekre, melyeket hall, arcjátéka már élénk mozgásba kezd jönni. Ajkain már egy keserű gúnyt vagy pajzán mosolyt, fölvtont szemöldein, s félig hunyt szemén a történetek sokallását vagy a modor hibáztatását lehet kiolvasni. Mintegy elégtelenül nyul tárczája tartalmához, olvassa a tudósításokat, a sürgetőkre néhány sorban válaszol. De nem kell gondolni, hogy ezalatt figyelmét visszavonta a tanácskozmányoktól. Sőt az olvasás és írás daczára, szüntelenül cselekvő volt, küzdött a tényekkel, szónokolt a szónokokkal, megbírálta, ledorongolta, fölmagasztalta a szőnyegen levő tárgyat, és a mellette vagy ellene használt eszméket; azonban mindezt csodálatos mimikája, testmozgása,

egyedül fősóhajtásai, s legfelebb a rhetorok szóvirágai közé dobott grotesk, de rendkívül rövid élcei által tette, melyek oly hamar pattantak szét, hogy a vigyázó elnöknek a rendreutasításra alkalmat nem adhattak.

Széchenyinek arcza, minden érdekes tanácskozás alatt, protaeusi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizonyos komédiási hajlama miatt, mely a tréfát és az apró szinléseket gyakran cél nélkül, sőt saját kárára is üzette vele.

Meglepő, hogy a komédiáskodási vágy még a komoly Cesarban és Cromwellben is meg volt, sőt az utolsónál többnyire burlesk s pórias modorban szokott kitörni.

Meglepő, hogy sok nagy férfiú szereti énjét, mint a gyermek a bábót, különböző jelmezekbe öltöztetni, s pedig koránsem csak ravaszságból, sőt igen gyakran kedélyének titkos nyugtalansága miatt.

Széchenyinél is a taglejtések és arcváltozatok, melyeket Cicero fuvolása nem tudott volna kíséreni, ha nem örökké heves érzésből támadtak is, többnyire azonnemü komédiázásból eredtek, mely a kedély nyugtalanságára esik vissza, s ama határozatlan izgalomból folytak, melynek kibugyogásait, mint mondám, a nagy egyéniségeknél gyakran látjuk, a nélkül, hogy kutforrásait még a lélekbuvár fölfedezte volna.

Nála az élesen jellemzett arczon kívül, mely egy csekély elvonás által már tulságig felötlővé lett, igen segítette a mimika külső mechanizmusát

homlokbőrének mozgékonyága, melyet a felső részekig emelni és onnan a szempárkányokig lebozsátani oly könnyen tudott, hogy vastag s bozontos szemöldöke és homlokredői a legtorzabb s néha a megható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakíthatók. Csak Klapkánál láttam még oly elváló homlokbőrt, mely mintha kapcsolatban sem állana az in- és idegszálak által a koponyával, mint a Széchenyié rendkívül felemelhető: de ez Klapkánál az arcjátékra kevés változatosságot nyújt; mert az ő homlokbőre könnyen folyik a homloktér közepén egy nagy domborodásba össze, mi alkalmasint inkább testtani, mint lélekismeit tekintetben érdekes.

Ezen rövid megjegyzések után képzeljük megint a gyülesterembe magunkat, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásitásoktól kezdve a komoly levélírásig, a mimika- s taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammai közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel commentálta, illusztrálta, megczáfolta, támogatta és kigúnyolta.

Azonban míg a közönséges dolgokkal és eszmékkal ily csodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szőnyegére rögtön felmerül egy nagyobb eszme, vagy a vita sorompóiba lép egy kitűnő szónok. Széchenyi ekkor feltüzi fejét, komolyabb és élesebb szint vált arcza és arcjátéka. Húzogatni kezdi kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülné, néha székét odahagyja, s a mellette

állókkal élénk értekezésbe merül s ilyenkor közli rendesen a legelmésebb ötleteit a szónok és a tárgy felől; midőn pedig a sor reá kerül, már egy tért nyitott ülhelye körül, s jobb kezével feje tetejét surolva, többnyire igen mérséklett hangon, de támadó és polemizáló modorban kezd rögtönzött szónoklatához, melynek vázlatát sem csinálta ki előre, magát teljesen a percz ötleteinek és az agyában csapongó eszmék hatalmának engedvén át. Mig beszél, taglejtései emeltebbek, hangja folyékonyabb és érczeibb, arcjátéka a gondolatok menetével öszhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülhelye körül nyitott teren, mint egy ketreczben, fel és alá kezd járni. Most szenvedélyesen csap az asztalra tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől s a nyert jóváhagyástól elfordulni. Midőn nem-helyeslő szavak és tompa mormogás követik nyilatkozatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé s dacza az ellenhatással arányosan növekedik; mert az ő leigázhatatlan és makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igénybe azon apró fogásokat, melyek által a gyakorlott szónok a duzzadó kedélyeket visszahódítja, és az ingadozó csatát köztapsok közt nyeri meg. Széchenyi diplomata a salonokban, kimerithetlen ügyességü, hol egyéneket kell terveihöz csábitani, mester a rábeszélés taktikájában, ha a főhivatalnokok cabinetjében keresi a proselitákat, szeret az irodalom által — hogy az ő kifejezését

használjam — bekapatni valamit a közönséggel: de egy vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tud eléggé alázatos vagy, ha akarjátok, eléggé szerény lenni arra nézve, hogy a népkegy árját követni s követve megfordítani elszánhassa magát.

Pedig ő az elhiresztelt hideg ember, — ő, ki erős eszét sokáig gyakorolta, — ő, ki tanulmány által szerette beoltani, mi vérében a stoicismusból hiányzott, — ő, ki a szívet, mint a vadszelidítő azon állatokat, melyektől fél, a legkevesebb tápszerrel tartotta; — ismétlem, Széchenyi nem vala oly közönyös a közgyűlési harczokban ellene intézett nyilak iránt, mint rendszeren hitték.

S a „Főrendi napló“ egy nevezetes esetet tartott fön, melyből eléggé kitünik, mit én Széchenyiről munkám kezdetén állítottam, hogy t. i. azon számító jellemek közé tartozott, kik erős szenvedélyek daczára tudnak hidegek lenni; de oly ritka perczekben, midőn az ész szigoru fegyelme alól szívök kicsuszik, sokkal inkább vannak a nagy rázkodásoknak kitéve, mint az impressionabilis, gerjedező és tulérzékeny szónokok, kiknek egészségét többnyire ok nélkül félti a lélek titkaiba kevésbbé avatott nagy közönség.

1844-ben october 3-án fordult elő az érintett eset. S minthogy Széchenyi politikájára szintugy világot vet, mint kedélyére, megérdemli a részletesb előadást.

A városi kérdés vala szőnyegen.

A főfelügyelőt, mint hivatalt, hosszas küzdelem és izenetek után végre elvileg az alsó tábla elfogadta; de választatását s hatáskörét úgy kívánta rendezni, hogy az által e hivatal tetteleg mintegy megsemmisített vagy legalább nem oly helyzetet foglalt volna el a szervezetben, a minőért indítványozva volt.

Megfelelt-e a karok és rendek javaslata a törvényhozói bölcseség és előrelátás minden kellékeinek; vagy talán a kisebbségben levő kormánypárt nézeteinek csakugyan több érvénye volt, mint az akkori heves összeszólalkozások közt látszott? — ez igen henye kérdés most, miután a forradalom elsöpörte az érdekeket, melyek e másodrendű ügynek két országgyűlésen át mesterkéltséggel fontosságot adtak.

Csak azt jegyzem meg, hogy az october 3-ki ülésen már az alsó tábla 7-dik izenete olvastatott föl a kir. városok rendezése iránt s a gyakori, de sikertelen izenet-váltásoknak leglényegesebb oka a „főfelügyelő“ neve, választása és hatásköre feletti verseny volt.

A felsőházi conservatív többség egyik vezérszónoka megtámadta a rendek nézeteit: „Nem a kormány kérdése az, mely most szőnyegen van, mondá, de sokkal több; monarchikus kérdés s nem monarchikus kérdés egyedül, hanem a rendnek, a haza egységének kérdése, és e szempontból az aristokratikus kérdés, alkotmányos kérdés.“

Ily nyilatkozat rést adott Zay Károly grófnak a megyei nemesség közti corruptióról szólani, melynek egyedül tulajdonítható, hogy a főfelügyelőt a képviselők többsége elvileg elfogadta. „Valóban nagyszerűbb lett volna, ha a kormány azon sárga indokot (a pénzt), mely által a városi felügyelők melletti szerencsétlen pótló utasításokat eszközölte, a honi műipar előmozdítására, a kutyabőröket pedig a szegény vakok és siketnémák bocskoraira szánta volna.“ Zay e nem annyira elmés mint magvas s egy kevésbé durván-népies megjegyzést szőtte rövid beszédébe.

Pálffy József gróf pedig indulatosan fölkiáltott: „Mit gondoljon az ember ily tábláról, mit az ország? Őszintén megvallom, ennek kimondására nevet a szótárban nem találok. Nem akarok hosszason beszélni, mert kár az időt vesztegetni, miután oly urakat látok itt, kik vetélkednek az iránt, hogy az idegen érdekeket mozdítsák elő, kik a haza ügyét semmibe veszik, minek következtében más nem marad hátra, mint az, mit a mult ülésben is kimondottam: a csecsemős gyermekbe oltani ezen tábla iránti idegenséget és ezen táblának eltörlésére minden módon agitálni.“

Egy fiatal aristokratának ily kiméletlen nyilatkozatára, valamint Zay grófnak a megyei nemesség ellen emelt szavaira Széchenyi hatályosabbnak hitte, ha általa, ki a mágnásoknak nem szokott bókolni és a megyei kicsapongásokattöbbször megrotta, adatik rendreutásító czáfolat. Csakhamar tehát,

hogy a karzat tetszést rivalgó zaját az elnök lecsendesítette, mérséklett de szilárd hangon ekként szólott :

„A politikának pályája hasonlít nagyon az élet pályájához, melyen, midőn kedvezők az idők, akkor mindenki jó szellel könnyen halad; de valamint az egyes ember családi körben, úgy a politikának mezején, akkor mutatja ki szilárdságát, midőn az elemekkel küzdeni kell. Mikor atyai jó kormányok igazgatnak, akkor a hazafiságnak azon tiszte, mely a nemzet jogát őrzi, könnyű; de ha oly kormány ül a teendők felett, mely a nemzet jogait tapodja, akkor válik meg, hogy ki az igazi bajnok, ki mer a vihar és szélvész ellen küzdeni. És épen úgy, midőn a nemzet némi kedvencz eszméktől felhevülve tévirányokat vesz, akkor van ideje a hazafinak kimutatni szilárdságát. Részemről azon híres francia minister szavaival mondom: ‚megtörtétek ugyan erőmet, de lelküzetemet nem’; — használván még egy mondását egy híres amerikainak, kiről a napokban méltóztattak bizonyosan olvasni, miszerint emlité: ‚hogy vannak pillanatok, melyekben barátság, párt- s a legrégebb viszonyok megsemmisülnek, midőn tudniillik a haza veszélyben forog’; részemről kinyilatkoztatom, hogy a legjobb akarattal sem bírom magamat annyira és oly abnegatióra, hogy hallgassak, midőn gondolom, hogy felszólalni kötelességem. — Most napirenden van, egy idő óta divat, a főrendi táblát, az arisztokrátiát sárba levonni, s megvallom, ha mi egy compact nemzet volnánk, melytől, számát és geographiai helyzetét tekintve, bizonyos kifejlődést nemzetiség tekintetében az ember várhatna, úgy még oly csodálatosnak nem tartanám ezt. De mi oly körülmények közt vagyunk, miszerint most a magyarság sorsa a nemességgel és a főnemességgel összefügg. Nem mondhatnám, hogy én ezen táblába nagyon szerelmes volnék; én bizonyosan nem vagyok. De azt kérdem: mit akarunk elérni? Alkotmányos és lehető legliberalisabb alaponi kifejlést. De mi szellemben? német, magyar, szláv szellemben? Ha a nemzetiség előttünk nem főszempont, akkor megvallom, hogy

méltóságos gróf Zay Károly ur eljárását tudom méltányolni, s azt mondom: peregjen le az egész, mások fognak helyünkbe ülni s lehet talán, hogy azok, kik minket fölváltanak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, azonban, hogy magyarok nem leendenek, az előttem axioma. Meglehet, hogy talán nálam ez fonákság: de nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én e hazában minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök; előttem a nemzetiséghezi hűség, Magyarország-hozói tántoríthatatlan hűség, alapja mindennek! És így csodálnom kell, hogy egy idő óta már nem a nemzetiség szempontjából indulunk ki; noha alkotmányt octroyozni lehet 24 óra alatt a legszabadabb alapon, nemzetiséget azonban kifejteni, — kivált oly nemzetiséget, mely már oly közel volt a halálhoz, mint a magyar, — bocsánatot kérek, de higgye el méltóságos gróf Pálffy, — bárdolatlan fogásokkal hamvaiból fölemelni nem lehet. Mélység kell, kevesebb indulat, és szükség e dolognak nemcsak egy oldalát fölhevült kedélylyel tekinteni, hanem megvallani: hogy bajaink sokkal complicáltabbak, mint azt fiatal emberek felfogni képesek, vagy azt felfogni akarják. Belső bűba merül és napról napra mélyebben merül! Minap valaki azt mondá: „hisz Magyarország feltámadt.“ Ez igaz! de még nincsen annyi erőnk, hogy új elemeket vehessünk fel magunkba, hogy terjeszkedhessünk. A fiatal viszketegség és elszántság a hadnál szép és dicséretes, mert én csak az oly hadat szeretem, hol minden ember kész megrohanni az ellenséget; de más részről kívánom, hogy az eszes visszatartóztassa a hadat és azt mondja: „gyöngék vagyunk, most ne rohanjunk meg az ellenséget.“ — Az mondatott, hogy új elemeket kell teremteni, mert a létezőkkel Magyarország kifejtését alkotmányos szellemben kivívni nem fogjuk. Igen, de csak az a baj, hogy az egyszerre teremtés a nagy isten dolga és nem az embereké, az emberek csak úgy, mint a hangyák, fáradhatlan hazafi munkásság, nem pedig fölhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasabb fokra. Méltóságos gróf Pálffy József azt mondá, hogy itt vannak ilyen amolyan egyének, és nem a legkíméletesebb kifejezésekkel élt. De már most kérdem a mélt-

tóságos grófot: eddigi tettei, eddigi élete, egyáltalában tulajdonai olyanok-e, hogy ily gyűlöletes censori szerepet vehessen fel? Hol azon nagy tudomány, azon nagy erény, hogy ezen táblát így legyalázzni lehessen? Tudom becsülni mindenkinek mondását; de ha e táblán némelyekben hibák vannak és ha vannak itt oly személyek, kiknek itt nem kellene ülniök — s megengedem, hogy talán lehetnek — midőn magasabb szempontból vétetnék e kérdés fel, ha felvételnek, kik azok, kik a hon javát jobban ismerhetik, mint mi — azt tartom, velem együtt a méltóságos gróf nem leendne azok közül, kiket azon magasztosabb hatalom, mely Magyarország javát ismeri, kijelölne, sőt azt hiszem, hogy a méltóságos grófot legelsőbben fogná kitörölni. Egyébiránt ha a gróf majd ki fog ábrándulni, ha honunk előmenetelét a nemzetiség alapjára fogja rakni, remélem, hogy ily könnyelműleg azért, mivel egyszerre és szóról szóra nézeteire át nem megy ezen tábla, anathemiát többé reá sütni nem fog. És végre is mi körül forog a kérdés? Az ember azt vélné, hogy itt házról házra, faluról falura, már az egész ország közvéleménye compacte áll, miszerint az mondatnék: hogy ha a városok dolgában ezen egy pár kérdést keresztül nem visszük, és azt egypár fő ur ellenzi, a hazára nézve veszély következik. A méltóságos gróf, azt hiszem, őszintén kívánja hazánk kifejlődését, és ha a méltóságos gróf oly rendíthetlennül hiszi, hogy a rendek által javasolt szerkezet a hazára nézve üdvös és e részben semmi scrupulusa nincs, én ő méltóságának gratulálok; de én ily szerencsés nem vagyok, és ha a méltóságos gróf, mint Numa Pompilius az oraculumban, úgy bizik meggyőződése helyességében, és ezen kérdésnek keresztülvitelétől a haza üdvességét várja: átlátom, hogy ily praeventióban heves indulattal meggyőződése fentartására, dögönyözéshez, korbácsoláshoz nyulni kész — ezt, mondom, átlátom. Azonban tudja-e, hogy midőn maga a rendek táblája csak csekély többséggel határozta el az egész dolgot, a nemzet, melylyel itt paradirozni szeretünk, mondom a nemzet többsége, csakugyan kész a visszautasítás esetében e tábla eltörlését követelni? — Méltóztassék elhinni, én is tudom, mi történik az országban.

Igen, az országban sok ember van, ki a nemzetiséget és alkotmányt kifejezni akarja, de mindent kockára hányni nem kíván, és aggodalommal nézi, vajon ezen tábla fogja-e magát separtetni engedni? De ha az egész tábla — min kétkedem — magát separtetni hagyná is, méltóztassék a gróf elhinni, hogy én sem dictiók, sem akármí más által magamat separtetni nem fogom engedni. Mi a nemzet többségét, melyet itt gyakran említetteti hallok, illeti, Phocion mondására emlékeztetem a főrendeket, ki midőn a többség tetszéssel fogadta előadását, azt mondá: „talán valami rosztat mondottam, mert a felingerült nép előadásomnak tapsolt.“ Nekem felfogásom az, hogy a többség rosztat uton jár. Méltóztassanak elhinni, valóban isten esodája, hogy a magyar nemzet, szláv, német és török elemek között oly sokáig küzdván, magát fentartani tudta, és ember, kinek szíve a maga helyén van, lehetetlen, hogy ily nemzet iránt sympathiát ne érezzen, mely századok óta a rendkívül terhes körülmények közt szilárdsága által fen tudta magát tartani; de midőn a világ népei sympathiát éreznek irántunk, más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély a legnagyobb búba ne sülyedjen, midőn látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, faragatlan kezek megsemmisítik. — Ezen nyilatkozattal hazámnak tartozom, és reám nézve bármi következzék, sőt ha ma volna is utolsó pillanatom, azon hűségénél fogva, melyet hazámnak esküdtem, bár holttestemen menjenek keresztül és magam maradjak egyedül, magamat soha separtetni nem engedem.“

Széchenyi beszéde, melyet majdnem egész kiterjedésben közöltem, a befejezés felé, mint nála gyakran történik, élesebb szint váltott, azonban a parlamentáris illedelem korlátain túl nem lépett.

A karzat, ámbár Pálffy és Zay grófok megátadásait zajos helyesléssel fogadta volt, nem mutatá el a Széchenyi visszatörését szintazon lármával üdvözleni.

Mi egyébiránt az akkori időkben épen nem vala szokatlan.

Zay gróf röviden válaszolván Széchenyinek, beszédét ily megjegyzéssel fejezte be: „Hogy pedig a nagy aristokratia nemzetiségünket fentartotta volna, ennek a historia ellenmond; a szegény reformatus predikátorok és a bocskoros nemesember viskóiban tartaték fel a nemzetiség, de koránsem az aranygyapjas vitézek, a többi lovagrendek nagy keresztesei, a belső titkos tanácsosok által.“

Volt valami gunyor és volt igazság is e szavakban; de sem a gunyor nem vala elég elmés, sem az igazság elég belértékü arra nézve, hogy az elszavalást Széchenyi ellenében megérdemelte volna: azonban e szemponton kívül alig lehet ellene vádat hozni föl és legkevésbbé a gorombaságét.

S mégis hatását így írja le a főrendi napló: „Ekkor gróf Széchenyi István aléltan összerogyott, a részvét és ijedtség általános levén, a tanácskozás hosszú időre félbeszakasztatott; és csak miután a tisztelt gróf mintléte felől megnyugtató hírek érkeztek, szülvén a közijedtség, folytattatott az.“

Széchenyi ájulása a felső aristokratia melletti nyílt szónoklatnak tartatott.

Az akkori időben könnyen elfelejtették a pártok Széchenyi multját, csakhogy megnyerhessék vagy gyanusithassák őt.

A gyűlésen kevésnek jutott eszébe, hogy a gróf minden munkáiban hosszasan és gyakran felhordotta a magyar aristokratia azon történelmi bűnét,

miként kivált VI. Károly uralkodásának végétől kezdve II. József koráig idegen oltárokon áldozott s nemcsak a hazai nyelvet többnyire elfeledte, de a magyar érzelmeket is.

A közönség nem vizsgálta, hogy ha az arisztokráciának méltán vagy igazságtalanul valami szemére vették, ezért egy nagy gyülekezésben először elájulni nem Széchenyinek kell, ki maga is évek óta foglalkozott oly haladási kérdések népszerűvé-tételével, melyeknek fejtegetésekor mindig lobbanott bűnöket vagy mulasztásokat az arisztokratia szemére, s vádjaiiban néha talán tulszigoru is volt.

A közönség vette a tényt, a mint előtte lefolyt.

S valóban a lélektan oly mély szövegei közé kellett nyulnia, hogy érintethessék az igazi ok, s ezen ok oly gyöngéd, oly finom, oly szelleti és a tömeg fogalma szerint oly kevésbé érthető, hogy alig lehet csodálkozni, ha senki által nem kerestett, s ha elmondva is kevesek által értetett volna meg, kivált oly szenvedélyes korban, midőn csak az éles színek hatnak, s még a nemesebb kedélyűek is alig szokták észrevenni, miszerint a gyöngédtelenség többnyire érzékenyebb sebeket ejt, mint a gorombaság.

Kik a magyar történelemmel foglalkoztak, tudják, hogy a Széchenyi-család a magyar nemzetiség megmentésére s a nemzeti érzelmek áldozatokkal ápolására mindig a legveszélyesebb pillanatokban és csodálatos sikerrel munkált.

Széchenyi Pál pécsi, veszprémi püspök és utóbb kalocsai érsek volt az, ki midőn a Tököly- és Rákóczy-lázadások miatt Magyarországnak, mint különálló államnak, megszüntetését Leopolddal a ministerek és a jezsuiták elfogadtatták, egy államtanácsban, hol az új rendszernek, mely mindent német lábra akart tenni, főszempontjai voltak kitűzendők, egyedül lépett fel a nemzetiség védelmére, s híres nyilatkozata által, mely Katona „Critica historiájából“ eléggé ismeretes, új fordulatot adott a dolgoknak, megmentette a hazát és kockáztatta, sőt majdnem semmivé tévé saját állását.

Széchenyi Ferencz, az István atyja, volt továbbá az, ki óriás vagyont áldozott a nemzetiség élesztésére, s a hazafi kétségbeesésével, remény nélkül, de mégis törhetlen erélylyel munkált azon pályán, melyen később halhatatlan fia korszakot kezdett.

S már ezen figyelmeztetés után képzelhetik olvasóim, hogy épen Széchenyinek szeme közé dobni, hogy a mágnások semmit sem tettek a nemzetiségért, hanem a protestáns papok őrizték meg azt, legalább is rossz kiválasztása volt az egyénnek, kihez az okoskodás intéztetett és legalább is gyöngédtelenség volt egy család iránt, mely épen a nemzeti-
ség ügyének hozott áldozatai és tettei által fénylett.

Aztán az arany-gyapju, a lovagrendek és a belső titkos tanácsosság, melyeket Zay felhozott, különösen eszébe kellett hogy juttassák Széchenyi István grófnak saját atyját, Ferenczet, kiről mondá

a Kelet Népében : „Oh mily sokszor látám, még mint gyenge fiu, szegény atyámat búba merülni, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserüségének. Csak később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta és a magyarnak naponként mélyebbre sülyedése okozá bánatát.“

Ily körülmények közt Széchenyit, ki saját pályája iránt önérzettel volt, ki atyja emlékét bálványozta, és büszke vala családjának a nemzetiség megvédésében tett szolgálataira; ismétlem, ily körülmények közt Széchenyi Zay gróf beszédében nem az aristokratia elleni vád lepte meg; mert ez sem eléggé új, sem eléggé alaptalan nem vala.

Őt meglepte, hogy számára találtatik föl e bölcsesség, s hogy van az eszméknek, melyek különben igen kevés fontosságuk, ha bizonyos időben s bizonyos emberek számára mondatnak el, oly cynismusa, milyenről alig lehetett álmodni.

Őt meglepte azon modor, mely mondani látszott: áldozd föl életedet egy nagy eszméért, s akitd ki szivedből a boldogságot, azért hogy egy nép boldogítására szenteld szellemed és kedélyed minden erélyét, légy hazafi nagy szabásokban s jutalmad fog lenni: a félreértetés, mely életedet üldözi, és a kegyelet-hiány, mely sirkeresztedről letépi az emlék-füzért, melyet a történelem rá aggatott, s még tapsot is nyer e korszerű merészségért.

Ily gondolatok, véletlenül megrohanva, leverték Széchenyit.

Fullánkuk épen a véletlenben vala.

Száz alakban kerülhettek volna elő azontul, a nélkül, hogy „a legnagyobb magyar“ hideg mosolyán kívül más érzéssel találkozzanak.

De mindenhez megszokás kell. S nem tanácsos az ész uralkodása alatt álló férfiurol is föltétlenül hinni, hogy legnevetségesebbnek a becsszombat akkor tartja, midőn ez a jelenkor józan felfogására és az utókor hálás elismerésére számít.

Ez episód után, mely Széchenyi kedélyvilágának homályosabb tájai felé vetett egy fáklya-fényt, visszatérek reá, mint szónokra.

Leirtam az ő előadási modorát.

Hátra van még beszédeinek jelleméről, s a helyről szólani, melyet ő, mint szónok, a parlamentben s általában a közélet többi versenytérein elfoglalt.

Széchenyi kitünő adománynyal volt ugyan megáldva a szónoki pályára; de tehetségeit alig vette igénybe, és soha nem látszott különös súlyt fektetni munkásságának ez ágára.

Az 1833-diki országgyűlésen, óriás népszerűségénél fogva, nagy szerepet vihetett volna, de ő önként visszavonult az erősebb hangú és merészebb politikáú Wesselényi Miklós elől, s a helyett, hogy a sérelmeket feszegesse, a kazáni szirteket vettette szét, s a nevét viselő hires utat készítetté.

Mert minél inkább kifejtette politikáját, annál könnyebb volt átlátnia, hogy az eszmék alakulására töméntelen befolyással vannak szavai és tettei; de különben semmi történelmi pártnak, mely a köztermekben az ősi alkotmány feletti csatát folytatta, parlamenti vezére nem lehet.

Ily vezérség okvetlenül bevonandotta hosszas foglalkozásokba meddő kérdésekkel, keserü küzdelmekbe alkalmi sérelmek fölött, ellenségeskedésbe erőkkal, miket, mint vállalkozó, megnyerni vagy legalább lefegyverzeni akart.

Nem járt tehát az 1840-diki országgyűlést megelőzőt időkben is oly viszonyok szövése után, melyek a Wesselényi eliteltetése által vezér nélkül maradt felsőházi ellenzékkel, mint rendezett párttal, bensőbb egybeköttetésbe hozzák.

Eszméi szabadelvűebbek voltak, mint az akkori oppositioé, modora kimélőbb s ekként természetes volt, hogy az ellenzék haladóbb része a reformeszmékben főnökének, a kormánypárt mérsékelt töredéke pedig a sérelmi teren közvetítőnek tekintette.

E szép, e magas szerep hasonlita a Junius által eszményképül fölállítottához; de a Pesti Hirlap megindulása után többé nem vala fentartható, részint magának a kornak, mely bekövetkezett, szenvedélyessége miatt, részint Széchenyinek saját választásánál fogva: mert ő hasznosabbnak hitte Kosuth ellen, kivel az ellenzék magát azonosítani kezdte, támadási zászlót emelni és egy nagy ke-

resztháborut megindítani, mint a napi polemiáktól magát oltalmazva, oly hideg nyugalomban maradni, minőben a parlamenti közvetítőknak kell, ha hatásukat az ellenséges pártokra elveszteni nem akarják.

Az érintettekből látszik, hogy Széchenyinek, mint felsőházi tagnak, aránylag az 1840-ki országgyűlésen volt legtöbb hatása.

De ő ekkor sem szentelte idejét kizárólag a tanácskozmányoknak; sőt a szenvedélyességgel előtolt elvkérdések nagy összegétől hidegen és néha részvétlenül fordult el, vagy számításból vagy politikai vérmérsékénél fogva.

Hallgatott a vallásügyi nunciumok legtöbbjének tárgyalásakor; ugyszintén a megyék által összegyűjtött, az országgyűlésen pedig rendszeresen sorozott, előleges és legelőlegesebb, közjogi vagy egyéni sérelmek megvitatásában minél gyéribben vett részt.

Azonban az 1840-ki országgyűlésnek nagy, de többnyire eldöntetlen maradt vagy a rendszeres választmányok munkálataiba fűlt anyagi kérdéseit egész erővel igyekezett megoldáshoz vezetni.

E tárgyak körül mondott szónoklatai élénkek, elmések, a tapasztalt és belátó férfiú önérzésével telvék, s bár néha a fejtegetési elemen uralkodik a polemiai, mégis elég tanulságosak, és az idő által többnyire igazoltattak.

Mert még e kérdésekben is, noha Széchenyi egyedül tartatott a tett emberének, majoritása rit-

kán vala és gyakran kellett a jövőre hivatkozással megelégnie.

Az ok igen egyszerű.

A vállalatokra nézve is azon felületes fölfogása, azon gyors összehalmozása, azon kritika nélküli ápolása, és türelmetlen sürgetése a korigényeknek kezdett lábra kapni, mely a szellemi reformok körül mutatkozott.

Több szem vizsgálta a célt, mint a nehézségeket.

Több kedély vágyott eredményre, mint tudott az eredményért vágyainak nevezetes részéről lemondani.

A vasutaknál, a vizszabályozásoknál is már kezdődött azon politika népszerűvé válni, melyet az elvi kérdésekre nézve az ősiség körüli szellemirányban taglalék, s melyért egy részben magát Széchenyit is hibáztattam.

1840-ben ugyan még nem vala szerfelett elterjedve e ragály; de mégis annyira már beharapózott az országgyűlés termeibe, hogy bizony többnyire az anyagi reformoknál is a népszerűség azon fok szerint scálaztatott, hogy a szőnyegen levő tervek közül: hány az, melyet a szónok pártol?

Természetes, hogy az óvakodó Széchenyi, ki a vállalatoknál a végsikert tartá szem előtt, ily mérték szerint csak közepes népszerűségre formálhatott igényt.

Azonban, mindent egybevéve, mégis legkevésbé lehet gyümölcstelennek tekinteni az ő szó-

noki fáradozásait e mezőn. Mondották ugyan, hogy például a lánczhid miatt igen sok hasznos vállalatot nyom háttérbe, s igen nagy, sőt káros áldozatot kíván a nemzettől: — de e mulékony vádak, s e szenvedélyesség daczára is, maga a többség apró tévedéseken át, mégis helyes eredményekhez jutott, és Széchenyi hitele inkább nyert mint csorbult a meleg pártvitatások alatt.

Említettem fönebb, hogy ő a sérelmi kérdésektől, midőn lehetett, igyekezék magát távol tartani. Ez általában igaz; de óvatos hallgatása nem ment azon határig, hol vétkes vagy politikátlan önkímélésnek, hol a szellemi érdekek apró nyerevényekérti feláldozásának vala tekintendő.

Sőt az 1840-ki országgyűlésen a legjelesebb két szónoklatát sérelmi ügyben tartá, s mindkettő által annál inkább folyt be eldöntőleg az eredményre, minél ritkább vala az eset, midőn szükségesnek látta, hatásának egész súlyával föllépni.

A váradi püspök tudniillik a papiáldás megtagadása miatt épen az országgyűlés kezdete előtt új ingerültségi anyagot vetett a közvéleménybe, mely Wesselényi, Kossuth és Lovassy elítéltetése, ugyszintén a törvényhozási s megyetermekben tett nyilatkozatok miatt indított közkeresetek által, különben is már rég óta föl volt zaklatva és elke-serítve.

Méltán lehetett tartani, hogy a magas papság, mihelyt az országgyűlés bezáratik, a váradi püspök példáját utánozni fogja, s akkor az elmérgesített

kedélyek kiengeszteléséről és a reform-kérdések szőnyegre kerüléséről többé igen hosszas ideig szó sem leend.

E félelem kiragadta Széchenyit hallgatásából, s bár buzgó katolikusként tartaték, ki eszélyből és szívénel fogva is kerulte az összeütközéseket a magas papsággal, mind a mellett határozottan és tartalék nélkül mondá el nézeteit:

„Az apostoli magyar király — így szólott ő a többek közt — mindig meg tudta magát constitutionalis nemzetével együtt Rómának suprematiójától óvni. A főméltóságú clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet, s a mily arányban fejledezik honunk alkotmányos szelleme, annál összeütközőbb, annál tőrhetetlenebb leszen egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztosítja, miként lehessen az idegen önkénynek alája vetve? Ötven évig gyakorolta a magyar clerus a vegyes házasságokban azon áldást, melyet a váradi püspök most egyszerre megtagad. S ugyan mily ürügy alatt? Az alatt, hogy az áldás nem szükséges s annak kimaradásával a házasságok épen nem gátoltatnak. Istenért! nyuljunk kebleinkbe, s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot: vajon el fogjuk hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem, és valóban még csak átoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellessék tartani ilyes állításokról. — A torontálmegyei főispán a szőnyegen levő kérdést nem hiszi az országgyűlés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyűlés elébe való, mi a félországot forradalomba hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyűlést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.“

Tizenegy évvel ezelőtt senki sem gyanította, hogy az apostoli királyság kilenczedfél százados

joga, melyet Szent István nyert és szent László védett a római curia ellen legbuzgóbban, rövid idő alatt az események árába fog merülni sok oly intézménnyel együtt, melyekhez a századok keze által nagy érdekek és nagy rokonszenvek köttettek.

A második sérelmi beszéde Széchenyinek a szólásszabadság kérdésében volt, az ötödik izenet föl-olvasásakor.

Erős szónoklat, a kiengesztelés szelleme tekintetéből, mely azt keresztüllengi, és erős a szavak őszintesége által a kormány s a nemzet irányában.

„Engedje az isten — így kezdi — hogy a mit érzek, oly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra, vagy szinte tán megbántásra is. Czéloom a kibékítés, s nemcsak azon pártok közt, melyeket a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett; de kibékítés az országgyűlésnek két táblája, kibékítés a nemzet és a kormány közt.“

Ezen engesztelést lehellő irány mellett is Széchenyi tartalék nélkül fedi föl az igazgatás hibáit, szigoruan czáfolja a férfiakat, kik a szólásszabadsági sérelmet vagy eltagadni vagy a tárgyalásban feltartóztatni kívánják.

„Bajaink okát — ekként szól Apponyi gróf nyilatkozatát taglalva — én nem annyira az emberekben, mint heterogen összeköttetésünkben találom, tudniillik, hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen mert ez így áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségben tartani fen: úgy a kormánynak is tiszte volna és érdekében állana, ha velünk öszhangzásban akar élni, alkotmányos kifejlődésünket őszintén elősegélleni. Ezt azonban nem cselekszi

mit csak az által is sajnosan tapasztalunk, hogy ezen országgyűlésnek kezdete óta, annyi rágalmakat enged, sőt parancsol ellenünk iratni fizetett emberei által, mikép tisztán láthatjuk szándékát: hogy a külföldnek opinioját iparkodik ellenünk gerjeszteni. Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, melyeket a diaeta alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben s tökéletesen megczáfólag nem lehet, nem szabad válaszolni: akkor, megvallom, forrott ereimben a vér. Az vala a többi közt egy sora ezen ingerlő czikkeknél, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhuzni s vége volna az ország egész privilegiált aristokratiai részének. — Valóban gyönyörű modor az összebékeltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozatik elő a legitimitás szentsége! — Ha visszatekintünk Mária Terézia idejének egy bizonyos pillanatára, mely következménye vala az el nem kocsosodott régi magyar szellemnek; vagy ha az újabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Európának óriás hódítója kísértetbe akará hozni nemzetünknek fejedelméhez vonzó hűségét, akkor tán mi is mondhattuk volna: csak bizonyos zsilipet kellene felhuzni és a méltóságos főrendek értik, mit akarok mondani. De honunkban egyetlen bűnös sem találkozék, ki ily gondolatra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel említhetek, egyuttal kijelentvén, hogy minekünk magyaroknak sem kikopott fizetett poeták, sem vándorló herczegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelességünket teljesítsük fejedelmünk és honunk iránt.“

De Széchenyi midőn a bécsi ministeriumnak a magyar nemzet elleni törekvéseit, mint egyes jeleneteket fölhozta, a birodalmi viszonyok mélyébe tekintő lélekkel mutatá meg, hogy a sérelmek apadhatlan forrása nem a rossz szándékban, nem a rendszeres buktatási irányban fekszik, hanem azon tény eredménye, miszerint az örökös tartományok absolutismus alatt vannak, míg Magyarország alkotmá-

nyos életü, s következőleg egy egészen idegen eszmekörben mozgó ministerium, mely a szabadságnak se ismeretével, se vágyával nem bir, intézi és fogja a viszonyok hatalmánál, az erők sulyánál fogva, még sokáig intézni hazánk ügyeit.

Ezen nézpontról Széchenyi, a főleg gyakorlati férfi, ama kevésbbé csillogó, de hasznos következtetést vonta ki, mint a békeségre vagy legalább a fegyverszünetre, míg reform-kérdéseink átvitetnének, igen czélszerű módot: hogy tudniillik kössünk néha absolut szemüveget fel, midőn a kormány hibáit bírálgatjuk; mert különben könnyen igazságtalanok lehetünk, és mephistoi ármányt kereshetünk ott is, hol csak tudatlanság vagy kényszerűség van. De viszont a ministerium is kösse fel constitutionalis szemüvegeinket, midőn irányainkra és törekvéseinkre néz; mert különben szintén ő is, hol hazafi aggodalomnál egyéb nincs, forradalmat, hol csupán a sértett jogok védelméről van szó, elszakadási törekvést láthat. Az ördögöt pedig se a nemzetnek, se az igazgatásnak nem tanácsos örökké a falra festeni.

Ily tárgyilagosság nélkül az idegen természetü viszonyok fölfogásában, ily méltányosságnak ily engesztelő szelleme nélkül minden bonyodalmaink és a szólás szabadságán ejtett sérelmek is oldatlanul maradnak.

„Menjen tehát — ekként végzi beszédét Széchenyi, — terjesztessék a rendek izenete ő felsége elébe, hadd ítélje meg szent személye aggodalmainkat, és a kormánynak is adassék

alkalom, azon pontról nézni honi dolgainkat, melyről mi szemléljük azokat; mert csak ezen az uton szakadhat vége a felingerült állapotnak, melyben többet kevesebbet minden részek vannak. Midőn ez megtörténend, akkor üt órája egy meggondoltabb, egy józanabb kezdetnek mind a két oldalról. — Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk szándéka tiszta, bár nem elég constitutionalis. De tán ennek is oka, mikép egy kifejlettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, és minden módon kell belbecsünk sulyát nevelni; mert azon tisztelet is, melylyel illetetni fogunk, oly arányban fog nőni vagy apadni, mint a milyenben nagyobbítjuk vagy kisebbítjük a nemzet intelligentialis és erkölcsi belértékét. Fel kell hagynunk a violentiákkal, melyekkel sokan népszerűséget vadásznak vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitatiót violentiák által; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a tulságok tőszomszédok. Franciaországban a tudós és erélyes Bailly egészen elvesztette Camille Desmoulins violentiái által hatását, Camille Desmoulins pedig Danton violentiái által, míg végkép ez is árnyékba tétetett Robespierre által, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a legelhatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennek okáért — nehogy nálunk is így menjen a dolog — öntagadás és igazi hazaszeretet által népszerűséget, neveljük mindenek felett a közszellemet, fogjunk kezét, vessünk vállat, szóval: becsültessük meg a magyar nevet még ellenségeinknél is. — A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk tán, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni soha sem fogunk; sőt az is kérdés: meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövődjöje van, ilyes pedig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes combinatiók meg nem semmisíthetnek. — Tizenöt évvel ez előtt e teremben úgy szólván legelőször hallatott magyar szó. Mennyire mentünk előre azóta? S mily fordulást tőn nemzetünk csak az utolsó évtizedben? S valamint akkor (bocsánatot kérek, ha személyemről szólván,

megsértem a szerénységet) mikor a nemzet két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után esengvén s szemei előtt saját kis hasznát tartván, igen-igen méltóvá tette magát Cicero azon mondására: „numolos curant, villulas, hortulos, non republicam“; más része a nemzetnek ellenben, s lehet mondani a jobb, bár nem elegansabb része, csak a multban kereste nemzetünk fényét s azt hitte, Mohács terén van eltemetve minden nemzeti létünk: én akkor, mint kilépett katona és készületlen író, ugyszólván inspiratioból mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „lesz“; szintugy érzem ma rendületlenül, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fentartva azon észak-ázsiai nemzetségeknek civilizatiói képviselőjét játszodni itt nyugoton, mely nemzetségek-ből oriensen vevé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, oly napok, mint a mai, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövőndőt. És ezen a kormány se kételkedjék. Ő is bizzék bennünk s emberséges szándékunkban, valamint mi bizunk benne. Tökéletes regeneratoria van szükségünk, s kételkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, mily állapotban vannak megyeink? mennyire szűkölködik az ország nem csak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is? mily kevés súlylyal birnak városaink és még szavuk sines az országgyűlésen? Hogyan induljunk azonban nemzetünknek oly annyira szükséges regenerációjában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni minket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is, mig minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szólásszabadságon ejtett sérelem felterjesztve.“

A mi után Széchenyi oly hön vágyott, megtörtént, Dessewffy Aurélen kívül leginkább az ő közbenjárása és fáradalmai által.

Az igazgatás a nemzet kívánatait részszerint teljesítette, részszerint legalább őszinte figyelemre méltatta.

És a két nagy történelmi párt, mely 1825-től fogva állandó s heves csatát küzdött, az 1840-dik országgyűlés végnapjain kezét nyujta egymásnak, hogy néhány hónappal utóbb a barátság, mely tartósnak látszott, kölcsönös ingerültségek közt felbontatván, a kedélyek messzebbre taszittassanak, mint valaha és csak a XIX-dik század legnagyobb forradalma után, egy ország romjai közt, ébredjen föl újra az összetartás eszméje.

Bensőbb s maradóbb leend-e a második kibékülés, mint az első volt, vagy talán a kedélyek egy véres háboru után csak a fegyvert és nem a gyűlöletet tették le s e gyűlölet lángjaival visszacsap a forradalom előtti pártemlékek felé is? — oly kérdések, melyektől sok, talán a nemzetiség, talán politikai jövődönk egész körrajza függ.

Hihető, hogy a régi küzdelmek és az új szenvedések nem valának minden hatás nélkül a pártok belátására s meggyőződéseire. Hihető, hogy most sokan megvallják, hogy a magyar a vélemény-elágazások mellett is közelebb van a magyarhoz, mint a napi kérdések körüli egynézetűség daczára, azon idegen pártokhoz, melyeknek politikai vágyaik nemzetiségünk érdekével karöltve nem járnak.

De ha tapasztalás, ha ezen érzése a testvériségnek, diadalmaskodnék is a nehezteléseken, melyek egy szenvedélyes kor emlékeiből maradtak fen, még nagyobb kérdés: fogna-e, tudna-e diadalmaskodni, azon eredetileg hiányos, az események által átyuggatott, és az új viszonyok közt többé

fel sem tartható szövedékén a pártbölcseiségnek, melylyel nálunk eddig a politika, minden tekintet-bevétele nélkül a birodalmi és világ-érdekeknek, csak ugyszólván házilig tüzeték, — az ellenzék és a conservatívek által egyaránt.

Pedig a mit Széchenyi 1840-ben mondott, hogy a pártok kiengesztelésekor, a régi jelszavak és modor mellőzésével, egy meggondoltabb és józanabb kezdetre van szükség, most már az ép hajó kormányrudja helyett egy hajótörés utáni mentődeszkává vált, épen az által, mert senki e tanácsnak a maga idejében hitelt adni nem akart.

De felfogva a megszakított fonalat, visszatérek Széchenyire, mint felsőházi szónokra.

Az 1840-ki országgyűlés eloszlása után alapjaiban rázaték meg a nemes gróf befolyása. Kivált az ellenzék szélső töredéke majdnem gyűlölettel tölt el a férfit iránt, kinek munkássága a hazában mindenütt a siker és fölvirágzás nyomait láttatá.

Más szakaszba tartozik e jelenet megmagyarázása és bírálata; itt csak azt jegyzem meg, hogy igen természetes volt, hogy az 1843-ki dietán Széchenyi kevésbbé hatásos szerepet játszott, mint három évvel előbb.

De, daczára az ellene támasztott ingerültségeknek, tekintélye nem döntetheték meg annyira, hogy nyilatkozatai a tárgyak elhatározásában nagy nyomatékuk ne legyenek.

Azon kevés törvény is, mely ezen óriás remények közt megnyilt és bűnösen elpazérolt ered-

ményü országgyűlés alatt életbelépett, a felsőházban többnyire csak Széchenyi meleg pártolása által menekült a szomoru sorstól, hogy oly időre halasztassék, midőn a kormányra vágyó fiatal conservatív párt, mely a mágnási táblán többségben volt, maga formulázandja az elvileg elfogadott reform-kérdéseket.

A hivatal-képességnek a haza minden fiaira terjesztése, Széchenyi parlamenti nyilatkozata által nyerte, az alsóházi korlátoltabb elvü törvényjavaslat daczára, ama széles alapu és szabályzott szerkezetet, mely az ujabb irány, az ó-rendszeren diadalmaskodó gyökeres haladás teljes és szeplőtlen kinyomata volt.

A szabad birtokszerezhetési jog, melynek kivivására Széchenyi tizenkét évvel azelőtt kezdette meg az izgatást, bár, mint a fájáról önként lehulló ért gyümölcs, csak fölvevőre várt, mégis a közbejött ambíciók és surlódások miatt, talán a mágnási táblán hidegen fogadtaték vala, ha ő nem önt lelkesült szavaival lángot és elevenséget a gyanakodó és fagyos kedélyekbe.

Kevesebb szerencse koronázta a közteherviselés iránti izgatásait.

Miután a megyei adó kérdése az alsó táblán hajótörést szenvedett, az adóügy, mint az ország investitiójára alakítandó országos pénztár kérdése került elő s csak az ujabb közlekedési eszközök létesítésére és fentartására szükséges költségek közérővel hordozására vonatkozott.

Ily értelemben a közteherviselés elvének elfogadása kevés többséggel az alsótablán átvonszoltatván, végre 1844-ben octóber 28-kán a mágnások elébe került.

Széchenyi, ki rendszerint még azon években is, midőn az aranysujtás és fényes ruha divatban volt, igénytelen fekete atillában járt a gyűlésekre, most vörös-bibor diszes öltönyben, több rendjelekkel és — mint a főrendi napló mondja — hazafi örömtől derült arczczal jelent meg, annak előtudatában, hogy a közös teherviselés elve elfogadtatik a többség által.

Beszédét, melyet az ülés megnyitása után csakhamar tartott, szerencsés és jellemző fordulattal saját egyéniségén kezdé.

„Tizenegy napja, így szólott, és harmincz éve ma, — és megvallom itt, hogy ezen 30 év sokkal kellemetlenebb reám nézve, mert a 11 nappal keveset törődném — hogy a lipcei ütközet második napján a hős Blüchernek táborába küldtettem. Szürkületkor érkeztem oda. Midőn bemegyek, az előszobában találok katonáját a tükör előtt és találok apródját, ki szinte hajával bibelődék. Végre bemegyek az öreg bajnokhoz s ime! őt is tükör előtt, haját rendezve és porozva lelem. „Uram! mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s puskaporral fogtok foglalkozni; de látom, hogy a hajpornak is van haszna.“ Mire azt felelte Blücher: „Reméljük, hogy ma ünnepet ülnök, és vannak sokan, kik legszebb ruhájokat parádéra szokták kitűzni, mi pedig mindnyájan a legjobb öltözetben és a lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetre.“ — És ugyanaz nap a porosz tábornok diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. — Sokan csodálkoznak rajtam is, hogy ma ünnepruhában jelenek meg itt. Sokan különöznek tartanak és az igaz, nem mindenben járok, . . . kivált Magyarországon, tört uton. Mások név-

napokon, processionál, de meg akkor is, mikor solicitálnak vagy informálnak, szokták ünnepruhájokat fölölteni. Én pedig ezt akkor teszem, midőn azt hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. — Mint csekély tagja a hazának és törvényhozásnak én is becsületesen fáradoztam, hogy mindenek előtt reánk viradjon azon nap, midőn ne csak privilegiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal és tettel járuljunk hazánk fölvirágzására, mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, szükséges, hogy némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, szükséges, hogy kiki, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa: „én is a honnak polgára vagyok.“ És ha a castok és összesaraglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni és elaljasodott nemzetünknek jövődőt eszközölni, — nagy köveket kell emelnünk: ezt pedig nem egyes emberek, hanem mindnyájan, egyik úgy mint a másik, tegye meg. Szememre szokták vetni, hogy én anyagilag szívesen költök, de a magasabb szellemi diplomatikát elfelejtem. Most meg fogjuk látni, ki felejt el, én-e vagy azok, kik nincsenek azon véleményben, melyben én vagyok? Mindig megkülönböztetést tettem az elvekre nézve. Tudtam, hogy Magyarország szoros összeköttetésben van a közbirodalommal s jövődjének kifejtése e viszony kellő fölfogásán épül, és így azon esetekben, melyeknek elhatározása nem tőlünk függ, megvallom, elvekkel paradirozni, elveket kitűzni nem szerettem. Miért? Mert elvhalom olyanok közt, hol egyik az erősebb, bizonyosan az országnak nem válik hasznára. De midőn oly elvek jönnek szőnyegre, melyek Magyarországot bensőleg illetik, kész vagyok sokat áldozni. S ilyen a kérdés, mely most tanácskozás alatt van.“

Ezen előzmény után Széchenyi kifejté, hogy ő, ha a főrendek csak subsidiumot akarnak, minél nagyobb öszlet megajánlására szavaz; mert ha szellemileg nem nyer lelke írt, legalább nyerjen hazánk sybaritailag fényes áldozatot.

De ha a többség az oligarchismusnak és minden gyűlöletesnek szagát viselő subsidiumtól eltá-

vozik, ha a közfizetés elve ki fog mondatni: akkor ő kész kevés adóval is megelégnülni.

A conservatív párt vezérszónoka Széchen Antal gróf is hajlandónak nyilatkozott a közfizetés elvére.

A többség jól volt hangolva.

A pártok főnökei az alapeszmében egyetértettek.

És a nádor kijelenté: hogy a főrendek gróf Széchen Antal és gróf Széchenyi István előadását elfogadják, miszerint t. i. „egy közpénztár alakítás-sék, és abban nem csak a nemes, hanem egyáltalában az ország minden lakosai részt vegyenek“.

Nincs miért mondjam, mert tudja az egész ország, miként az october 28-ki dicső eredményeket a többi napok semmivé tették.

Széchenyi a közadózás ügye iránt tartott második beszédében már a hazafi mély bánatával panaszkodik, hogy a reactio az ellenzék szélső töredékének nézeteit tömegestől kezdi pártolni, s a kívánatok azért hangoltatnak mindig fölebb, mert a nemfizetők népszerű uton akarnak bonyodalmakat előidézni, melynek fonalszájai által a közadózás, mielőtt az elvből az alkalmazásba lépne, megfojtassék.

S ugy is történt.

Elkisértük, rövid vázlatokban, Széchenyit, mint szónokot, az 1844-ki országgyűlés berekesztéséig,

azon határig, a meddig még ezen pályán lényegesen, bár nem eldöntőleg, befolyhatott, a kérdések megoldására.

Sorainkat rekeszsze be néhány megjegyzés.

Széchenyi beszédei, mint a szabályos és rendezett szónoklat mintái, kevés figyelem alá jöhetnek; de mint egy elmés s nagy belátású férfiú nyilatkozatai, kitűnő becsüek.

Ő mindég rögtönzött s ritkán úgy, hogy véleményének alappontjait előre kigondolta vagy följegyezte volna.

Élcei hasonlithatlanok, polemiái élesek, eszméi világtapasztalást és sok gyakorlati bölcseséget tanusítók valának; de néha minden belső összefüggés nélkül szórattak a bámuló, tapsoló, vagy fölingerült közönség elébe és mozgásba hozták a kedélyeket, a nélkül, hogy a kérdést megmozdították s az eldöntéshez közelebb vezették volna.

Vannak beszédei, melyeken az ember végigragyogni látja a lángész szivárványát; de földre, hova lábát vethesse, alapra, melyen lelke megpihenjen és irányt vehessen, közelben s távolban egyaránt nem talál: minden villanyos, csillogó phantastikus alaku eszme-föllegekből áll és egy-egy nagy gondolat elmosódott vagy szaggatott körrajzaiból.

Vannak beszédei, melyek a szőnyegen levő tárgyat csak oldalvást érintik, s bár annyira elmések, józanok, fölvilágosítók, s bár oly érdekes autobiographiai adatokat nyújtanak, hogy megelégedéssel kell rájuk tekinteni: mégis az idegen anyagok

és a dologra nem tartozó tartalom miatt csak akkor lennének egész mértékben dicsérhetők, ha a kérdéstről, melyért mondattak, el tudnánk feledkezni.

Vannak beszédei, melyek a szőnyegre vont tárgy alapeszméjét mélyebb és eredetibb szempontból fogták föl s fejték ki, mint a többi szónoklatokban történt s ezen előny miatt, kivált pedig az élő, sajátos és plastikus előadás által nagy hatást gyakoroltak a közönségre; de most az olvasónak türelmét majdnem kifárasztják, a bonyodalmas stíl és az óriás terjedelmű mondatok miatt, melyekben — mint a chinai csont-golyó belsejében öt-hat kisebb golyó van egymásból kifaragva — a fő gondolat izei közé egy csoport mellékes gondolat és észrevétel szorult.

Azonban, ha szintén e hibákat igen sok esetben lehet Széchenyinek szemére vetni, mégis kétségtelen, hogy korának közvéleménye igen szigorúan vádolta őt a tárgyhoz nem tartozó kitérésért és a beszédeiben hiányzó benső egybefüggésért.

Végig tekintetem beszédeit, melyek a nyilvánosság elébe jöttek, s úgy találom, miként közülök épen azokban, mik rendetleneknek és ziláltaknak tartatának, gyakran egy magasabb és szellemibb neme az összefüggésnek létez, mely nagyobb vonzerejű, mint a gondolatoknak és a szókötéseknek pedant egybeillesztése, s az által hódít, mert a szökellő modor és merész átmenetek közt a közönségben eszméket ébreszt akkor is, midőn maga nem látszik eszméket nyujtani.

Aztán mellőzve e tekintetet is, Széchenyi szónoklatainak legalább fele oly szorosán a tárgyra vonatkozik, mint akárkié, s legfelebb egy rövid élceze vagy anecdota közbeszövése szakítja meg a logikai egymásutánnak szigorú fonalát.

Sőt némely polemiáiban a más véleményűek kolomposait az okoskodások oly erős és kapcsolatos phalanxával támadja meg, hogy előadását művészek tarthatnók, ha annyira nem lenne a megtámadott felek szavaira vonatkozó és tárgyilagos, miként azok nyilatkozatainak elolvasása nélkül okvetlenül homályosnak és száraznak kell látszania.

Kettőt találok Széchenyiben, mint szónokban, még megjegyzendőt.

Egyik azt, hogy midőn nagy gondolatai és messzeható tervei is vannak, soha saját szellemének legmagasabb nézpontjáig nem tud fölemelkedni; ő mint szónok kevésbé országlár, mint a minő szokott lenni kisebb körökben vagy dolgozó asztala mellett.

Továbbá Széchenyi, ha keble a szenvedélyek és behatások által ostromoltaték is, soha a közönség előtt élő szavakkal megható és mély érzéseket fösteni, soha a tömeget a szívnél fogva birtokába ejteni nem vala vagy alkalmas vagy hajlandó. Ő az irodalomban tudott a kebel legérzékenyebb hurjain játszani, a magán-társalgásban kedélyessége által gyakran elbájolta a körülé levőket, de mint szónok sokat ragadott tapsokra, senkit könyekre; sokat derített mosolyra, senkit nem indított meg;

soknak világosította, de kevésnek melegítette föl meggyőződését.

Ezért hiszem, hogy bár a szónoki pályára fényes természeti adományokkal volt megáldva, mégis, ha a hatás e nemét több előszeretettel kedvelte és üzte volna, mint valósággal tevő, úgy sem emelkedheték vala oly fokára a kitűnőségnek, melyen hibás nézetei s botlásai daczára is általában, mint államférfiu ragyog.

Menjünk át ezen senkitől tul nem haladt, kevesektől megközelített, eredménydús és tündöklő pálykörének összeállítására.

Lássuk Széchenyit, mint államférfiut.

Főbb irányainak, tetteinek és politikai küzdelmeinek rajzolásában nem szükség hoszasaknak lennünk s a kronologiai rendtől a világosság miatt eltávoznunk, miután a felebbiekben a nagyobb tájékozási kérdéseket ugyis előadtuk és számos tárgyra nézve a kiindulási fonal olvasóink kezében van.

A Hitel megjelenésétől (1830) kezdve Széchenyi államférfiui életét három korszakra lehet természetesen felosztani. Mindenik korszak nagyobb bevégzettségü, mint a közhatás pályáján rendszerint történni szokott; mindenik alatt a nemes gróf sorsa felett más szerencsecsillagzatok uralkodnak s befolyása a hazára más arányban és más politikai helyzetekben történik.

Az első korszak 1830-tól az 1840-ki országgyűlés berekesztéséig terjed: az a dicsőség és bámultatás ideje.

A második korszak a Pesti Hírlap megjelenésétől kezdve a grófnak mosonyi követté választásáig nyulik: ez a kifejlett nagyság és félreértetés, a cassandrai szavak és népszerűtlenség hét kinos, de maradandó becsü éveit foglalja magában.

A harmadik korszak pedig az utolsó rendi országgyűlés megnyitásától Széchenyi szerencsétlen betegségéig, a pozsonyi képviselőház tereméből a döblingi gyógyintézetig vezet: ez a hazáért megtört szív martyrologiája.

Tekintsük át mindenik korszakot főbb eredményiben, a tárgyilagosság szigorával, részrehajlatlanul és hidegen.

Mi se Széchenyinek, se politikai elleneinek nem akarunk ügyvivői lenni, midőn történet-írói lehetünk.

E szerep eléggé magas arra nézve, hogy könnyelműen föl ne áldoztassék.

Első korszak.

A Hitel, egy lángésznek ragyogó és szabálytalan míve, egy higgadt tervű izgatónak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, az eszmékben s később az intézményekben nagy forradalmat idézett elő.

A főbb emeltyük, melyek által az államnézetek egész szerkezetét félretolta s új irányoknak nyitott tért, igen egyszerűek, de óvatosan kiválasztottak valának.

Némely, többektől sejtett, de még eddig senki által el nem mondott vagy legalább eléggé nem indokolt tételből állottak.

Összevonom azokat néhány sorba.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; melynél fogva a fekvő vagyon se értékben, se jövedelemben nem növekedik, se el nem adható, se be nem ruháztatható: következőleg a birtokost, a helyett hogy védné, súlyosztja, a helyett hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzáláncolja a szegénységhez és előítéletekhez.

Megtámadta az adóssági törvényeket, a csalóknak vagy rossz fizetőknek kedvező magyar pörrendszert, és az ugynevezett nemesi szabadság alapjait tevő IX-ik titulushoz részint kinövéseit, részint kizárólagosságát: — ezen kártékony toldalékait a szintén kártékony hűbéri birtokjogoknak, melyek a személyi és vagyoni hitel teljes tönkretételét bevégezvén, a magyar nemest a szabadság hazug álmai közt a világ legfüggőbb és legtehetetlenebb lényévé változtatják.

Megtámadta a robotrendszert, mely a nemzet-erőből nagy összeget majdnem oly eredmény nélkül fecsérel szét, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriás gödröt ásatni, a következő félévben megint betölteni, és ezen bőszt fáradságot szünetlenül azon derült arczczal végzeni, hogy valami kincsaknát mível, melyből pénz és kényelem serked.

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágy munkán nyugvó rendszerét, mely által mindig sárra sár fog fektettetni; megtámadta az országos vonaloknak is megyei kézben tartását, mi miatt a kiállítási erő és forgalom örökre pangani fog s kijelölte a centralisatiót a közlekedési vállalatokra nézve, mint a siker egyedüli eszközét.

E pontok által Széchenyi hadat izent az egész multnak.

Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság“ fogalom-összevét.

S a magánjog körüli izgatást a gyökeres reformok felé irányozván, a kérdések természetes összefüggésénél fogva, az alkotmányt a régi sarkeszméken, melyeken nyugodt, azon esetre, ha izgatásai a kedélyekben gyökeret vernek, végtére is fentarthatatlanná tette.

A Hitelnek új korszakot kelle nyitni, mihelyt a kormány a megkezdett eszmemozgalmat csirájában el nem nyomja; vagy az ó-meggyőzések az ellentállásban elég rugonyossággal és a történeti tér védelmében elég gondolatbőséggel nem rendelkeznek.

Széchenyi, hogy czéljaira a lelkesedés zászlója lobogtassék a fiatalság és erély képviselői által, a könyv izgató tartalmán és virágos irmodorán kívül, két jól kiszámított és csábító kiindulási pontot állított föl.

A kornak, melyben a Hitel megjelent, épen ellenkező vala meggyőződése mindkettőről.

Az akkori közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a kormányban fekszik hátramaradásunk oka és e miatt az ellenzésen kívül lehetetlen másként munkálni a haladásra. Széchenyi ezt határozottan tagadá, s helyébe merész dialectikájával a következő elvet igtatá: ha magunkat, ha a jogviszonyokat, melyeknek változtatása tőlünk függ és a birodalmi érdekekbe nem ütközik, gyökeresen reformáljuk, megmentve és felvirágozva leend a haza.

Ezen új nézet, mely egészen czélszerű, de csak félig volt igaz, lefegyverzé a mindenek előtt nyugalomra vágyó kormányt, fölvillanyozta a becszomjas egyéneket, felelőssé tette az ország jövődjéért a hanyagot és torhát, élénk mozgalmat támasztott a kedélyekben és az eszmék iniciatíváját visszaadta a gondolkodni merő nemzetnek.

Továbbá a Hitel megjelenésekor közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a magyar dicsősége a multban van, hirtelen Mohácsnál elenyészett, a nemzeti nagyság az életből a historia régi lapjaira költözött, s most már mi, mint nemzet, a télre hajló kor hideg, ködös és egészségtelen végnapjait éljük; szerencsések, midőn a régi századokra visszaandaloghatunk, boldogok, midőn a szűk jelenből a leélt idők emlékei közé menekülhetünk. — Széchenyi ez enerváló s a lélek rugonyosságát megtörő nézet ellen tiltakozott. A nemzet valódi dicsőségére sehol nem talált a multban; a nemzet fiatalságán kívül semmi egyébre a jelenben. A historiát megkicsinyíté, hogy a multról elvett súlyt a jövőre vesse,

s hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására fordítsa a közfigyelmet. — Soha eszme nagyobb benyomást nem tőn a kedélyekre, mint Széchenyinek következő állítása: sokan azt mondják: „a magyar volt“; én azt hiszem: „a magyar lesz“.

A nagy izgatónak ily véleménye egy szerencsés inspiratio volt, eszélyesen fölhasználva.

Egyébiránt a Hitel írója maga sem vala még akkor állításával tisztában.

Sejté, hogy igaza van; de a mit bebizonyításul használt, plagium.

Benthamból kölcsönöztetéek. A francia viszonyokról mondott eszmék voltak majdnem lefordítva, csakhogy szent Lajos helyett Nagy Lajos, XIV. Lajos helyett pedig Mátyás király iktattaték ama sorok közé, melyek megmutatandók, hogy a multban valódi nagyság sehol sincs, s így a jövődőtől lehet mindent várni.

A fajunk ifjuságáról való elmélet tehát igen ingatag lábon állott; sőt az, mire támaszkodék, nem is láb, — kölcsönzött mankó volt.

De a nemzet erőtől pezsgő része szentirási igének vette a jóslatot: „hogy a magyar lesz“.

Az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltá fel.

Ez eszme: „a magyar lesz“ az erély; a „magyar volt“ a csüggedés.

S az idő bebizonyította, mit Széchenyi nem tudott.

A magyar „fiatal nemzet lőn“ vagy mert az vala; vagy mert egy lángész által annak kiáltátek ki.

És teljesült a költő szava :

„Mit dem Genius steht die Natur in ewigem Bunde:
Was der eine verspricht, leistet die andere gewiss.“ —

Meg vagyok győződve, miként a két uj állítás nélkül: hogy t. i. hátramaradásunk oka nem egészen a kormányban, de magunkban fekszik, és csak magunk által szüntethetik meg, — s hogy a magyarnak valódi nagysága a sorstól ezentulra van föntartva: Széchenyi Hitele az eszmékben soha azon forradalmat, melyet előidézett, nem támaszhatta volna.

Különben is Kossuth tévedett, midőn hívé, hogy a Széchenyi által hirdetett eszmékre el volt készülve a közvélemény.

Taglaltam a maga helyén és visszavittem igazi mértékére az országgyűléseknek és a rendszeres bizottsági munkálatoknak hatását a reformkérdések előkészítésére.

Valóban e hatás parányi volt.

Az ellenzéki szellem erősítette az önálló gondolkozást; de táplálékkal nem látta el.

S ha uttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem „volt“, hanem „lesz“; kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtettek

irodalmat közönség nélkül, harczoltak a neologismusért, majdnem csak magok által kölcsönösen olvasatva, és midőn már lőn közönség, mely az irói fáradozásokat méltányolni kezdé, az elismertetés e bátor kezdeményezőknék többnyire csak emlékeiket jutalmazhatta.

Kétségkívül a nyelvujítók voltak a politikai ujítóknak előkészítői.

Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékonyná, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologismus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.

A Hitel hamar gyűjtött proselytákat; de inkább az eszme, mint a hatalom emberei közt, inkább a tanhelyeken és a nagyobb városokban, mint a régi politikai pártoknál és a vidéki nemesség soraiban.

A falun megégették e könyvet az apák, míg a tanodákban fiaik áhitattal olvasák.

A régi táblabíró parasztlázítónak és birtokrablónak hitte Széchenyit, de a tiszteletbeli aljegyző és a fiatal ügyvéd a haza megváltójának.

A reactió, azaz a nemesi rendnek, az akkori hivatalos országnak számszerinti nagy többsége, az első ügyvivőt Széchenyi reformeszméi ellen az oppositio sorából nyerte.

Gróf Dessewffy József kiadta Taglalatait; utána vagy vele majdnem együtt megmozdultak az ó-rendszer kisebb tekintélyü pártolói is, és csakhamar a Hitel ellen egy egész kis irodalom támadt, ismeretlen vagy alig ismert nevekből.

Kérdezteték s faggattaték Széchenyi, mint Uriel Acosta a zsynagoga és traditio tanárai által. A hajtekeresés s parókás vádlóknak Talmudjok volt Verböczy; doctrinájok a pecsétes levelek, az ősi kiváltságok és a történelmi jog.

Miként a megrendített ó fogalmak és a még formulázatlan új korszükségek közti harcokban, többnyire szűkkeblűség jellemzi a fenállónak hőseit, illoyalitás az eszmemozgalmak kezdeményezőit: — úgy történt a Dessewffyvel folytatott polemiákban is.

Széchenyi a „Taglalatra“ a „Világ“ czimű vastag könyvvel felelt.

A reformator kevesellé, hogy megczáfoltassék bírálója; leverni, megsemmisíteni akarta. Dessewffy, az országgyűlések és a tudományos világ tiszteletben álló férfja, nemcsak kiforgatva lőn nézeteiből, mi helyesen történt; de egyszersmind véleményei miatt nevetségessé és gyűlöletessé téve, mi sem a szőnyegen levő kérdésekre nézve szükséges, sem a jövő tekintetéből hasznos nem vala. S ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a tekintélyek kiméretlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitatkozási modor, mely nálunk később lábra kapott, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné

tette, s a szenvedélyek tajtékával mindent beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett: — ismétlem, e szenvedélyes modor, melyet Széchenyi később annyira kárhoztatott, a „Világ“ nagy hírű írójában talált egyik fő kezdeményezőre.

Különben a „Világ“ Széchenyinek legjobb és legdiadalmasabb mive volt.

A Hitel alapeszméinek nagy bejáratot szerzett a közvéleménybe.

A stabilismus tanait fölforgatta, a haladás barátait merészebbekké tette, a kétkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémitá.

„A Világ, így kiált fel egy akkori bírálója, előhírnöke a tűzoszlopnak, mely minket magyarokat egykor a terméketlen és sötét pusztából az ígéret földére vezetend; a Világ első derengése a ragyogó keleti csillagnak, mely a hatalom embereinek és a népnek utat mutat a megváltó felé; a Világ egy fénytorony, mely vigasztaló sugárait messze kiküldi és irányt jelöl, midőn a viharos éjben megtörhetetlen talaját a hullámok siker nélkül ostromolják.“

Széchenyi e második munkájában a „Hitel“ eszméinek fejtegetésén kívül az egyesületi szellem terjesztése, a magyar nyelv diplomatikai jogkörének szélesítése, az intelligenciai mozgalmak centralisálása és azon központosítási irány mellett agitál, mely a közlekedési vonaloktól kezdve, az anyagi haladás minden főbb fanalszárait Buda-Pestre, mint

Magyarország szívébe gyűjtse össze, s onnan terjeszse ki rendszeresen. (Baron)

Csakhamar elkészült, bár a sajtó által későn tétetett közzé Széchenyi harmadik munkája, a Stadium, mely berekeszti az általános politikai reformokra vonatkozó izgatásainak cyclusát.

Azontul Széchenyi csak egyes kérdések felett szólal föl, vagy pedig, miként politikai pályája második korszakában történik, a nem maga idejében és veszélyes modorban gyakoroltnak hitt agitációk ellen folytat háborut.

A Stadium, ellenkezőleg mint a Hitel és Világ, rendszeres könyv s egy fonalszálból van leszöve. Irmodora pongyolább; de logikája szigoruabb és előadása kevésbé áradozó.

A közelgő országgyűlés teendőjét jelöli ki.

Kézikönyve a radikális reformoknak, mérsékelt és csábító külsőbe öltöztetve.

Alapja Bentham utilitási elve, melyet Széchenyi már a Világban az értelem, az ítélőtehetség és a képzelem minden virágaival megkoszoruzott.

A Stadium a legmesteribb dialectikával törekszik bebizonyítani és többnyire be is bizonyítja, hogy a reformok, melyek általa, mint halaszthatlan teendők, ajánlatba hozatnak, nemcsak a hazának, nemcsak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de a mi a fő dolog, még azoknak is, kik a jogokról lemondanak, gazdagodására nagy mértékben fognak hatni.

A Stadium el akarja hitetni, s többnyire erős okokkal, hogy minden általa megtámadott előjog eldobása, a kiváltságosoknak, kik eldobják, egy-egy szép összeg pénzt dug zsebébe.

E könyv vitatja, hogy a reformok iránt tulajdonkép egész Magyarországon még a legközönyösebbek azok lehetnének, kiknek jelenleg semmi joguk nincs, és a haladás leghőbb pártolóinak, önhasznukért, épen azoknak kell lenniök, kik az előjogok birtokában vannak.

A Stadium alapeszméje: a radikalismus, a fekvő vagyon és a szabadalmak tulajdonosainak meggazdagítása.

Előáll Van Peng — van a mi peng — egy óriás vagyonu hollandus, kitől a bene possessionatus táblabíró kölcsönözhet, vagy a kinek jószága egy részét, hogy a többit investálhassa, el is adhatja.

Van Peng ur eszményképe az iparnak, a vállalkozási szellemnek, és a hitel után sovárgó pénzes zsákoknak.

Van Peng ellensége a régi birtokrendszernek s azt mindenütt korholja, szidja, nevetségessé teszi.

A bene possessionatus táblabíró, bármint rimánkodik, a kegyetlen Van Peng urtól zálogra, sőt perennalis fassióra is igen keveset kap: a kölcsönről pedig, mely által tündér-kertté varázsoltathatnék az aviticum mocsárja és homokja, a hideg hollandi vagy nem akar épen semmit tudni; vagy

pedig a kamatra nézve oly Shylok, ki a szegény táblabiróból nemcsak egy font hust szándékozik kivágni, de minden vérét uzsorában követeli.

Azonban a hangulat és szerep rögtön megváltozik, mihelyt a táblabiró az előjogokat és a Titulus nonust a haza oltárára kezdi lerakni.

Van Peng tüstént a legnyájasabb férfit, a mint az ó birtokrendszer, a mint a kopott kiváltságok és a függő pecsétetes levelek tartalma egyenként fölládoztatik, örömtől sugárzó arczczal kiáltja: most száz procenttel, most megint száz procenttel, most újra száz procenttel adok többet a tekintetes ur birtokáért; most már kölcsönzök a beruházásokra mérséklett kamattal, most olcsó kamattal, most már a legolcsóbb kamattal, ... ah! istenem! már egészen szolgálatjára állok és ön a legszerencsésebb halandó, mert a haza boldogítója lett és mellesleg megis gazdagodott.

Ez a Stadium izgatási modora.

Benne a mély felfogás, a valóságos érdekek bölcs taglalata, szövetkezik az ígéretési árveréssel.

Az a mit a gróf capacitatióknak nevez: capacitatio a főeszmékre, ámitás a kiszinezésre nézve.

Ha hatni akart az ó-fogalmak megingatására, e cél elérése; ha hitte, hogy az ő capacitatiójában nincs az elméknek oly lendület, a kedélyeknek oly irány adva, mely midőn az alkotmányos formák lassúsága által föltartóztatnék, végre a Kossuth jelzavát, hogy t. i. a nemzet nem kér, de követel, magától kitalálandja: ha, ismétlem, Széchenyi azt

hitte, hogy Stadiumában a hideg számítás nem változott egy nemévé a képzelem általi izgatásnak: akkor, nézetem szerint, igen kevésre becsülte saját fényes és szemkápráztató dialectikáját.

A Stadium másik, sokkal lényegesebb hibáját, más alkalommal taglaltam.

Elmondám tudniillik, hogy a gróf csodálandó ügyességgel és elmemélységgel indokolta az egyes reformkérdések sürgetősségét, hatását az államra és anyagi hasznait az egyénekre; azonban mellőzte a részleteket, melyek útján indítványa, jogösszegünk történelmi előzményei közt létesítendő. Csinált elvtörvényeket, három vagy négy sorból állókat.

E modornak hatását a későbbi évek eszmemozgalmaira föltártam.

Azon reformok, melyeket Széchenyi a Stadiumban, ezen be nem végzett munkában, a nemzet első teendőiként jelöl ki, s melyeknek fejtegetésére körülményesen kiterjeszkedett, a következők: hozassék be a hitel emelésére a váltójog; az ősiség és a fiscalitás töröltessenek el; mondassék ki a nem-nemesek szabad birtokszerezhetési joga s a haza minden polgárainak törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válaszszanak magoknak megyei pártvédet, kik a tagosítási és arányosítási pörökben érdekeiket a földesur ellenében képviseljék; a házipénztár és az országgyűlési költségek terheinek hordozásához mindenki birtokaránylag járuljon; a fő közle-

kedési vonalok az országgyűlés által jelöltessenek ki, s létesítésökre és fõntartásokra szintén mindenki egyenlõleg adózzék; végre a monopolumok, vagy más szavakkal a regalék, a czéhek és limitatiók töröltessenek el.

Látható, hogy a közjogi reformokon kívül, csak az erõltetett örökváltság kérdése az, melyet az 1847-ki országgyűlésig az ellenzék által sürgett korigények közül, Széchenyi már a Stadiumban, mint mellõzhetlen teendõt, nem indítványozott: sõt a regalék megváltása vagy eltörlése a forradalom alatti idõk parlamentaris vitatásai közül is kibontakozott; a czéhek a februári napokat régi szerkezetökben túlélték, és az õsiség a vele kapcsolatban álló fiscalitással együtt csak elvileg van most is eltörölve, vagy sajátlag eltörölve sincs, hanem megingattaték.

Széchenyi nagy, de a nemzetélet egész történelmi multjával összeütközõ reformjai, hihetõleg eldöntõ hatást nem gyakoroltak volna a közvéleményre, ha õ nem bir oly szokatlan ügyességgel, elõrelátással és mélységgel az egyesületi és vállalkozási szellem fölébresztésére.

A mi politikusaink soha eléggé felfogni nem tudták az anyagi mozgalmak hatását az eszmék fejlõdésére; nem értették azon csodálatos erõt, azon büszke önérzést, melyet egy mindenben hátramaradt és sokáig pangó népben az elsõ siker, az elsõ látható, megmérhetõ, kézzel fogható eredmény okoz,

ha közakarattal létesült, vagy azok kezéből jön, egy szebb jövő elöhirnökeiként léptek föl.

Aztán, miként az új vallás kezdeményezői, nem az eszmék, hanem a csodákba vetett hit által szerezték a proselytákat; szintugy valami kitünőt, valami felötlőt, valami olyat, mely a képzelődést foglalatoskodtatja, és a szokatlan dolgok teljesítése által gerjeszt bizodalmat, szeret a nép első reformátoraiban látni. — Ilyek a nagyobb szabásu anyagi vállalatok.

Kétségkívül Széchenyi pártolói közöl, ha nem is az értelmesebb, de a számosabb rész, midőn merész reformjait megpendité, vagy nyegle tervkészítőnek, vagy álmodozó szobabölcsnek tartotta volna őt, ki az életet a czifra elméletek drótsodronyán akarja mozgatni: ha anyagi vállalatainak rendkívüli sikere nem hirdette volna, hogy a mihez nyul, annak okvetlenül létesülni kell.

Olvassa el akárki a gróf elleni polemiákat s látni fogja, mily kevesen merték az ő reformeszméi ellen fölhozni: ez theoria, ez nem megy az életben, ez impraktikus nézet, ez kivihetetlen, ez ábránd, ez utópia. S pedig minden ujitót ily állítások szoktak elhalmozni és leverni.

S miért történt e kimélet? Miért vetette el legerősebb, sőt egyetlen fegyverét a régi rendszer, midőn Széchenyi által ostromoltatott?

Mert az anyagi vállalatokban szerencséje, mert a kivitel körüli ügyesség megdöbbentett és bámulásra ragadott mindent.

Hamar vált nevetségessé, őt nem olyannak tartani, ki a mit akar, végre is tudja hajtani.

Az előállítási practikus modor kezességét ígért a jogviszonyokra vonatkozó reformeszmék életrevalósága iránt is.

Bármint fáj a táblabíró szive Széchenyi indítványainak hallására, nem bátorkodott mondani: ez legfelebb szép theoria; mert félt, hogy válaszul fogja nyerni: bizzák csak reám, majd eligazítom.

A politika megdönthetlen aphorizmája: hogy a főnálló akkor már erkölcsileg megbukott, midőn a reformokra, melyek helyébe lépni akarnak, nem sütheti a kivihetetlenség bélyegét.

A status quo, mikor megtámadóját a tettek és előállítás emberének kénytelen hinni, többnyire aláírta saját halálos ítéletét.

És kétségkívül Széchenyi például az ősiség népszerűtlenítésére legalább annyit folyt be az előállítás terén szerzett hirnevének, és azon hitnek, hogy ő kiválólag gyakorlati eszű férfiú, varázshatása által, mint a Van Peng ur szájába adott ragyogó és meggyőző, számokon épült és mégis némileg mystifikáló okoskodásai után.

Egyébiránt a mily mélyen értette Széchenyi a magánjogi változtatásoknak alig észrevehető, de biztos működését az alkotmányos élet és állami formák átalakítására; szintugy tudta fölszámítani az anyagi vállalatok erkölcsi eredményeit, és hatásait a közszellem emelésére. — E rendszeretlennek látszó agyban minden organice függött össze.

„Ha, így szól Széchenyi Magyarország kiváltságos lakosaihoz intézett rövid röpiratában, — ha örökké egyedül nemzetiséget, vallást, coordinációkat pengetünk, miknek, ámbár előmeneteleink alapjai és ekkép szent ihletéssel ápolandók, azért nemzetünkre mégis csak közvetve s idővel lehet teljes idvességü hatásuk ; ha az elvkérdések mellett nincs kellő figyelmünk a jelenre, a mai napra, s mind arra, mi ugyszólván bőrünkre és csontunkra ég ; ha nem teszünk hasonlólag kellőt és czélszerűt mind annak életbeléptetésére, mik nélkül oly aggasztón sinylünk, minők például a közlekedések, tanodák, hitelintézetek: akkor, oh akkor sokban a legdicsőbb nemzetiségi s alkotmányi elvdiadal is bizony egyedül közönyös kebelre talál, sőt még émelygést is okoz vagy boszantást gerjeszt. Mert míg emberek vagyunk, általában véve még a legmagasb, legszemélyesebb dolognak is csak úgy van jó illata, közkelete s tartós divata, ha nincs az elizetlenítve mindazon anyagi életjavak, sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, melyekkel, bár akarjuk bár ne, meg nem szünő érintkezésben vagyunk. Ugy, hogy bármily különösnek látszassék is ezen állítás sok előtt, bizony nem hiszek én ott nagy, általános, magasztos és kivált tartós szellemi kifejlést lehetőnek, mely a nagy közönségnek nedv és vérébe menne át, legyen az aztán bár vallás, nemzetiség, alkotmány vagy bármily nemü erkölcsi haladás dolgában: hol minden jobb közlekedések s kiviteli csatornák, könnyű kereset, gyakorlati kiképzésre czélzó

intézetek stb. hija miatt, a haza oly testhez hasonlít, mint a milyet gutaütés környez; hol ekkép, midőn minden pang, minden dermedez, természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne suttana a legközelebbi életszükségek fejletlen léte, s ki ehhezképest — mert hiszen meg nem szünőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi fölhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is.“

Széchenyi, értvén a közlekedési reformok és iparvállalatok erkölcsi és szellemi hatásait, öszhangzásba akarta hozni az anyagi javításokat az elvkérésekkel, a kézmunkát és gőzerőt a nemzetiség és alkotmányos lét fejlődésével.

Nagyszerű, de óriás nehézségekbe ütköző terv.

A kiállítási erőkből politikai erőket készíteni, és mind a politikai, mind a kiállítási erőket a nemzetiség számára lefoglalni: valóban ez a legszédítőbb eszme, s mégis Széchenyi által alakot, életet nyert s győzedelmei csak Kossuth hatalomra jutásával szüntek meg.

Már a Világ közzétételek or, mint látszik, a gróftisztában volt az anyagi vállalatok körüli terveivel s felfogta azok jelentékenységét.

Csodálatos gyorsasággal nyult a létesítéshez.

A magyar tudós társaságot, a casinót és lóversenyt, miknek még azelőtt adott életet, új és szintén eldöntő hatásu kezdeményezések váltották fel. Egész sora a gazdasági, ipari és közlekedési föladatoknak mozdították elő, egyletek, rész-

vénytársulatok és kereskedelmi vállalkozások által; — melyeknek indítványozója, létrehozója, éltető szelleme Széchenyi volt.

Az ő neve csakhamar a siker kezességévé lőn.

A nemzetben felköltött egyesületi és vállalkozási erő minden nyilvánulása, legalább tíz év alatt, kizárólag a gróf személyében öszpontosult.

Pártolásától függött az eredmény.

Nézetei határoztak a teendők sora és fontossága felett.

Tekintélye megdöntött minden ellenkező irányokat.

Ő vált az előállítási tér autocratorává.

És politikai pályájának ezen befolyásos korszaka alatt Buda-Pest fényben, gazdagságban, kiterjedésben oly óriásilag kezdett emelkedni, mint csak Amerikának szerencsés városai szoktak.

A közlekedési nagyobb vállalatok megindulának. S a dunai gőzhajózás és a budapesti lánczhid által Széchenyi Magyarországot az európai polgárisodás részvényesei közé lajstromozta be.

Egyetlen hőn ápolt terve volt, mely a viszonyok szirtein, bár nem egészen, de nagy részben hajótörést szenvedett: értem Buda-Pestnek a fekete tengerrel szoros és élénk összeköttetését, a megtisztított és szabályozott Dunán.

A mi e részben eredménydus történt, a mérnöki kitűnő munkálatoktól kezdve az aldunai sziklák szétrepesztéséig, s a Széchenyi nevét viselő pompás szirtutakig, az, a kormány erélyes pártfo-

gásán kívül, a gróf lángeszének, ügyes tapintatának és ernyedetlen munkásságának emléke: a mi pedig a végeredményt lehetetlenné vagy aránylag csekélylyé tette, az, az európai viszonyokban, a török birodalommal kötött diplomatikai szerződésekben s e szerződéseknek oly alkalmazási módszereiben fektült, melyeket részint előre meggátolni, részint később kiegyenliteni az osztrák ministerium őszinte és kitartó fáradozásainak sem sikerülhetett.

Széchenyi kettős megtámadása, a tettek és eszmék általi rendszeres ostrom, néhány év alatt hátrálásra, sőt teljes visszavonulásra kényszeríté a status quo csökönös pártolóit. A régi rendszer kialkuvást nem tűró vezérei, zászlótartói, hirnökei, paizs- és podgyászvivői, az egész avasdi párt, nagy és kicsiny ügynökeivel együtt odahagyta az irodalom csataterét, ritkán fogadta el a keztyüt a megyegyűléseken és csak a hatalom legfelső régióiban remélt még segédet és támaszt.

Széchenyi népszerűsége a diadal-trophaeumok által mindig magasabbra emelkedék.

De e népszerűségnek — ha nem csalódom — más alakja volt, mint a közelebbi idők alattinak.

Az kevésbbé vala szenvedélyes, kevésbbé követelő. Inkább karolta át az eredményeket, mint az egyént. Inkább hódolt az eszméknek és a sikernek, mint magának Széchenyinek.

A népszerűség nem mondotta neki, mint később Kossuthnak, vagy mint egykor Villeroy marschall az erkélyre lépő francia királynak: uram! a kiket magad alatt látsz, a kik ezerenként tekintenek föl reád, mind rabjaid és várják szeszélyedet, hogy teljesítsék.

E nemü szolgálai vagy őrjöngő bálványimádást a tömeg nem mutatott soha Széchenyi iránt.

Felsőségét elismerte, utmutatásait követé, intéseit meghallgatta, nem engede a haladás előharczosának homlokára virágfüzér helyett töviskoszort tétetni, inkább bizott benne, mint hitt a gyanusítóknak: — ilyen vala Széchenyi népszerűsége.

A lázas, a mámoros, a bachánsnővé változott népkegy, mely ölelései által kedvenceire is rálehelte az ittasságot: akkor még nem vala nálunk oly ismeretes, mint utóbb.

És Széchenyi sok bámulót, sok követőt, sok erélyes védelmezőt számlált maga körül; de vak imádoikat és fanatisált eszközöket jóval kevesebb mennyiségben, mint tetteinek és iratainak a sajtó útján megjelent sallangos, fölcsigázott s ömlengő magasztalásaiból gondolni lehetne.

Itt kell még emlitenem, hogy már közpályájának első korszakában is többször vala népszerűsége bár mulékony, de erős rázkódásoknak kitéve.

Aztán midőn hatása legáltalánosabbá vált, emelkedék az ellenzék sorából versenytársa, kivel őt a közvélemény minden kielégítő ok nélkül párhuzamba akarta tenni, hogy legalább egy araszszal

megrövidíthesse: mintha magasságától tartott volna, mintha befolyását unni vagy rettegni kezdené.

Wesselényi Miklóst értem itt.

Az 1833-ki és az 1834-ki kolozsvári országgyűlésen Wesselényi, mint parlamenti szónok, méltó elismertetést nyert: sőt az ellenzék vezetőjévé lőn, ugy a Deák föllépéseig Pozsonyban, mint, kivált a pártszenvédélyek elmérgesedése után, az erdélyi törvényhozás és megyei közgyűlések termeiben.

Wesselényi kitűnő jellem s tehetség volt; de a történetíró alig fogja valaha átlátni, hogy miért hasonlították össze a kortársak által Széchenyivel akként, hogy az utóbbi veszítsen.

Pedig ez megtörtént.

1833-tól fogva 1836-ig rendes vitatkozási tárgy vala: hogy a két magasztalt tekintély közül melyiké a belátás, a hazafiság és az állambölcsesség babérja?

Széchenyinek szélesebb és mélyebb, Wesselényinek lármásabb, ujongatóbb s kardcsörgetőbb népszerűsége volt.

Kossuth az uralkodó nézeteket e két férfiu pályájáról gyönyörűen összeállította.

Soraiban éles észszel és hiven van visszaadva a kor véleménye Széchenyiről s Wesselényiről; de hogy aztán e vélemény maga éles elmét tanusít-e és hűn-e? az, nézetem szerint egészen más és sokkal kétségesebb kérdés.

Én, a hely szűke miatt, Kossuth igen érdekes rajzának csak néhány alapvonásait idézhetem.

„Huzamos időn át — így szól ő — két jeles hazafi vezérlé a javítási párt közvéleményét. És e két nevet, miként egy volt tiszteletünkben, úgy elvek iránt is egybefoglalók. Azonban vettük észre, és lehetetlen volt észre nem vennünk, hogy a két vezér egy idő óta nem karöltve jár s utjaik mindinkább szerteágaznak. Egyes részletekben a siker Széchenyi mellett volt; de valának sokan, kik úgy vélekedtek, mikép e részletek oly üdvösségre, minő a magyarnak kell, hogy boldog legyen, vezetni soha sem fognak, ha elsőséget vivnak ki magoknak az elvek fölött, miket a közvélemény Wesselényiben személyesite. És a fejlődő nemzeti értelem gyakran veté föl vitatás kérdéséül: mi a különbség a két hazafi tervei közt? Természetünkhez tartozik, hogy ha egyszer kérdés támad az ember keblében, a felelet is elkövetkezik. — Így erednek a pártok a politikában. Kik az őszinte kérdésre önmagoknak őszintén megfelelnek, kiknek meggyőződésük van, képezik a pártok gyűjtő magvát, melyhez aztán sok vak utánzó, sok szennyes érdek és sok salak is csatlakozik. — És mondák az emberek: Széchenyi vagyonság útján akar vezetni közszabadságra; Wesselényi pedig a közszabadság útján vagyonságra. Amaz ezt tartja: legyünk csak gazdagok, a szabadság majdan elkövetkezik. Emez viszont: csak szabadok legyünk, a gazdagság majd önként eljő. —“

Kossuth a két eszme különbségét és egymástól mindinkább eltávozó irányait az akkori kor em-

bereinek fölfogása szerint fejtegetvén, végre a Wes-selényit pártolók nézeteire veti a nagyobb súlyt, a következő elmefuttatás által: „Nem mutathat nemzetet a historia, mely gazdagság által jutott volna el szabadságra, de mutat sokat, mely gazdagság által ősz szabadságát elvesztette. Már Cato mondja: *Timeo ne divitiae magis nos ceperint, quam nos ipsas.* Csak oly gazdagság nem veszélyes a szabadságnak, mely a nemzet erkölcsi és anyagi tehetségének szabad kifejlődéséből szabadon fejlett; az, mit a kegyelem nyújt, mi jogok árán vásároltatik, tartós jólétet soha sem szül: s így mindenek előtt ójuk meg a szabadságot, a mely már van, mert a mit itt veszítünk, azt békés uton vissza nem nyerjük tán soha is. És azért jogainkból semmi áron! S míg tehát itt egy részről mindig örködünk, más részről emeljük a szabadság sánczai közé mindig többeket. A szabadság nem veszit, ha megosztatik, sőt mindenkor nő és erősödik. Midőn ezt tesszük, az anyagi fejlődést is legsikeresebben mozdítjuk elő; mert ha igaz, hogy csak azon jólét tartós és állandó, mely a nemzetből fejlett ki önkényt és szabadon: a szellemi érdeket kell fejteni, hogy a jólét kifejlődhesék önként, szabadon. A szabad szellem csodákat mivel az anyagon is. Ez az ut igaz nehezebb és akadékosabb, indulatot és féltékenységet költ fel ellenünk: de a jog maga nem lesz áldozat. S ha gyöngék vagyunk, ha a szabadságot védeni, fejteni

tehetetlenek : inkább akármilyen, mint testi jókért nyakunkba rázott szolgajárom.“

Igaz, hogy e párhuzam hűn van Kossuth által ecsetelve ; de szintén az is igaz, hogy alig lehet alaptalanabbul fölvenni két tekintélyes egyén állását a politika nagy kérdéseinek irányában, mint a hogy a kortársaknak, kik ily párhuzammal megelégtültek, sikerült.

E szerint t. i. úgy látszik, mintha Wesselényi a közjogi reformok mélyeiben buvárkodni tűzte volna ki feladatul, s mintha ő lett volna csordultig teli azon eszmével, hogy az ország boldogságának alapja az, ha minél inkább közeledünk az általános szavazatjoghoz ; mert a szabadság mindenkor nő és erősödik, ha a szavazatok szaporodnak.

E párhuzamból úgy látszik, mintha Wesselényi az alkotmány ujitgatásai és a szabadság nagy elveinek beoltása által akará vala a statusquot megváltoztatni, a magánjogi régi viszonyokat lehetetlenné tenni, a pörfolyamot feldönteni, a hitelt megalapítani, és az anyagi javításokat előidézni.

Wesselényiről állittatik ez, ki az országgyűlés coordinatiojától, sőt a házszabályok készítésétől kezdve, minden indítványtól, mely közjogi változtatásokra vonatkozáék, különösen irtózott, s még a városok rendezését sem igen kedveltette.

Valóban bő költői érre volt szükség, hogy ily tulajdonok fedeztessenek föl Wesselényiben.

De hasonló eredetiséget tanusít a párhuzam másik fele is.

Szerinte Széchenyi olyan materialista, ki mindig „panem et circenses“ után jár, ki egy sybaritai kényelemben hiszi rejleni a függetlenséget, s ki nem kételkedik, hogy minden forint, akármiként szereztetik meg, egy lap a szabadság könyvéből, és a zsidók gazdagsága a szabadság összes doctrináinak diszes és illuminált kiadása.

A párhuzam e bölcsesége azon férfiura vonatkozik, ki oly mélyen fogta föl a magánjog és anyagi kérdések befolyását az állam sorsára és formáira; ki vállalatait a szellem emeltyűjévé tette, ki semmihez nem fogott, melynek erkölcsi osztaléka nem vala; ki a lánczhiddal a vámmentességet bukatta meg; a közlekedési eszközökkel a nem-adózást kívánta feldönteni; az egyesületekkel a politikai eszmék központosítására működött; a magánjogi változásokkal az aristokratia kizárólagos befolyását támadta meg gyökerében, számos kísérleteivel egy különálló magyar pénzügyi rendszer létesítésére törekvék, és a munkásság minden terén fajunk megmentése után, második vezérsillagául tűzé ki: „hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolását egy elkopott, félig meddig feudalis, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő és minden állfénytől kitisztult képviseleti rendszerre.“

A ki Wesselényi és Széchenyi közt az utolsó különbségeket akarja keresni, inkább onnan indulhat ki, hogy Wesselényi a régi alkotmány védelmi posztóit kívánta hiven megtartani és félt a köz- és magánjogi nagyobb reformoktól mind addig, míg

Ausztria absolutistikus irányúnak marad, s míg az örökös tartományok is alkotmányt nem nyernek.

Ellenben Széchenyi szükségesnek tartá, hogy azt „Ausztriával való vegyes házasság“ alatt is folytonosan és azon eszközök által, melyek lehetségessé teszik, gyűjtsük anyagi és erkölcsi erőnket, reformáljuk viszonyainkat oly téren, hol legtöbb eredménnyel lehet; neveljük értelmi súlyunkat; egyesítsük a néposztályok érdekeit; s úgy igyekezzünk alkotmányunkkal és anyagi előállítási tehetségünkkel gazdálkodni, hogy hangadók lehessünk a birodalomban minden nagy fordulatpontnál, s akár az absolutismus, akár a szabadság uralkodik Bécsben, mi helyzetünk sajátságaiból a legtöbb kamatot legyünk alkalmasok hazánk számára kivonni.

Igy jellemzette magát a két férfi politikai iránya.

E nemü volt köztök az utolsó különbség.

De a kortársak, kiknek okoskodását Kossuth összeállította, úgy látszik, inkább szerették az antithesiseket, mint az igazságot; örvendettek ama fölfedezésnek, hogy Széchenyi az anyag embere, Wesselényi pedig csupa szellem.

Holott ha saját keblök hangulatát megvizsgálták volna, könnyen kitalálhaták, hogy Wesselényinek csak azért volt zajosabb népszerűsége, mert még akkor a sérelmi kérdések kedveltebbek valának, mint a reformok, s bár a haladás szüksége nem tagadtatott, mégis egy meddő vagy csekély sikerü sérelmi ügy több kedélyben rengette meg a részvét

hurjait, több agyban látszott előlegesebb fontosságúnak, mint a vámentesség eltörlése, vagy a törvény előtti egyenlőség kihirdetése.

Wesselényi fontosságát később politikai üldöztetése is nevelte.

Mert a haladás elleni szélső párt gróf Reviczky bukásával a magyar kormány élére jutván, érdekeit erélyes eszközök által hitte előmozdítandónak.

E reactio kevés tekintetbe vette a formásságokat. Általában határozottabb színezetű és merészebben experimentáló volt, mint nálunk addig szokás vala.

Oly elfogatások, oly közkeresetek fordultak elő, melyekből aztán népszerű sérelmek támadtak és az alkotmányoslét legbálványzottabb eszméi melletti szónoklatokra nyitottak tért. A felségsértés kérdései új definitiók alá jutottak. A birói hatalom bepöröltetett a közvélemény és elvádoltatott a törvényhozás előtt. A szólásszabadság kérdésében Magyarország egész constitutiója látszott egy koczkavetésre föltéve.

Természetes, hogy a kedélyek szokatlan ingerültségbe hozattak és Diogenes lámpájával kellett minden pártban a mérséklett emberek után nyomozni.

Széchenyi, ki nagy céljait a szenvedélyek szürkületében is örökké szem előtt tarthatta, épen azok nagysága miatt, — Széchenyi, kiben a merész izgató súlygyenben tartatott az eszélyes országlár

és a ravasz tervekészítő tulajdonai által: a lázos küzdelmek alatt léleknyugalmát megtudta ótalmazni. S valamint a kormány törvénytelen eljárásai ellen erélylyel szólalt föl: a börtönbe zárt Kossuth családnak segedelmezésére ezereket irt alá; és Wesselényi megszabadításáért fáradságát szívesen s nem siker nélkül ajánlotta: szintugy munkált arra is, hogy az ellenzék a szélsőségeket kerülje, túléles eljárási modorát szelidítse és óvakodjék oly lépésektől, melyek, az erőtan szoros törvényei szerint, nem az önkény, de a szabadság bukását vonnák magok után.

E közvetítő szerep őt igen megfoghatólag gyakran hozta az uralkodó véleményekkel feszült állásba, a tömeg a szélsőbb színezetű hazafiaknak pályáját kísérte lármás „ovatiókkal“, a sajtó néha aggódott a gróf nyers hangján, melylyel az ifjuság apró rakonczátlanságait megtámadta és a színházi karzat füttyei ellen pánczélos és sisakos czikkeket irt: — de ezen rövid, sőt többnyire kedélyes neheztelések daczára is, a közvélemény tisztelettel volt Széchenyi iránt s az ő népszerűsége csak a felszinen vala megingatva; benn pedig a magyar nemzet tudalmában, benn, a nép szívének fenekén, még a közelismerés szilárd és jól védett alapjain nyugvék.

Ily helyzetben találta Széchenyit az 1839-ki országgyűlés, melynek megnyitása előtt a szólásszabadsági sérelemből támadt ingerültséghez, uj for-

rongási anyagot dobott a váradi püspök a vegyes házasságokban a papi áldás megtagadása által.

Leirtam Széchenyinek befolyását ezen zivatarral kezdődő és véletlenül földerült országgyűlés szerencsés fejlődésére.

A sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak, és a reform az izgatás jelszávául fogadtaték el. Az ellenzék le volt csendesítve; Széchenyi, mint a haladás képviselője, nagy diadalt nyert; a kormány régi emberei megkiméltettek; a conservatív párt új sarjadéka, mely az átalakulási rendszer eszméitől nem idegenkedék, élén a lángeszű Dessewffyvel, a politikai befolyásra nagy tért nyert: szóval minden pártárnyalatnak, bár különböző, de elég oka volt a megelégedésre, s innen magyarázható ama lelkesedés és rózsaszín szemüveg, melyen át kezdettek még a higgadtabb, még a korjelenségek által magokat megcsaladni nem engedő emberek is, a jövőre tekinteni.

A tulhivékenyek, a tulremélők sorába esett még a hideg szenvedélyeket és a pártok állhatatlanságát ismerő Dessewffy és Széchenyi is.

Érdekes olvasni e két mély ész felszines csatlakozását; érdekes látni, hogy gyakran a legszélesebb tapasztalás sem ótalmaz a pártok természete iránti tévedésektől.

Dessewffy így szól: „A mult országgyűlés végével bizonyos kölcsönös jó akarat szállá meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdelem után bámulva láták magokat a népszerűség

emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a képzelt ellenségben barátira találtak; látták, hogy az is azon munkál, mit ön-keblök óhajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállításán. És egyszerre nagyobb vonzódást érzettek ezekhez, mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyekezet megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s így sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyre hozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Desseffy tehát az állami hatalmak és politikai pártok közt helyreállott bizodalomról, saját személye iránt pedig az ellenzék vonzalmáról álmodozott, épen azon nagy küzdelem előestéjén, melynek csatanapja alatt a pártok mély gyűlése közt ő nyerte a legtöbb, a leghalálosabb sebeket.

Desseffy nyugodtan hajtá le fejét egy tűzhányó hegy tövében, épen midőn a láva csatornáit ki akarta nyitni.

És Széchenyi?

Ő, a vallásos érzelmű férfit, így fogta fel az 1839-ki országgyűlés végét és a bekövetkező korszak kezdetét: „Országgyűlésünknek végszaka az idők hosszú folyamainak azon pillanataihoz tartozik, mint Párisnak a szövetségesek általi legelső bevétele, mikor tudniillik a földi dolgok ugy anynyira bonyolodnak egybe, mikép emberek befolyása nem sokat nyom többé, és az istenek közvetlen

beavatkozása veszi kezdetét. Tanuja voltam mind az egyik, mind a másik nagy eseménynek. S tisztelet, becsület és hála mind az akkori, mind a mostani vezetőknek: de valamint ott, úgy itt is kívülről és belőlről annyi következetlenség, annyi hiba követtetett el, mikép csak egy hajszálon függött, hogy Franciaországból ismét ki nem sepertettünk; szinte egy hajszálon csak, hogy most Magyarországon *re infecta* Pandora szelenczéü provisoriumnak nem indulánk. És alkalmasint el is szakad ezen hajszál, ha nincs a nagy idők könyvébe írva: „A népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedő bálványt“, ha nincs a nagy idők eseményeiben kijelelve: „Élni fog a magyar még“. — Sokan akkor, mint most, ujabban is előbb a növekedő bajt kölcsönösen egymásra háriták; alig mutatkozott azonban égi segítség, a legkisebb is rögtön a maga személyében kezdé tisztelgetni a nagy orvost. Rám más benyomást tőn, és más érzeményeket gerjesztett a két felette nevezetes eseménynek fordulata. Valamint Páris falai közt, úgy Pozsonyban az országgyűlés végküzöbén is minden csepp véremben azt sejtém, lelkem legbensőbb mélyében tisztán azt érzém, hogy láthatatlan hatalmak vezetnek, s köztünk a legnagyobb sem sokkal egyéb már, mint engedelmes eszköz magas kézben. Sok, tudom, kaczag vagy szánakodásra gerjed ily fellenegős állításnál; mert sok csak azt foghatja meg, mit kezével érinthet. És akkép nem hiszi, nem látja: mily szoros egybeköttetésben vagyunk, s kell len-

nünk mind anyagi mind erkölcsi tekintetben a nagy egyetemnek anyagival és szellemivel, s hogy épen ellenkező nem volna megfogható, mikép t. i. mint elszigetelt, nem is képzelhető „valami“, minden anyagi és szellemi kapocs nélkül, a nagy természetnek egyedül mi volnánk számkivetettjei, minden összeköttetés nélküli lényei. . . . Most már az utósó országgyűlés óta egészen új időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve van azon pompás, jóllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmányok épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik határozva lenni, hogy nem huszonnégy órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedései betömetni ezentúl, míg azalatt ujak és ujak támadnak szüntelen; sem nem fog egy tökéletes rendszer, az annyiszor halott „systematice, systematice“ tana szerint az országgyűlésen több száz szónok ékesszólásai közt felvételni: de a helyett kevesebbek által fog előleges és elégséges surlódások után valami kielégítő rendszer készülni, s végkép részletekként a sokaktól megvizsgáltatni, helybenhagyatni, javíttatni, félrevettetni, sat. Hatalmasok, a királyi székhez közel állók lépnek hazánk legjobbjaiktól üdvözelve a nemzetiség és alkotmány szent mezejére, és ekkép nem vagyunk ezentúl mi néhányan alacson állásban közlegénykedők kénytelenek, nemzetiség és alkotmány dolgában, dagály és orkán ellen, ugyszólván horatius-cocleskedni erőnk fogytaig; hanem oly önálló

egész testületektől hordozott zászlók után indulhunk, melyeket sem a nyugoti, sem a keleti szél állásukból ki nem forgat. S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velej fiai fölfogván nemzeti létünk diagnosisának megváltozását, bátran kimondák, és e szerint cselekednek is, hogy az agitációnak szüksége ideig óráig megszűnt.“

Mily ragyogó remények valának a Széchenyiéi! S nem annál megfoghatlanabbak-e: mert hazánk legpraktikusabb agyvelejében rajzottak föl, s mert alapjok nem a pártok szenvedélyeinek belső csilapulásán, de egyedül néhány párttekintélynek rövid coalitioján épült?

Ha nem lett volna a nemzet a provisoriumnak s az alkotmány felfüggesztésének szélén; ha a kiengesztelési eszméknek diadala nem vala Széchenyi előtt is — ki a békitésben nagy szerepet vitt — csupa véletlen; ha e véletlen siker valósággal nem ébresztette volna fel benne a mély hitet az isteni gondviselés rendkívüli közbevegyüléséről: szóval, ha azon ritka eset nem került elő, midőn Széchenyinek meleg, szenvedélyes és zsarnokság alatt tartott szive a hideg ész fékét szétszakítja: akkor ő megemlékezett volna, miként az első francia forradalomkor a pártszónokok székeiről gyakran felszökeltek, hogy egymást megöleljék, megcsókolják, de ezen érzékeny összeolvadásoknak a következő napon már a réginél erősebb gyűlölet vetett véget; akkor ő, mint lélekbuvár, belátta volna,

hogy a forradalom alatt és izgatási időben egyaránt, a pártok természetének lélektanában fekszik e jelenet, s ellenkezője csak láthatatlan hatalmak által, de nem az emberi sziv útján történhetik.

Mert a régi, a nemzedékek óta egymással harczoló pártok meleg barátsága nem octroyroztathatik parlamenti pártszerződésnek szerint. Erre több kell a főnökök közti áldomásivásnál; több kell egy színpadi vagy szinfal megetti ölelkezésnél.

A hagyományos pártok összeolvadása nem lehetetlen — hiszen az első angol forradalom után megtörtént: de ily kézfogás csak rendkívüli viszonyok közt és az ország egész közvéleményének ujjaalakítása által létesül. A nemzet meg szokta kísértetni ezt a nagy pillanatokban; de a közönséges idők és a közepszerű veszélyek a historiai pártoknak egymástól távolságát lényegesen nem szokták megváltoztatni.

1840 pedig a provisorium minden félelme mellett, csak nehéz, de nem kétségbeejtő korszak vala.

A második csalálom, melybe Széchenyi az 1840-ki országgyűlés kedvező kimenetele által sülyedt, az, hogy miután „némely leghűbb és legegészségesebb velejü honfiak kimondák, miként nemzeti létünk diagnosis megváltozván, az agitatio szüksége ideig óráig megszűnt“: — ezen interdictum következésében a szétterjedt izgatási hajlamnak valósággal vége fog szakadni.

Minő tévedése ez, az erők súlyát mérlegre vetni szerető elmének! Pedig akár bucolikai epedéssel mondjátok:

„Claudite rivos pueri, sat prata bibere“! akár Neptun redőkbe szedett homlokával kiáltjátok:

„Motos praestat componere fluctus“: se a kérdésre, se a parancsszóra nem hallgatnak a kicsiny és nagy ambíciók, kik hiröket és kenyeröket az izgatástól várják, s annál kevésbbé hallgat a közvélemény, mely mindig szent eszméket köt a mozgalomhoz, melyet elfogadott.

Széchenyinek, ha nem jött mámorba a pártvezérek közelítésének ephemer sikere miatt, be kellett volna látni, hogy sokkal könnyebb egy agitacionális politikát megindítani, mint megállítani.

E tévedésekből, Széchenyinek ez előlegezett örömeiből, ezen hitelre vett és jókor elköltött reményeiből folyt, hogy őt a Pesti Hirlap első számai véletlenül és erősen megrázták.

Második korszak.

A Pesti Hirlap szárnyra-kelésekor Széchenyi és a közvélemény már észrevehető távolságban állottak egymástól.

A gróf reform-nézetei és a kor törekvései közt oly hézag támadt, mely nem nyelte ugyan el e nagy hazafi iránti kegyeletet; de nehezíté az ő hatását a jelenben, s ha nemis szakította meg, csakugyan mégis gátolta azon rokonszenv fejlődését,

melynek derült és meleg légköre nélkül a lángész és szeplőtlen hazafiság legdicőbb terményei sem birhatnak eléggé életvidor és dus tenyészettel.

Az ellenzék tudniillik már a megyegyűlések nagyobb részében uralkodott a más pártok fölött, s a hol kisebbségben volt is, a többség emberei nézeteiket mintegy szégyelleni kezdek és alázatos arcaikkal engedelmet látszottak azon vakmerőségért kérni, hogy többségben vannak. Ezenkívül a nővilágban, lovagiasabbaknak és érzetdúsabbaknak találtatván a jelszavak, melyek az ellenzéki zászlókat diszesíték, lassanként a társas körökben is az ellenzékiek váltak a divat eszméivé, s a ki más nézeteket vallott, majdnem oly kellemetlenül érezte magát a salonokban, mint a régi parokás, hajtekerces és rizsפורos időkben azon szerencsétlen ifju, ki elég ősök nélkül csuszott be és türetett el egy societásban, hová különben mind jó családúak szoktak összegyűlni.

Ily körülmények közt természetes vala, hogy a közvélemény egészen azonosult az ellenzék nézeteivel.

Az ellenzék pedig, bár Széchenyivel harczias lábon nem állott, sőt őt bizonyos fictionál fogva egyik főnökének tartotta, mégis inkább ragaszkodék az 1831-ki, mint az 1841-ki Széchenyihez. Amazt szabadelvűbbnek találta, mint ezt; ezt következetlenebbnek és sokkal önfejűbbnek, mint a minő a régi reformator volt: ámbár közvetítő szerepe, mely

hajlékonyságot és türelmet igényel, csak a közelebbi években kezdődött.

Némelyek Széchenyi jelene és multja közt nagy ellenmondásokat véltek fölfedezni. E vád a sajtó által nem hozatott elő; de a kedélyekben már gyökeret kezdett verni. Régen demokratának, most aristokratának hitték. És mondák a békétlenkedők: ő egykor ostora volt a csökönyös pártnak; most a meghasonlások alatt inkább látszik kimélni a conservativeket, mint az ellenzéket; most veszélyesebbnek tart egy tulzó, mint egy avas eszmét, s több élczet készít a bal- mint a jobboldal botlásairól.

Mily alapos volt e vád? azért szükség röviden megvizsgálni, mert különben hiányzani fognak a fonalszalak, melyek a „Kelet népét“ a „Hitellel“, az izgató eszméit az ellen-izgatóéival összekötik.

Széchenyi több mint hét év leforgását nagy vállalatokkal, parlamenti és egyleti munkássággal, s aztán egyes politikai vagy anyagi kérdéseknek rövid röpiratok és hirlapczikkek általi fejtegetésével tölté be. A Stadium után a korigények s teendőink cyclusára vonatkozó terjedelmes munkát nem adott ki. A Stadiummal általános izgatásait megszüntette.

Ezen hosszas idő alatt kétségkívül módosult részint a viszonyok változása, részint saját elmélkedései, élményei és tapasztalásai következésében politikai doctrínáinak és törekvéseinek nem ugyan sark-eszméje, de néhány lényeges pontja.

Ő, mint a bevezetésben kimutattam, specific magyar volt.

Országlári jellemének e főiránya az idők telésével mindig szigorubb következetességben mutatkozott, s naponként több-több áldozatokat kívánt politikai radikalismusából.

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, — így gondolkodott ő — vagy ha csak arról van szó, mikép kelljen azt tágitni, a lehető legtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben, mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anyagilag gazdagítani, könnyü lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fen, mint terjeszteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnénk célta. De a magyarság terjesztése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, s kivált a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.“

Ez ideiglenes antagonismus, pályája kezdete óta szeme előtt lebegett ugyan Széchenyinek; de az egyes és apróbb részleteknek, — a mint mélyebben hatott izgatásai által a kedélyekre, s a mint a gyakorlati teren nyomozhatta saját eszméinek hordirányát, — naponként szaporodniok kellett. Mert nincs ember, ki alapeszméinek utósó erezeteit mind áttekinthesse akkor, midőn szerintök kezdett munkálni; rombolva vagy építve, tördelve vagy támogatva a fenálló viszonyokat.

A nemzetiség és a szabad institutiók közti összeütközések súlyegyenézése Széchenyit az említett hét év alatt a teendők sorának, a reformok

mértékének és az átalakulásra vezető mellék-eszméknek némi változtatására birta.

Politikájának módosításai, melyek kizárólag a magyar fajnak a haladási mozgalomban biztosítására valának irányozva, a következő pontokra vonathatnak össze:

Széchenyi meg volt győződve, hogy magánjogi indítványai, a Hiteltől a Stadiumig, a birtokviszonyokban oly mellőzhetlen változásokat idéznek elő, melyek midőn a föld becsét, a földbirtokos hitelét és az ország összes értékét nevelik; ugyanakkor egyrésztől közjogunkban a demokratikus elemnek fognak túlsúlyt szerezni; másrésztől a kikerülhetetlen birtok-krisisek és a fekvő vagyon gyors forгатása által az ország területének — ha ellenszer nem használtatik — szembeötlő összegét idegen tőkepenzesek s nem magyar nyelvű iparosok kezébe szállítják át. Minthogy pedig a demokrátiát már elvből szükségesnek látta egy erős és tekintélyes felsőház által mérsékelni; a magyar nemzeti-ség érdekeire nézve pedig támaszt gondolt abban találni, ha az ősiség eltörlésének bizonyos határokon túl korlát vettetik: — e kettős szempontból kívánta, hogy megállapított mennyiségű hitbizományok továbbra föntartása és alakítása az angol rendszer szerint engedtessek meg, s a felsőház főleg e hitbizományokra építtessék, mint Angliában. A mágnások táblájának ily coordinációját ő az alsó tábla reformjával egy vonalon szerette volna tartani. Nézetéből folyt, hogy valamint a Hiteltől a

Stadiumig, mindig az ősiség eltörléséről beszélt; úgy már 1840 körül csak az ősiség gyökeres módosítását kívánta.

Az ellenzék azonban inkább szereté a stadiumi szélsőbb, mint a későbbi mérsékeltbb indítványt: mert az utóbbi félszabálynak tartatott; mert Széchenyi és követői már rendkívül depopularisálták a hitbizomány eszméjét; mert az ellenzék hitte, hogy a szabadságnak akkora olvasztó ereje van, hogy terjedése miatt szükségtelen a nemzetiséget félteni; mert a történelem különben is azt bizonyítja, hogy a mágnások nem voltak különös őrzői a nemzetiségnek; mert még elvileg sem bizonyos a felsőháznak, mint intézménynek, szüksége; mert végre, ha a felsőház elvileg szükséges volna is, még el nem döntött kérdés: vajon akár a nagybirtoki és születési aristokratiai, akár a magas censusi és plutokratiai alap helyett, nem czélszerűbb-e a felsőház elemeit pusztán a választási módszerben, vagy az élethosszig kinevezésekben keresni?

Az ellenzék ily indokokból reaktionariusnak tartá Széchenyi újabb tervét.

Széchenyi továbbá meg volt győződve, hogy a magánjog mezején az elvek feletti izgatás befejeztethetik; mert már itt a reform szüksége mély gyökeret vert, s a további surlódások nem az eszmék világát, hanem a szenvedélyek gőzét fejtenék ki. Eljött tehát az ideje, az izgatás helyett, a részletek formulázásának. És a reformok behozatalának fokozataira nézve a létező nagy érdekek

transactiójának megkísértésére van szükség. Különben az izgatások jogilag a tulajdon megrendítéséig, politikailag a felső osztályok gyűlöletessé tételéig, nemzetiségileg a magyar érdekek fölládozásáig fajulhatnak el.

Az ellenzék nem hitte, hogy az izgatás a magánjogi kérdésekben már felesleges lenne; rémlátásnak tartá a tulajdon eszméje megtámadásának félelmét; olygarchikus hajlamnak tekinté Széchenyinél a felső osztályok melletti figyelmeztetést; nem képzelte a nemzetiséget oly gyengének, hogy ha az örök igazságon alapuló jogviszonyok haladék nélkül és együtt lépnének is életbe, azért az mély és veszélyes sebet kaphasson; s ha csakugyan a nemzetiség oly életerő nélküli, oly kizárólagos természetű volna, hogy e rögtöni változások által megsemmisülne, akkor különben sem lehetne azt enyészettől megoltalmazni.

Az ellenzék tehát ily szempontokból indulva ki, megint inkább kedvellette az 1831-ben izgató Széchenyit, mint az 1840-ben többé a magánjog körül izgatni nem akaró Széchenyit.

Széchenyi látván, hogy a közjogi reformokra már kedvező pillanatok nyíltak, azon kettős kívánatot állítá föl: miként az alkotmány sánczán kívül levőket rendre szükséges a sánczokba bevenni, szükséges józan fokozat szerint a rendi alkotmányból a képviseletire átmenni: de másfelől a magyarosítás körüli izgatásokat pihentetni kell, és a mi nyelvünknek diplomatikai polczra emeléséből még

hátra van, azt csak az érdekek szorosabb összesimulása után leendő czélszerű intézkedés alá venni; mert, ha nemzetiségünk kérdését mindig közvetlenül toljuk elő, akkor az idegen ajkuak visszahatása consistentiát és oly súlyt nyerend, mely idővel veszélyes rázkódásoknak teheti ki az államot s fajunk buktatására használtathatik föl. Széchenyi, a specifice magyar, mint óvakodó és előrelátó államférfiu, e politikával a háborgó fajok lecsendesítésén kívül még azt is elérhetni remélé: hogy valamint a magánjogi kezdeményezések által lehetett a közjogi statusquo átalakulását előkészíteni; valamint a közlekedési és anyagi vállalatok indirecte a nemesi adó- és vámmentességek sorsa felett határoztak: szintugy lehetséges, sőt könnyű leendő a magyar nemzetiségnek egyfelől a közlekedési vonalok hálózata és ipar-irányainak kijelölése; másfelől a közjogi formáknak terjesztése által oly hódításokat és felolvasztásokat tenni, melyek maguktól idézendik elő a magyar nyelv diplomatikai állásának teljes kifejlődését.

Az ellenzék helyeslé Széchenyi tervének felét, hogy t. i. az alkotmány sáncaiba be kell venni a kívülállókat; de nem tartá szükségesnek a magyar nyelv még hátralevő positióit el nem foglaltatni: mert a horvát és tót zajongásokat kevés belterjűeknek és követelésekben igazságtalanoknak hitte; mert a multban nem látott a magyarok által elkövetett semmi oly hibát, mi az idegen ajkuakat visszahatásra izgathatta volna; mert egy köz-

igazgatási nyelv nélkül lehetetlennek tartotta a kormányzást; mert hitte, hogy ezen természetes igazságot az idegen nyelvek hamar be fogják látni; mert meg volt győződve, hogy a magyar ezen határvonal szükséges folyadékain tul ugy sem kíván a nyelvterjesztésbe elegyedni; mert, végre, nem kétkedett, hogy a szabadságnak oly olvasztó ereje van, hogy mihelyt mi alkotmányos jogokat nyújtunk, tüstént megszünik a nyelv elleni mesterkelt reactio és az idegen ajkuak sietni fognak érdekeiket a szabadság és magyar nyelv érdekeibe olvasztani. S így minden egy nagy öszhangzásban fog végződni, ha a magyar nyelv közigazgatásivá tételére még hiányzó lépések el sem napoltatnának.

Végre Széchenyi, bár a Stadiumban csak a megyei és országos pénztár közös hordozása mellett izgatott, és e terhekben is csupán akkor akarta részeltetni a nemességet, midőn e pénztárokra nézve a felelősség életbeléptetik: később, tudniillik 1840 körül politikája e részben merészebb irányt vett.

„Kész vagyok, így szólott, aránylagosan minden közterhekben osztozni. S értsük egymást; nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkozásként egyedül, de törvényes kötelességileg; s mi több, a rám vett adónak mire fordítását sem kívánom ellenőrizni mindaddig, mig a polgár és pór ilyesből ki van szoritva. Mert egyedül nem-fizetési ürügynek tartom, s nem egyébnek mint hypokrisisnek

ezen sokszor hallott szójárást: szívesen adózom, ha felelős a ministerium. Mi más szavakkal nem egyéb ezen álarczba takart syllogismusnál: „A ministeriumot papiroson tán igen, de gyakorlatilag feleletteher alá nem vehetjük. Minthogy tehát ilyes mai körülményeink közt életbe nem fog lépni: ám pengessük csak szép hanggal, hogy édesörömet mi is viselnők a közterheket, mint a polgár, mint a pór, mint a zsidó, csak felelettel tartozzék a minister, és ekkor a liberalitás nemcsak legszebb, de ugyancsak constitutionalis szagában állunk a többség előtt.“ — Ily olcsón, sőt ingyen én legalább nem kívánom bitorolni a liberalitás színét. De midőn soha sem kívánok és nem fogok dolgozni a restért, és szerzeményeimet mindenki ellen erőm szerint védendem, a haza terhét testvérileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjeivel, és mindaddig legkisebb feleletteher kívánása nélkül is, míg az ő adójáról sem számolnak. Legyünk ebben tökéletesen egy lábra állitva, s azt hiszem, semmi sem fog testvéris nemzeti egybeolvadásunkra sikerebben működni. Különben is az ellenőrség csak akkor léphet életbe s igazi gyakorlatba, mikor nemcsak egy része a nemzetnek, de a—tól z—ig az egész nemzet követel az adónak mire-fordításáról számadást.“ — Széchenyi ezen nézete mellett is, tekintve a nemesség előítéleteit, s tartva magát azon szabályhoz, hogy a körülményeket a mint vannak, úgy kell utilisálni, hajlandó volt az adózás kicsiny mennyiségét, vagy egyes nemeit is, mint egy nagy köte-

levény előpénzét elfogadni. Ő e részben O'Connel-
lel tartott, ki sokat követelvén, a keveset sem uta-
sitotta vissza. Bizonyosan senki nem törekedett
többféle utakon és bárminő lealkuvás mellett is, a
szűzvállakat a közteher alá vonni, mint a gróf. Ő,
a különben makacs egyéniség, itt engedékeny és
alkudozó vala. De ezen simulékonysága mellett is,
helyén lenni tartá, elmondani, hogy a felelősség
hiánya miatti nemadózásban testvértelenséget lát, s
azonkívül még rossz politikát is, mert épen azon
elv diadalát hátráltatja, melyért küzd, s melyért
minden áldozatra késznek mutatkozik.

Az ellenzék Széchenyinek ezen új látpontjait
szintén rosszabbaknak tartá, mint a Stadiumban
foglaltakat. Az ellenzék akarta a házi pénztár hor-
dozását, mint a Stadium akará; de felelősség mel-
lett, mint a Stadium kívánta. Az ellenzék és Kos-
suth tiltakozott a házi adó napirenden léte ellen,
és különösen tiltakozott a nemességnek bármi rész-
vététől a közterhekben addig, míg a jövedelmek és
a kiadásokról a számolás alkotmányos elve kivi-
vatni nem fog.

És így régi nézeteinek ezen módosításában
sem találkozték Széchenyi az ellenzék pártolásával.

Szóval: minden összeütközés esetében az ő
1831-ki nézetei legyőzték a közvéleményben a ké-
sőbbieket.

Minthogy pedig e differentiák rendre már kez-
dették magukat a Pesti Hirlap megjelenése előtti
időkben kiütni; azért mondám, hogy midőn Kossuth

a hirlapirodalom terére fellépett, már Széchenyi és a közvélemény észrevehető távolságban állottak egymástól, s a hézag, mely az ő reform-tervei és a kor törekvései közt támadt, többé könnyen betölthető nem vala.

Egyébiránt, a gróf politikájának általam néhány főszempont alá sorolt módosításai tették a Pesti Hirlap 18. száma ellen kiadott „Kelet népének“ doctrinalis részét; valamint szintén, az ellenzéknek rövidbe foglalt nézpontjaiban vannak többnyire összeszorítva azon argumentumok, melyekkel Kossuth „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak“ czimű munkájában a Kelet népének doctrinalis részét megczáfolni igyekezett.

Most e vitatárgyak felett hideg vérrel ítéltünk, s a nélkül, hogy Széchenyit minden tévedésktől fölmenteném, bátran állithatom, hogy az ő véleményváltoztatásában — ha t. i. annak akarjuk nevezni — nem visszaesés látszik, mint 1841-ben hitték, hanem inkább érettség és óvakodás.

De semmi sem volna fonákabb felfogás, mint Széchenyinek Kossuth elleni harczát, melyet a „Kelet népében“ megkezdett, doctrinák miatti tollvitának tartani.

„A politikai munkák jellemét — így szól Dessewffy Aurél — s erkölcsi jelentőségét bizonyos időpontban legjobban elhatározza az általános benyomás, melyet az elmékben hátrahagynak. Így

van az a „Kelet népével“. — Számos olvasói közül hányan emlékeznek vissza az autobiographiára, mely b. Eötvös szép szavai szerint, annál inkább vala mellőzhető, mert fővonásai a nemzet szívében a hála betűivel vannak bevésve? Ki tudja még, a mit a gróf a házi és hadi adóról mond? Ki beszél az indítványozott Wallhalláról? Mind ezek már most kevés hetek multával feledve vannak. De arra az egész ország emlékezik, az még ma is hangosan kong a fülekben, azon benyomást lelkében mindenki megőrzötte: hogy egy nagy hazafi, hogy gróf Széchenyi István, veszélyt, nagy és fenyegető veszélyt látott a Pesti Hirlapban; hogy ő, kit a nemzet eddig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, felriadt a Pesti Hirlap működésén, s félretéve minden egyéb tekintetet, rákiáltott a nemzetre: „vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész környezi létedet“. — Feljajdulás a legőszintébb hazafi kebel fenekéről; aggodalomteli intés a tiszta öntudatában bizakodó nemzethez: ez azon jellem, ez azon jelentőség, melyet a „Kelet népének“ a közvélemény s minden olvasók belső érzése elejétől fogva adott; keveset figyelve, miként a felriadás kitörései kimélőbbek, az intés szavai kevésbbé keserűk is lehetek volna. E színben kell méltányolni a „Kelet népét“, mint egy nagy magyar aggodalmainak őszinte kifejezését; nem mint önállásu munkát, nem mint politikai elvek és rendszer kézikönyvét.“

Dessewffynek teljes igaza van.

E kérdésen dől el: jó politikus vala-e akkor Széchenyi, midőn minden népszerűségét, melylyel sokat használhatott volna, a közvetítő szerep előnyeit, melyek a pártszenvedélyek feszült küzdelmei alatt is tetemesek lehettek volna, kockáztatá azért: hogy a közvéleménytől fölkarolt, az ifjuság által bálványzott, és három évi börtönszenvedések miatt a nép kegyeletében szédítő magasságra emelt Kossuth eljárása ellen kimondhassa határozott kárhovatását?

E kérdésen dől el a bekövetkezett eseményeknek legalább egy része iránt a felelősség is.

Ha a Pesti Hirlap szerkesztőjének politikáját csekély okból vagy szenvedélyből vádolta el Széchenyi a közvélemény előtt: akkor ő másodrendű államférfiúnál alig volt több. Mert a ki kicsiny tekintetékért saját befolyásából, akár a belátás, akár a léleknyugalom hiánya miatt, sokat kockáztat, jó hazafi, jó keresztyén, hasznos polgár, szép szónok és szorgalmas író lehet ugyan; de nagy jellemű országlár nem: valamint viszont az sincs hivatva kitünő szerepre, ki fontos okokból hideg közönyvel és egész összegben nem tudja magától eldobni a népszerűséget.

Ha továbbá a Pesti Hirlapban Magyarország második nagy izgatója, Kossuth Lajos, csupán azon eljárást követte, melyet az ő előde, hazánknek tudniillik első izgatója, Széchenyi István, vagy követett, vagy izgatásai miatt a megváltozott idők daczára is, a szenvedélyek természeténél fogva

mellőzhetlenné tett: — akkor kétségkívül Széchenyi erkölcsileg felelős a Pesti Hirlap irányáért is, s legfelebb a felelősség mértékéről lehet szó.

Dessewffy Aurél, kit eszméinek élessége és szabatosága miatt sokszor kellett idéznem, így okoskodik: „A különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt. Amabban tudományos szabattossággal lehet kiszámolni az erők hatását, melyeket használunk. A gőzmozdonyban bizonyos mennyiségű kőszénnek és viznek, egy bizonyos tudva levő hatás felel meg. A mag, melyet őszkor elvetünk, tavaszkor kel ki. De a hol eszmék és indulatok forognak fen: ott ily tudományos bizonyosság tulfekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, melyet az agitator ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, melyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátlan elemek keveredhetnek hozzájuk a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségben a consensus által: ugy a szellemi teren is oly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, melyekről a megindító nemis álmodott. Nincs oly bölcs, ki a politikában a biztossági szelepet már feltalálta volna. Az agitatorok tehát csakhamar elsodorva látják magukat az ideák által, melyeket ébresztettek, felemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik.“

Meghatók és lélektaniak ugyan Dessewffy nyilatkozatai: de hibájok csak az, hogy a könnyelmű

izgatások kárhoztatása helyett, kárhoztatják azon néha mellőzhetlenné vált állapotot, midőn a nagy belátásu férfiu is „alólról felfelé“ kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközölni; kárhoztatják a tyrtaeusi trombitát, melylyel olykor egy alvó nemzetet kellemetlenül föl kell rázni, hogy az események ellen, melyek fenyegetik, harcra készülhessen; kárhoztatják a politikai orvostan azon gyógyszerzeit, melyek egy halálos betegséget eltávoztatnak ugyan, de valószínűleg a testbe oltják a későbbi, bár kevésbbé terhes, nyavalyák anyagait.

Dessewffy okoskodása szerint pálcza van törve minden izgatás felett; az én nézetem szerint pedig azon állapotok fölött van pálcza törve, midőn a legbölcsebb státusférfiaknak lehetetlen izgatókká nem lenni.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha Jakab angol király könyvét, melyben a coeca obedientia kötelessége rendszereztetik, kiindulási pontul venném föl.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha azon prófétákra, kik az Izrael népe elsülyedésén jajgatva, nagy erkölcsi tisztulást és teljes szellemi átalakulást sürgettek, — szintén az Izrael népe szokása szerint rádobnám a köveket, hogy azok egészen betemessék.

E két kiindulási pont nélkül nem merném állítani, hogy Széchenyi bűnt követett el, mert ismert viszonyaink közt, majdnem tiz évig főként izgató volt; noha tudom, hogy az izgatás által gyakran

tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyéniségek emelkedhetnek az állam felszínére; noha tudom, miként az izgatást soha sem lehet akkor megállítani, mikor a kezdeményező czélszerűnek hiszi.

Itt tehát a kérdés csak az: vajon Széchenyi mint izgató, nem tett-e oly hibás lépéseket, melyekből azon hibák, melyeket Kossuthban megtámad, szükségileg folytak? Nem adott-e oly lendületeket a közvéleménynek, miből ama lendületek, melyeket a közvélemény Kossuthtól nyert, csak corollariumként eredtek? S ha adott: lényegesek vagy másodrendűek, elhatározók vagy csupán hatékonyok valának-e ezen impulsusok?

A kérdés kedvetlen; de felelet nélkül nem hagyható.

Őszintén elmondom nézeteimet, érjenek azok, a mit érnek.

Széchenyi a „Kelet népében“ Kossuthot oly törekvéssel vádolja, melyet legrövidebben lehet kifejeznünk magának Kossuthnak a mágnásokhoz intézett ezen szavai által: veletek, ha akarjátok, nélkületek sőt ellenetek, ha kell. — Kétségkívül e nyilatkozat majdnem annyira erélyes, mint az angol journalistáké, midőn a lordokat fenyegetik. Az tudva van, hogy 1841-diki viszonyaink tömörségben nem hasonlítottak Nagybrittaniáéhoz, s minden képzelheti, miként néhol egy orkán nem árt,

mig más helyett a szellő is ront. Azonban aránylagos gyöngeségünk mellett is a mord phrasisokat még el lehetett birni. Egyébiránt ha ily dorgálás Kossuthtól tapintatlanság volt — mit megengedek; — akkor az egyenesen Van Peng urnak a Stadiumbeli szédelgős pénzszámításaiból folyt. Mert midőn a különben rendkívül hasznos reformoknak óriás procentjei a bámuló táblalabirák szeme elébe dobatnak; midőn a legnagyobb birtokosoknak legtöbb haszna bizonyittatik be a vagyonviszonyok átalakítása által: igen természetes, hogy ha az uradalmak tulajdonosai késnek ezen jövedelmező újítások elfogadásától, az együttérdekelt kisebb birtokosok néha elkiáltják: ha nem látjátok be saját javatokat, majd ellenetekre is fogunk titeket boldogítani, hogy magunk is boldogulhassunk. Szóval: az egész vád nem rendkívül fontos és Kossuth rá minden esetre válaszolhatta volna: hogy intése a Stadium szellemében történt.

Széchenyi több alakban kárhóztatja Kossuthot oly eszmékért, melyeket viszont legrövidebben kifejezhetünk magának Kossuthnak ezen politikai aphorismájával: a nemzet nem kér, de követel. — Itt ismét bizonyos: hogy a nemzet követelhet. S csak az a kérdés: mit követeltetnek a nemzettel? s milynemű követelés válik a nemzetnek hasznára? Azonban nem vitatom, hogy 1841-ben s rendszerint máskor is, sokkal jobb capacitálni az érdekeket, mint elhallgattatni; sokkal jobb a haladásra czimbalom-hanggal, mint doronggal nógatni; sokkal jobb

édesgetni a tettekre, mint rettenteni a nemtevésére; sokkal jobb meggyőzni az aggódókat, mint leszavazni. Ez a reform valódi útja; ez az a kellemes út, melyen Széchenyi többnyire, bár nem mindig járt. De ha Kossuth a nemzet-követeléseknek szenvedélyes szójárásait használta, s ha ez hiba volt, az illető történelem szintén elmondhatja: hogy Széchenyi vala az, ki a vészharang szaggatott és idegrázó hangján hirdeté, miként nincs idő a késedelmezésre, bárkánk lyukas, a víz omlik belé, a magyar órái meg vannak számlálva. — Ha pedig a bárka lyukas, okvetlenül követelik egymástól a benülők a vizszivatyuzást, még pedig gyorsan. S ha hiszi egy nemzet, hogy órái meg vannak számlálva, ritkábban kér s gyakrabban parancsol, és nem rosz szivból, de a sürgetőség eszméjénél fogva. — Szeretnék félre nem értetni. Csak azt állítom, hogy az izgatás nyersebb hangjára befolyt Széchenyi; de korán sem szándékozom állítani, hogy a Kossuth általi izgatásnak netalán hibás tárgyaira és hibás formáira hatott volna. Hogy a nemzet követelőbb legyen, erre ő is munkált; hogy roszat vagy roszul követeljen: ezt nem mondá. Sőt az ő kezdeményezései többnyire czélszerűk és okosan vezetettek valának.

Széchenyi esdekelve kérte Kossuthot, hogy inkább járuljon az indítványozási düh és ide-tova kapkodás csökkentéséhez, mint a felszines tervek nagy halmazának szaporításához. „Mindenek előtt — így szólott — azt hiszem, nem kellene a dolgot

puszta véletlennek átengedni, s pillanati hevenyzések szerint cselekedni; hanem munkásságunkat okokra állítva, kimerített terv szerint volna illő és czélszerű reformainkat rendeznünk.“ — Az igaz — felelhette volna Kossuth ezen szomorgásra — hogy most bőviben vagyunk a projectánsoknak, és a könnyű taligájú haladóknak, kik az uton, melyen átnyargalnak, semmi nyomot nem hagynak magok után, egy kevés poron kívül, melyet fölverték. Jól tudom: egyik banképületet akar csupa felhőkre rakni; a másik a házasságot kívánná megszüntetni; a harmadik minden tizenhat éves számára szavazatot sürget. S ha e tündérkertből szakított és az élet hideg földében meg nem foganzó indítványok nem is lennének: maguk a gyakorlati téren mozgó javaslatok is nagy részben oly szétziláltak, oly halmozottak, annyira nincsenek a viszonyokhoz szabva, annyira nincsenek tekintettel a sorozatra, melyben észszerűleg kellene a törvénykönybe s onnan a megyei vis inertiae rostája elébe lépniök: hogy magam átlátom, miként nálunk felette nehéz a nemzetet akkora rendszerességhez is szoktatni, mint a minő a más nemzeteké; ámbár a népek soha sem szerettek igen rendszeresen élni. De a kapkodásnak, ezen többnyire izetlen politikai kotyfolásoknak, a sok hivatás nélküli szakács az oka. A sok rögtönzött szakácsot pedig, száz más okon kívül, azon elvtörvények is teremtették, melyek a Stadiumban oly könnyeden vannak odavetve, hogy minden ujoncz egy óra alatt uj tizenkét pontot vélt

csinálhatni. Igen, e szabálytalan reformvágyat némileg segítette a nemes gróf tárgyalási módja is, mely valamint mély volt a teendők kiszemelésében, valamint alapos a kezdeményezett reform szükségének és hasznainak fejtegetésében; más felől szintoly kevéssé szeretett a törvény historiai és foganatosítási nehézségek tömkelegébe vegyülni, s oda is elvinni a kritika világító fáklyáját. E miatt aztán a közvélemény eléggé hozzá sem szokott a pártármányokon kívül eső akadályokban, és a kivitel föltartóztató erejében, bonyodalmaiban hinni. Ha tehát én, a nemes gróf utóda a népvezérletben, — most elég nyugalmat és higgadtságot nem tudnék a közönség hangulatába csepegtetni a haladási kérdések mikéntjére és egymásutánjára nézve, ezen hibáért az erkölcsi tulajdonítás egy részét rólam a nemes grófnak kell saját magára átvenni. Ezt követeli az osztó-igazság. — Ismétlem, ennyit méltán felelhetett volna Kossuth Széchenyinek.

Az elősoroltakban elmondám azon másodrendű és nem lényeges pontokat, melyek a többi izgatásokban mintegy a Széchenyi izgatásainak falyadékai voltak, s melyekért midőn ő Kossuthot vádolja, több vagy kevesebb mértékig magát is megróhatná.

Természetesen, az 1841-ki közvéleménynek élénknek, haladás után sóvárgónak, haladást sürgetőnek kelle lennie. Ezt minden józaneszű óhajtotta.

Majdnem kétségtelen továbbá, hogy az élénkség mellett türelmetlenség, a haladási vágy mellett

kapkodás az eszközök után, a reformsürgetés mellett felszines fogalmak a reform tárgyai felől, a vitatások mellett szenvedélyesség, a merész szó mellett a tekintélyek iránti ellenszenv, a törvényhozási kérdések körüli egyenetlenségek mellett a közép-nemességnek a magas aristokratia iránti haragja, és az elvharczok mellett a pártok gyűléte vala hátérben.

Ezen kórjelenségek előidézésére pedig volt befolyással Széchenyi is.

Kétségtelen végre, hogy a Pálffy gróf reactionarius kormányzása, a nem eléggé indokolt politikai perbefogások, és a nem elég szigorral teljesített törvényszéki formásságek miatt támadt ingerültség, a tömeg kebelében az 1840-ki országgyűlés után is élt, s azon merészebb, azon ingerlékenyebb hangot tartá fön a kormány irányában, melyhez már több mint négy évi keserűség alatt hozzá voltak szokva a pártok.

De ha megvizsgáljuk e kellemetlenségeket, kénytelenek vagyunk átlátni, hogy akármily élénken szineztessenek ki azok, mégis nem többek és nem szorongatóbbak, mint szoktak lenni rendszerint az átalakulási idők fájdalmai.

A légkör az izgatások és reactionarius ellenmozgalmak heve által meg volt melegítve, mint a nagy küzdelmek alatt mindenütt.

A pártok őszinte embereihez sok vak utánczó, sok szennyes érdek, és sok salak is csatlakozék: mint Kossuth igen bölcsen megjegyvezte, s mint a

világon mindenütt megjegyyezhetik a szenvedélyes időszakok történetrajzolói.

Itt tehát, ha nem is minden, felette sok függött attól, ki a pártok élén áll s kitől a közvélemény a határozó lendületeket veendi.

De Magyarországnak a Pesti Hirlap által, midőn a „Kelet népe“ megjelent, támadt már egy férfia, kit a népszerűség briaraeusi karokkal ölelt át, kire fordult Karpatoktól Adriáig minden figyelő szem, s kitől a közvélemény kizárólag várta a haza ujjászületését.

Ezen tájékozás után hátra van, hogy a „Kelet népének“ legfontosabb szakára menjek át.

Széchenyi a „Kelet népében“ határozottan állítja, hogy Kossuth a magyar nemzetet forradalom elébe vezetendi: ha vagy ő vissza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik.

Harmadik alternatívát nem tett föl.

Állítása oly merész, hangja annyira a belső meggyőződésé volt, mintha egy egész nagy-összeesküvés tervnek lenne birtokában.

A táblabíró e vádon elcsodálkozék s midőn látta, hogy nem csak plena proba nincs, de semmi megmarkolható indicium sem hozatik fel, Széchenyit rossz máju embernek kezdé hinni, kinek egyéb gondolata sincs, mint hogy Kossuthot irigységből megbuktassa.

A miveltebb fők is — valljuk meg — bűnvádi indiciumok után kutattak a „Kelet népében“. Csalódtak; mert azt gondolák, hogy a rendőr kötelessége a politikusé.

Széchenyi forradalmi jóslata az ész és sziv, a modor és taktika körüli okoskodásokon nyugszik.

Ő tételül állította fel: hogy az országlárnak teendői kiválasztásában, tervei conceptiojában és keresztülvitelében az ész és nem a sziv után kell indulni.

E látpontról vádolá Kossuthot.

„A Pesti Hirlap szerkesztője abban hibáz — így szól Széchenyi — hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagy is, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták: a szivhez szól a helyett, hogy az észhez szólana.“

Ekként neki okvetlenül tévutakba kell bonyolodnia.

„És megyen a tévutoni andalgás egy darabig meglehetősen, és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek, ha versenytársak lépnek fel. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S minthogy az értelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökéroka „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a képzelet nem ismeri az „ennél ne továbbat“: a tévedező sziv mindinkább féket fog ragadni, mig elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legkérelhetle-

nebb zsarnokká változik, mely előtt nincs könyörület. A sziv, t. i. ha fanatismusra bősziül, még szánalmat sem ismer és az autodafének ugy leszen mint a guillotinenak szerzője és felállítója.“

„Ily lázas hangulat előidézése után pedig Warsóhoz fog hasonlítani hazánk sorsa és fölizgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.“

„Mint hogy akkor, midőn a bajok kül- és tulnyomás által nagyon is felcsordulnak, soha nem marad el a makacs megbicsakolás, és ennek ellentéte, a gyáva félenkség; a magát túlbecsülő elbizottság, és ennek ellentéte, a tüsténti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló felemelkedése, és ennek ellentéte az alacson árulás; és ekkép soha sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte — jól vigyázz — a kényuralkodás is.“

„Bár volna tehát Kossuthnak inkább rosszabb szive, bár ne volna oly magas lelkülete, bár ne szakitana éjjeli rövid nyugalmából annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévutak helyett inkább a jó utba! Steingentesch báróként ezt rebegem magamban szükkeblüleg, ezért imádkozom az egekbe szükszivüleg. Steingentesch báró t. i. — ki azon hires Marie czimű novellát irta, mely azon még hiresebb csábitói „Liaison dangereuse“ munkának német másolatja — beteges állapotban levén Tatába ment, s ott kosztba egy főtől talpig becsületes molnár családhoz szegődött. Kimondha-

tatlanul jók és jámborok valának e család tagjai, igazi Philemon és Baucis-féle szivüek; de annál keményebb volt a lúd, mit a szegény báró asztalára raktak, úgy hogy minden szivesség és a molnárcsalád minden figyelme mellett, a rossz ebéd és vacsora után napról napra hitványabb lón a már sirhoz közel járó nyavalygó. De ő túrt, míg bizonyos alkalommal egy nagy uri dáma a molnárcsalád erényeinek dicsérésére meg nem ered; mikor a báró ezt többé nem állhatván, a legnagyobb indignatióra fakad, és e botránkoztató szavakat ejté ki: bár volnának tolvajok e becsületes molnárok, és lennének inkább jó szakácsok. — És ebben bizony van egy kis bölcselet. S hazánk életéért! csak egybe ne keverjük a szerepeket. És én is, bár botránkozzék azon akárki, nem indignatióval ugyan, de szomoruan feljajdulok: bár lenne a Pesti Hirlap szerkesztője kevésb tehetséggel felruházva, bár ne törné meg saját magát annyi éj- s napi munkával; de volna jó modora, s ne indulna mindig szivgerjedelmek után!

Ezen eszméken fordul meg Széchenyinek első fő vádja Kossuth ellen, ama férfit ellen, kinek korlátokat már nem ismerő népszerűsége a többséget vezette, s a nemzet-akarat irányára eldöntőleg folyt be.

1841-ben a közönség tökéletesen félreérté e vádat.

Hitte, hogy az keresztes-háboru a szép irmodor és meleg szónoklat irtására. — Mintha bizony

Széchenyi maga sem kereste volna az irói és szónoki virágokat.

Hitte, hogy új kiadása azon konyha-élczének: a poeta ember nem politikusnak való. Mintha bizony, a ki rábeszélni és megatni tud, az csak rendetlent és helytelent volna alkalmas kigondolni: a ki pedig jól számít, annak nem lehetne senkit elragadni vagy megindítani.

Hitte, hogy az az önzés tana, és a sziv számki-
vetése. Pedig, ha már önzést említünk, legfelebb Benthamnek ember- és hazaszeretetté nemesített önzés-tana volt.

Hitte, hogy a képzelőerőt bélyegzi meg, mint a kormány- és pártvezérekben okvetlenül veszélyes tehetséget. Pedig ha már valami szorosán különálló, valami egyedül uralkodó tulajdont akart volna Széchenyi Kossuthban kárhoytatni: akkor a képzelőerő shakespearei kicsapongásainál sokkal inkább czéloz vala azon impressionabilitásra, melyért rendszeren a nők a kormányzásra alkalmatlanoknak mondatnak, s a mely magában még: sem erős képzelet, sem nemes sziv; hanem a külbenyomásoknak az imagination és a sziven átszürése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csal-
képek által adassanak elhatározó lendületek.

De bármiként magyarázá az 1841-ki közönség Széchenyi vádját: föltenni még kevésbbé akarta, hogy a reá épített következtetések nagy fontosságuk.

Most, midőn az európai forradalmak egymásra emelték ki és sodorták le a láttérről az ugynevezett

érzés-politikusokat, mi is jobban megértjük már a „Kelet népének“ czélzását.

Most kiki széltiben használja e szót: érzés-politikus.

S vannak, kik valódi jelentőségét is fölfogták, és a tervekben, és a kezdeményezésekben, és a gondolattól a tettig minden fokozatokon, utánnyomozni tudják.

Idealismus az elmében, tulérzékenység a szivben, hatás-szomja jellemben és beteges idegrendszer: ez az alap.

A kérdésekre alkalmaztatva pedig: az érzés-politikus a főeszmébe vegyit már valami képzelmit, és vegyit a kedélybenyomások szerint rögtönzöttet. E két elem közöl az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az óvatossággal ellenkezőn: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, a nyugtalan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának vannak magvai elhintve. És ezen eredeti bűne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig tápláltatni és gyarapíttatni szokott az érzés-politikusok által; kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi elő okvetlenül: míg végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb, mentől későbbi.

Széchenyi második fő vádja a Pesti Hirlap szerkesztője ellen többnyire az elsőből folyt.

Kárhoztatá t. i. Kossuth modorát és taktikáját.

„Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog — így szólott — hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony isten, soktól nem sokkal mélyebb felfogással, hallék elpetyegni, mit a pajzán fürj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pittypalattyát; valóban nem forog ilyféle pittypalatty körül a dolog. De az a fő kérdés: melyek utaink, és melyek a még bezártak, melyek a már kinyitak, melyiken lehet haladni sebesen, melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő?”

S épen e kérdés az, melyet Széchenyi szerint, a Pesti Hirlap szerkesztője tekintet alá nem veszen.

Modora rossz, mert az érdekeket élére és egymással szembe állítja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, majdnem a birtok megtámadására látszik a tárogatót harsogtatni; midőn a kormányt haladásra nógatja, a nemzetet szünet nélkül olyakra ösztönzi, mik mellett a kormány tekintélye és törvényes hatása megtörik; midőn a különböző osztályok közti közelítést mondja czéljának, minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatját, midőn az ifjuság egyes rakoncátlanságait gáncsolja, az ifjuságnak mint testületnek, mint társadalmi hatalomnak, tömjénezt; midőn közvéleményről beszél, a tömegek rivalgásait érti alatta;

midőn a nyilvánosságot dicséri, a más nézetűek terrorisálására és elnémitására törekszik; midőn a népszerűségre akar támaszkodni, mesterségesen terem egy ittas és őrzöngő közérzetet s ennek hullámai által sodortatja magát az indulatoktól a szenvedélyekre, a szenvedélyekről a fanatizmusra, a tevékenységtől az agitációra, az agitációtól a forradalomra.

Taktikája rossz, mert vagy a kényes kérdéseket emeli előtérre, midőn aztán a siker a fáradtságnak nem felel meg, a megcsalt remény éles elégtelenséggé, a füstbe ment tevékenység sivar koczkáztatássá változik; vagy pedig magokban ártatlan sőt hasznos indítványokat úgy köt össze, hogy azok egymás mellett lombikba helyezve, untig elégségesek arra, hogy a legnagyobb fermentációba menjenek át: mert valamint a vegytanban, szintugy a politikában is számtalan oly szer van, mely magában ártatlan, de más, szinte ártatlan szerekekkel egybevegyítve, tüstént vagy később annyira megváltoztatja természetét, miként néha még a legnagyobb méreg is válik belőle, főkép ha még valami élesztő is kevertetik hozzá.

Ekként fogván fel Széchenyi Kossuth modorát és taktikáját, kijelenté, hogy ámbár vele elvekben többnyire egyezik, maga és a Pesti Hirlap szerkesztője közt, akkora távolságot lát, mint a menynyi a békes reformot a forradalomtól szokta elválasztani.

Az 1841-iki közönség majdnem nevetségesnek tartotta, ha valaki, miután az elvekben egyezik, a modor és taktika miatt összevesz.

A modorérti neheztelést csak oly kicsinykedésnek hitték, mint midőn XVI. Lajos udvarában Roland minister jó tanácsai mellett is lenézetett, azért, mert saruján csat nélkül jelent meg, holott fényes csattal kellett volna.

A taktikát pedig majdnem csalfa kártyákkal való illoyalis és udvaroncokhoz inkább, mint férfias szilárdságára büszke nemzethez illő, játéknak képzelték.

S kevés vala, ki Széchenyit e vádakért menteni, s még kevesebb, ki becsülni tudta volna.

A forradalom, mely a politikai irányok és eljárások távolságát nagyobb dimenziókban tünteti föl, a magyart ugy fölvilágosította a modor és taktika fontosságáról, hogy most már megbántánám a közönség józan eszét, ha hozsazon fejtegetném: miként e két szóban a legszelső végletek férnek be s Wesselényi Miklóstól kezdve, ki Jellachich bán berohanásának hírére védszerűl a Corpus jurist ajánlá, Deákon át, ki a legalitást kereste teinkben, Batthyányig, ki a törvényesség erélyes terén akart helyet foglalni, Batthyánytól Kossuthig, ki Szegeden már a magyar fegyverekkel a világszabadságot vélte megmenteni; — mind ezen különböző kiindulások, különböző eszközök, különböző sors és különböző végeredmény, a modor és taktika, régen nálunk mystikusnak látszó, most

fölmért, lerajzolt, távolsági fokok szerint ismert tartományába esnek.

Széchenyi azért volt nagyobb országlár, mint a nála jobb szónokok és inkább megtapsolt hazafiak: mert elejétől fogva érté, hogy az elvet a modor és taktika teszi szelid remetévé vagy bőszt Rinaldová; Pygmaeussá, ki a darvakkal harczol, és Titánná, ki az egeket forgatja fel; őrzöngövé, ki tulvilági erőket idéz maga ellen harczra, és egy nemzet megváltójává, ki a rossz szellemet, midön a népszerűség a torony tetejéről neki átigérendi a hatalmat és dicsőséget, hidegen visszautasítja, mint az isten-ember cselekvé.

Széchenyi mikor elmondotta, hogy Kossuth azon tulajdonokkal, melyeket bir, azon tömeget, mely őt vakon követendi, okvetlenül forradalomba fogja vezetni: inkább látszott a táblabirák előtt phantastának vagy bünösnek, mint gyakorlati embernek vagy tiszta honfinak.

Ugy volt ő, mint egy tengerész, ki az elemek nagy küzdelmeivel ismeretlen völgylakosnak magyarázza, hogy a tisztának hitt egen jelenségek vannak, melyek a vihar közalgését árulják el: a völgylakos pedig, minthogy fekete fellegeket nem lát, orkánfüttyölést nem hall, vagy rossz szeszélynek vagy tréfának tekinti a tengerész jóslatait. — Végtére a zivatar megjön, és a völgylakos még akkor is váltig csodálkozik véletlen megázásán.

Előbb nem hitték szavait, aztán elfeledék, végre bámultak a bekövetkezett eseményeken.

De most, ha Széchenyinek 1841 óta kiadott munkáit forgatjuk, megdöbbenünk a jóslatokon, melyek betűig teljesedtek. Keblünkbe gyakran oly félelem száll, mintha a szent könyv lapjaira tekintenénk; vagy ha inkább babonások mint áhítatosak vagyunk: akkor kezdjük hinni, hogy az ó-világ magusai, a középidő mystikusai, és azon delejes álmodók, kik napjainkban a dodonai papnők szerepeit akarták ismételni, egy még ismeretlen tudomány kapuján kopogtattak, s hogy jönni fog idő, midőn az organumok bilincseiből ideiglenesen menekült lélek jelenségei és erői szintugy tanba szedethetnek, mint az érzékekhez kötött lélekéi.

Iszonyu tévedés!

Széchenyi jóslatai az ő bölcs és számító eszének, s nem valami idegengerültségnek voltak terményei.

Minden, a mit megjövendölt, az érzéspolitiká, a modor és taktika természetének ismeretén épült.

Viszonyaink felfogása, Kossuth politikai jellemének átértése, a közvélemény kórjeleneteinek, és e symptomák terjedési arányainak mély észlelése, végre a forrongásnak induló tömeg szenvedélyeinek ismerete: voltak azon állambölcseségi anyagok, melyekből az ő jóslatai készültek.

Innen következett, hogy azon kérdésekre vonatkozó jövendölései, melyeknek ügyfolyamába európai eshetőségek vegyültek, vagy merőben nem, vagy másként teljesülének.

Ez áll mind a „Kelet népére“, mind a „Politikai programm-töredékekre“ nézve.

Széchenyi p. o. hitte, hogy Kossuthnak a magánjogi reformok körüli izgatása a kényszerített örökváltság és a közadózás megoldandó kérdéseit már annyira bebonyolította, hogy rendre a nép ingerültségbe, a nemesség csökönösségre menend át, minek aztán végeredménye fog lenni az urbéresek föllázadása. — „Ön — így szólott Széchenyi Kossuthhoz — mint Fernando Cortez, felgyújtá maga mögött gályáit, s már nem menekülhet. Ön mint felbőszült kártyás, kimondá a „va banque“-ot s ekkép ha le nem lép s vesz, akkor ingét, bőrét, sőt még lelkét is kénytelen lesz koczkára vetni; ha ellenben nyertes, nyeresége körülbelül ez lesz: hevesebb követőit, kik most, mint krokodil a napban, martyr-féle visiókban szeretnek gyönyörködni, kik nem fogják beérni szónoklattal és vezérczikkek írásával, de odébb mennek, le fogja sujtani, el fogja nyomni, ki fogja ez utból tisztítani a hatalom karja; — a felizgatott szerencsétlen adófizetők pedig, kiknek kezeiben az erő örültséggé vált, irgalmatlanul hátraesnek azon szabad ember s birtokos-féle idealtól, mely oly gyönyörű színekben mutatkozik önnek csalékony képzelme előtt, és a mely lét elébe minélelőbb vezetni honunk minden lakosait önnek nemes és emberszerető, de vizsás uton hajhászott tendenciája volt.“

Ezen jóslatból semmi sem teljesült, sőt a magyar kőznép érdekeit, vágyait és rokonszenvét tö-

kéletesen összeolvasztotta a nemesség érdekeivel, vágyaival, rokonszenvével. A „populus Verböczi-
anus“ eltűnt, s helyébe lépett a hon polgára, a pa-
loták és nádfedelek testvéri sokasága.

De miért vala Széchenyi rosz proféta? Mert az izgatást, melynek ő végkövetkezményeit kiszá-
mitá, majdnem félbeszakította a februari forrada-
lom. A vita tárgyai a nagy európai mozgalmak által
eliteltettek, mielőtt a perlekedő felek ingerültségbe
jöhettek volna.

S bátran mondhatjuk, hogy Széchenyi a kül-
hatások, az idegen lendületek miatt felforgatott
jóslatai szintugy emelik államférfiui hírét, mint azon
jövendölések, melyek szentirási pontossággal elkö-
vetkezének.

Mert az előrelátó csak az okok és követke-
zések rendes kapcsolatát tudja kitalálni, s minden
jóslatai, melyek a véletlen hozzájárulása által sike-
rülnek, épen ezen hozzájárulás mértékéig már be-
bizonyították a jósló combinációinak hiányait.

A „Kelet népe“ megbuktatá Széchenyi régi
népszerűségének nagy részét.

Könyvei azontul is keltek, szónoklatai figye-
lemmel, vállalatai bizodalommal kísértettek; de az
egyén iránt hosszas ideig igen kevés rokonszenv
vala, s lelkesedés többé soha.

Különösen az ellenzék vele alig tartott fen valami összeköttetést, s e kapcsolatok is rendre egyenként kezdettek szakadozni.

Széchenyi tudniillik a következő hat év alatt több apró táborozásokat folytatott e párt némely irányai és tekintélyei ellen.

1842-ben tartá hires elnöki beszédét a magyar akadémia nagygyűlésének megnyitására.

A derék szónoklatnak fő célja bebizonyítani, hogy az akadémia alapítása volt a legokoszerűbb intézkedés, melyet a magyar 1825-ben önérdekének ápolása végett életbeléptethetett. Gyönyörűn van kifejtve a nyelv-reform hatása a nemzet eszmekörének tágitására. Ha feladatomban volna, Széchenyit mint írórt venni bírálat alá, úgy az ő akadémiai beszéde, sulyánál és szépségeinél fogva, különös figyelmet igényelne.

De mostani vállalatomban e szónoklatnak csak egyik mellékírányát, melyen pelemiai szín csillám-lék át, engedi érintenem.

Itt is rövid leendek.

„Ideje van, szól a gróf, tisztába jönni: vajon oly drága, de oly annyira kényes kincset, mint a nemzetiség, a nemzeti sajtáság, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni s növeszteni leginkább, sőt kirekesztőleg.“

Ekkor fejtegeti, hogy a nyelvnek a „sic volo sic jubeo“ modorban terjesztése siker helyett visszahatást szokott előidézni, s nemzetiségünk diadala

csak értelmi felsőségünk által vivathatik ki. „Mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában elolvasztói erő van, mint egy üres vagy zagyvateli főben; épen úgy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbség és egyéb semmi.

Még China félénk népe is magába olvasztá győzőjét a hajlatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag oly csekély, értelmi és erkölcsi előnnyel birt hódítója fölött.

Ne keressük ennekokáért nemtönket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább személyes erőnyeinkben s lelki felsőbbségünkben; mert minden nemzetnek erőnye s felsősége csak annyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiulag és szeplőtlen.

Olvasztói felsőséggel kell birni. Ámde bir-e ilyessel az, ki szeretetre-méltóság és rokonszenverterjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérrel eltarkít, már azt hiszi, sziveket bájolt és velőket hódított. Vagy bir-e olvasztói felsőséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsültetést? Vagy tán azért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert oly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját véreért, a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sujtja s hirnevét alacsony gyanuval bemocskolni nem pirul.“

Ily diatribák után Széchenyi említi, hogy néhol a magyar nyelv terjesztése erőszakos utakon, sőt a ház és templom szentélyeibe tolakodva terjesztették.

Vége a déli szláv reactio növekedését egyéb okokon kívül a mi tulheves magyarosításainknak és a nyelv körüli némely megfontolatlan intézkedéseinknek tulajdonította.

„Oh! nagy isten! — így kiált érzékenyülten — távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk, — a tudós társaság — fogja tán ereklje gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismért ugyan a magyar, de forró véréből hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem bírta, hanem saját lábaival tiporta el!“

De beszéde népszerűtlen volt.

Széchenyi második táborozása, régi barátja, a graefenbergi szenvedő, ellen vala intézve. Ő tudniillik Wesselényinek a Pesti Hirlapba irt néhány cikkeiből alkalmat vőn, nyílt leveleket intézni az ellenzék egykori vezéréhez, melyben enyelgve föl-szólítja, hogy miután Wesselényi nem tud messze látni, de lábai jók; ő azonban eléggé éles szemű, de lábai gyöngék: ezen okból, mint pályájok kezdetén akarák, egyesüljenek most, hogy Wesselényi nógathassa őt a gyors együtthaladásra; ő pedig

figyelmeztethesse Wesselényit a gödrökre, melyekbe a gyors haladó, ha körültekinteni nem tud, bele szokott bukni. — Ezen szövetkezésre hívás után kiterjeszkedik annak fejtegetésére, hogy sikertelen erőlködéseinek gyökéroka ott rejlik, hogy Ausztriával viszonyaink természetét és kölcsönös igényeit elég hidegen taglalni, elég mélyen felfogni nem tudjuk. Mert mihelyt e vegyes házassága az alkotmányos Magyarországnak az alkotmánytalan Ausztriával, fön és alatt, az ellenzék és a kormány által egyaránt az igazság és méltány szempontjából vétetnék föl, a bizodalom helyreállhatna, s a legnevesebb erők nem emésztenék magokat sysiphusi fáradalmakkal.

A közönség e nyílt leveleket nem találta a beteg Wesselényi iránt eléggé gyöngédeknek.

Széchenyi harmadik táborozása a vukovár-fiumei vasut ellen vala.

E pályavonal, mely Kossuth kedvencz eszméje volt, már azért sem tetszhetett Széchenyinek, mert nem az egyetemes érdekek, hanem a vidékek képviselője volt, és nem indult ki Buda-Pestről, az ország szivéből, a mi értelmi és ipari erőnk központjából. Azonban, ha a vukovár-fiumei vonalt kárhoztatni kellett Széchenyinek, mint a vállalatok terén a központosság emberének; még inkább kelle azt gyűlölni, mint specifice magyarnak. Mert e vonal egyetlen magyar falucskát sem érintett, s bámulatos ügyességgel látszott arra a célra tervezve, hogy a déli szlávok egymás közt és a tengerrel

szorosan összeköttesenek s hogy a határőri ezredekét gyorsan lehessen összevonni. Ezen habár nem szándékosan, de tetteleg magyar elleni irányért Kossuth még az országgyűlésnek rendkívüli és szokatlan áldozatokba kerülő pártfogását is igénybe akarta venni. Végre a vukovár-fiumei ügyben visszatetszett Széchenyinek ama fellengős és szertelen ígérekkel ámitó modor is, mely a tengerészeti rajongást hevitette föl, hogy a lelkesedés szemüvegén át az előmunkálati és pénzsámítási hibák ne vétessenek észre. Soha semmi kérdésben nem vala a grófnak inkább igaza, mint a vukovár-fiumeiben. Cikkeit éllel és eszmegazdagsággal, szakismerettel és a fajunk iránti hűség magasztos szellemével árasztotta el, s mégis a közvélemény Kossuth mellett maradt és a hazafisággal párosított bölcseség adeptusának csak az tartatott, ki a vukovár-fiumei tervben semmi hibát nem birt felfedezni.

Széchenyi negyedik táborozása a védegyleti izgatások ellen volt.

Tudatik hogy József császár leginkább a magyar nemesség nem adózása miatt tartotta föl a vámsorompókat.

Az ellenzék a vámsorompókat nagy sérelemnek és vagyonosodásunk fő akadályának tekintette, mig meg nem jelent Liszt Frigyes munkája, akkor pedig rögtön positiót változtatván, az ipart hitte pártolándónak s nem a mezei gazdaságot: tehát már nem a vám eltörlését, hanem a vámtarifának

a magyar érdekek szerinti módosítását és alkotmányos ellenőrzését sürgette.

Majdnem ugyanazon időben a birodalmi kormány kezdé átlátni, hogy József császár a vámso-rompókkal tulajdonkép a magyar önállóságnak mal-mára hajtotta a vizet, és a birodalmi érdekekhez közelítésre egygyel több akadályt teremtett. A mi-nisterium szerette volna tehát ledönteni a vámso-rompót, de az bő pénzügyi forrás levén, természe-tes vala, hogy némi kárpótlás nélkül nem eszkö-zöltetheték. Az 1843-ki országgyűléstől tehát ez iránt várt ajánlatokat.

A párt-positiók kölcsönös megváltoztatásából következett, hogy semmi kiegyenlítésről, mig az új elvek iránti új szenvedélyek medreikbe vissza nem térnek, többé szó nem lehetett.

Az országgyűlés neheztelések közt oszlott el, és még a törvényhozás termében már megpendítte-ték: állítsunk tehát védvámot az osztrák gyármá-nyok ellen saját házaink küszöbe előtt.

Igy támadt a védegyelet.

Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy az anyagi és ipari vállalatokban elől azok soroztassa-nak, melyek kiválón hasznosak, az osztrák érdeke-ket pedig érezhetőn nem sértik; mert csak így rem-éllé, miként később, gyarapodva és erősödve, az összeütközési kérdésekben is nem fognánk veszte-sek lenni. A védegyelettől tehát félt; mert az az osztrák iparosokat és tőkepénzeseket ellenünk uszítja, s harczunk egyenetlen leend. Aggódott azért is,

mert hitte, hogy egy lábtoppánással nem lehet a földmivelő országokban valóságos ipart teremteni, nem gondolt, nem várt a védegylettől egyebet, mint biztatásokat a gondatlan vállalatokra és kezességet néhány gyár ephemer sikere mellett a bukásról. — Továbbá Széchenyi látta, hogy a védegyletnek erkölcsi alapjává azon eszme tétetett, hogy a birodalmi rendszer miatt naponként szegényedünk és az ország közértéke évenként tetemesen apad. Ő pedig e szegényedést valótlannak, és e szegényedéssel izgatást veszélyesnek tartá. — Végre a védegylet szerkezetét sem szerette, mert vevé észre, hogy a központi társulattal a vidékiek oly szoros összeköttetésben állanak, hogy hálózat által könnyen lehet más izgatások anyagait is az országba széthinteni.

Ezek valának nézetei, s e nyíltan vagy el-leplezve tartott eszmék szerint folytatta hosszas ideig, de viszont kevés népszerűséggel, a polemiai táborozást a védegylet ellen.

De míg egyfelől nemlegesén hatni igyekezett az eszmék és irányok tisztázására; másfelől nem hagyta parlagban kedvencz munkaterét, a véleményterjesztés és a nagy anyagi vállalatok mezejét.

Miután a háziadó megbukását, az izgatási rossz modor miatt, kikerülhetlenné látta, a telekadóval lépett fel, mely főként az országos közlekedési célokra évenként majdnem 6 milliót jövedelmezett volna, s így egy száz millióra menő nemzeti kölcsönnek, és az önálló magyar financiainak megvet-

heté vala alapját. — Tudjuk, hogy e terv elvben és pénzüszvegben egyaránt iszonyuan devalváltaték az 1843-ki törvényhozás tanácskozmányaiban, s midőn a sok nógatások után végtére a főrendek és képviselő urak a közteherhordozásra egy kevésse meg akarták nyitni a „populus Verböczianus“ zsebét; akkor — mint a tiszta égből a villám — a haza atyjai közé csapott egy elvkérdés, s ki ki ugy szétszaladt egymástól, tudniillik a nézetekben és a főszempontban, hogy többé a majoritást az eredmény felé téríteni, se csábitgatással se fenyegetéssel nem lehetett. Maradtunk tehát tetteg a réginél, annak undokságát egy elv-phrasissal betakarva, hogy szemet ne sértsen.

Széchenyi 1846-ban a helytartótanácsnál a közlekedési osztály főnökévé neveztetvén ki, nagy látkörü, de kevés alapu tért nyert a hatásra. Neki ott mindent teremteni kellett és semmiből. Erélyének sikerült nehézségeket leküzdeni, melyek leküzdhetlenek, és érdekeket egyesíteni, melyek szembeállók, s egymásra gyanusak valának. Igy támadt a Tiszaszabályzás óriás terve, és a birodalmi ministerium közönyössége, a megyei „vis inertiae“ meg nem tört negéde, s a socialis térnek — melyre a szabályzás nagy része fektetteték — kevés rugonyossága mellett is, e rendkívüli vállalat, Széchenyinek minden akadályokon győzedelmeskedő erélye következésében, megkezdeték s gyorsan haladt s fog talán ezentul is gyarapodni. Átala 150 négyszeg mértföld, egy kicsiny ország, szereztetik

meg a hazának és különösen a magyar fajnak, mely a Tisza dús vidékein terjed szét, s melynek anyagi és erkölcsi emeléséért volt Széchenyi előtt annyira fontos a Tiszaszabályzás. — Mellékesen kell még itt emlitenem, hogy a Tiszaügyben körutjai által Széchenyi népszerűsége a vidékeken újra meglepő fejlődésnek indult. Pesten gyanusan vagy neheztelve tekintettek rá a pártok. Magyarország nagy rónaságán nyílt karokkal és sugárzó lelkesedéssel fogadták.

Kapu előtt állott már az 1847-ki országgyűlés, melytől Széchenyi a közlekedési ügyben eldöntő megállapodást várt. Kiadta tehát utósó munkáját, egy hivatalos jelentést, a közlekedési ügy rendezéséről, mely mint irodalmi mű látott világot, s inkább könyv is vala, mint hivatalos alaku előterjesztés. Ebben száz millióra kért a törvényhozástól hitelt Magyarország investitójára. A vizszabályokon és némely, a szellemi érdekekre vonatkozó, intézeteiken kívül, főként a rendszeres és központosított vasuthálózat életbeléptetése lebegett Széchenyi szemei előtt, s teszi e munkáját, mint egy szakértő kitűnő conceptioját, érdekessé, sőt állandó becsüvé. — Terve szerint négy fővonal, mely hazánkat majdnem egyenlő négy részre osztaná, képezné az országos közlekedések alapját, u. m.: 1) a pest-bécsi, mely Németország által a keleti és éjszaki tengerrel hozná kapcsolatba; 2) a pest-fiumei, mely Fiumével és az Adriával csatolná össze; 3) Szolnokon keresztül a pest-aradi, mely Erdélyen át

tovább folytatva idővel orienssel fogna érintkezésbe hozni; 4) a pest-kassai, mely a Hernád völgyéből a Poprád völgyébe vezetettvén, képezné az összeköttetést Galliciával és északkal. Ezen közlekedési csatornákhöz, mint apróbb erezetek, folytak volna be, az életerő gyorsabb és arányosabb vezetésére a mellék- és szárnyvonalak. — Széchenyi azon eszméjét, hogy a központosított s onnan a részekre kiterjedő ipart, forgalmat és közlekedést a nemzetiség számára kamatoztassa, sehol nagyobb következetességgel nem alkalmazá, mint e tervzetben, mely a különböző ajku népiségek érdekeit óvatosan kiméli ugyan; de az egész rendszer összevege által, ha életbe léptethetett volna, Magyarország nemzetiségi átalakulását kétségen kívül végrehajtandja.

Könyvének megjelenése előtt több hónapokkal inditá meg Széchenyi szintén utósó táborozását régi versenytársa Kossuth ellen.

„A politikai Programm-töredékre“, mely Széchenyinek legszenvedélyesebb műve, két ok nyújtott alkalmat. Egyik tulajdonkép az ellenzékre; a másik Kossuthra vonatkozott. Az ellenzék tudniillik a conservatív párt példájára, midőn Széchenyi tiszai első körutját tartá, szintén akart egy párt-hiszkegyet közzétenni. A nemes gróf Apponyi grófot a haladásra kívánta nógatni, de nem megbuktatni; ellenben az oppositio feje, Batthyány Lajos gróf, a kancellárnak minden áron leléptetésére törekedett. Továbbá Széchenyi hitte, hogy ha az ellenzék nem

csupán ellenörkődni akar a jövő országgyűlésen, de maga áll az indítványozások élére, a dolgok viszont felfognak akadni, a reform nem sikerülend. Ezen szellemben szándékozott tehát az oppositiónak tanácsokat adni, melyek azonban inkább élesek, mint kibékítők valának. — A „Politikai programm“ másik részének oka Kossuthnak a „Heti lapokban“ megjelent czikkeken vala.

A Programm kevésbé tartalmaért, mint Széchenyinek következő hires jóslataért nevezetes.

„A honnak álladalma — ezt jövendőli ő — megrendül, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szívök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetencia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni státustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segítsen.“

„A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn s már már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utósó agoniáját fogja élni.“

„S ön Kossuth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószivü embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényüzési függczimer, ön, mit fog érezni, ha csakugyan még is ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusióiból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

„Midőn státusbölcsességgel hitte magát telve lenni, csak phantasiával és önhittséggel volt saturálva;

„Midőn prófétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán; s miglen teremtői illusiókban ringatta

magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projec-tans, ki mindent kezd és mindenbe belé viszi a könnyenhivőket, egyet s mást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud;

Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag;

Midőn új politikai messiásnak, egy mélyen beható státus-bölcsnek hitte magát, soha sem birt magasbra emelkedni, mint egy jószívű misericordianus nézpontjára, ki minden kis sebre irt szeretne kenni, hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára és a ki borzasztólag előmozdítván a do-logtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésnek indult nemzetet, regenerálni soha nem fog;

Midőn népeket gondolt boldogítani, zug-prókátorként sze-rencsétlenségünkre csak felizgatójok volt, s hogy ekkép:

Midőn honunk institutióit rendezni, szilárdítani vélte, végképi zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványá volt, szolgálta állapotba sülyeszté a hazát; nemzeti-ségünket pedig, mely, bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institutióinknak, s azon egyedüli regenerationalis szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megenged-jük, végkép elejtette lábairól; s ehhezképest

Még azon illusióban is, mikor azt hitte: legalább köte-lességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elküvetése korántsem kötelességteljesítés még!

Akkor, mondom, ha ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert ön-al-kotta világa nem realisabb mint a déli báb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint ön maga — akkor ugyan kérdem, fog-e de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelni keblében?

Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kér-dem, nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy végkép fel-dult nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szűnő figyel-

meztetés ezt hangoztatja füleibe: l'enfer est peuplé des meilleures intentions ?

Vagy tán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevehetlen állítása fog jutni eszébe, hogy „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ahhozvaló tulajdon nélkül“, ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mind azon illúzióra, sőt megátkozza azokat, melyekből sem elég higgadt-sága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye, túrni, hogy azokból mások eliberálják önt?

És azért a haza szent nevére kérem önt, lépjen le agitatójának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről is általán . . .

Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer felvett „nélkületeket sőt ellenetek“-féle vili-tánczot: ám tessék,

Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen böszülésig fel; vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostromozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltsse meg mérgével a visszatörést poharát csordultig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hú is, ki önnek csalálmait még idején ketté törni elég elszánt-sággal birt s tehetsége szerint ügyekezett volna.“

A politikai programm-töredék e keserű jóslata nem akadályoztatta meg, hogy Kossuth a legnagyobb lelkesedéssel ne választassék Pestmegye képviselőjévé, mi rábirta Széchenyit, felsőházi tekintélyes helyzetét a mosonyi követséggel cserélni föl. S itt kezdődik közpályájának igen rövid és szenvedélyekben dúsz

Harmadik korszaka.

Legyen szabad csak madártávpontról vetni egy gyors pillantást azon alig tizenegy hónapra, mely Széchenyinek a pozsonyi képviselőterembe és Görgen tébolydájába lépése közt fekszik. A történelem majd részletesen utánpótolandja azt, mit a honfinak szintoly fájdalmas s talán helytelen is volna hideg szigorral hosszasan taglalni, mint nyugodt közönyösséggel átolvasni.

Az országgyűlés kezdetén Széchenyi minden fáradságát egy középpárt alakítására fordította, mely a jobboldal csökönységét és a szélső baloldal szenvedélyes és elsietett követeléseit megtörve, a haladás utját az érdekiegyenlítés eszközei által nyiltabbá és kevesebb akadályokba ütközővé tegye.

De a követi tábla akkori elemei épen erre voltak legkevésbé alkalmasok.

Mert Kossuthot tekintélyes elvbarátai nem szerették, de nagy népszerűségétől félték; miből következett, hogy az ellene szőtt titkos és apró munkálkodásokra könnyen rávétették ugyan magokat; de elvei vagy eljárása nyilt megtámadásától visszadöbbsentek.

Igy pedig parlamenti pártot teremteni nem lehetett, s annyival kevésbé, mert a conservativok és ellenzék sokkal régibb idő óta és sokkal több gyűlöléssel küzdöttek egymással, hogysen a mérséklett árnyalatok fusiojára, 1847-ben hajlam mutatkozhatott volna.

Széchenyi Kossuthtal a fiumei kérdésben akart láncsát törni.

S kétségkívül ez vala a legjobban kiszemelt küzdési tárgy; mert a pest-fiumei vonal előnye a vukovár-fiumei fölött még a szenvedélyes Kossuthbarátok előtt is, már annyira világosá lőn, hogy az első vonalt nagy többség fogta volna — s közök Pestmegye — utasításilag pártolni.

Kossuth látva a készüléteket, természetesen ellenlépésekről gondolkodott. Szükséges vala a közlekedési tervektől elvonni a nemzet élénk figyelmét, mi csak egy izgatási kérdésnek szőnyegre dobása által vala eszközölhető. Ezen okból indítványoztaték — a siciliai forradalom, a milanoi elégtelenség és a közép-olaszországi zavargások hire közt — azon fölirat, mely az örökös tartományok számára alkotmányt kér és a magyar helytartónácsnak a felelősség elve szerinti rendezését sürgeti. — Alig tevé meg Kossuth javaslatát, már kiütött a februári forradalom.

Széchenyi ezen elhatározó perczet így fogta fel: most Olaszország lángba borul, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a birodalom súlypontjai könnyen megváltozhatnak. — Mit kell tehát az országgyűlésnek és a magyar nemzetnek egyebet tenni, mint a királynak kinyilatkoztatni: uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeink pengetésével, most védelmedre sietünk és számolj a nemzet egész erejére. Ekként Magyarország a birodalom támaszává válván,

Budapest annak központja lehet, mint Eugen herceg, mint Gentz, s Ausztriának keleti nagy, de elhanyagolt érdekei régóta javasolták.

Kossuth az ellenkező nézeten volt, és az európai események által támasztott rezzentséget alkotmányos jogok megnyerésére vélte használandónak. Eszméi valának a népszerűek.

A bécsi és pesti forradalom kiütött.

Ápril 7-kén az 1848-ki törvények szentesítettek s általok a felelős magyar ministerium életbe lépett.

A ministerium különböző politikáu férfiakat kötött össze, kik meg valának győződve, hogy visszavonulásuk a hazát végveszélybe ejtené: mert egyfelől a régi intézmények többnyire megszűntek, másfelől igen kétségesnek tartaték: vajon fogna-e más ministerium és teljes számmal neveztetni ki?

Ezen aggodalomban Széchenyi is osztozott. S így a kötelességérzet bilincsei által a kormány gályarudjához voltak lánczolva mindnyájan. És vonták többnyire iszonyu keserűség közt az elviselhetetlen terhet.

Midőn már a meghasonlás az osztrák ministeriummal tággá lett; midőn Horvátországnak Magyarországgal összeköttetése tetteleg megszűnt; midőn Jellachich bán állása naponként fenyegetőbbé vált, és a rácok a római sánczokba megfészkeltek

magokat: a törvényhozás összehívaték tanácskozni teendőinkről a hon veszélyes helyzetében.

De már a trónbeszéd felolvasása előtt el lőn határozva a parlamenti pártok jövődjéje.

Az olasz kérdésben t. i. a ministerium az országgyűlés befolyásosabbnak hitt egyéneit zárt conferentiára hívta meg. Az olasz kérdés s ez által a Carlo Alberto elleni haderő meg vagy meg nem ajánlása fordult itt elő. A conferentiának majdnem négy-ötöd része a ministerium nézetét, melyet Kossuth is védelmezett, pártolta. De a kisebb szám hangulatából látszék, hogy majd a válaszfőlirat tárgyalásakor a ministeriumot hevesen fogja az olasz ügyben ostromolni.

Ez megdöbbsenté vagy fölbátorította Kossuthot, s minden ministeri conferentia nélkül tisztársai nevében is kinyilatkoztatja, hogy a kormány az olasz kérdésben nem többséget, hanem egyhanguságot ohajtván, eláll kívánataitól és a nádor meg fog kéretni, hogy a tervezett trónbeszédnek ide vonatkozó szavai kihagyassanak.

E nyilatkozat valósággal az országgyűlési ministeri többség megbélyegzése és annak tudtuladása volt, hogy a kormány saját pártját örökké kész föláldozni a minoritásnak, mihelyt az heves és követelő.

Csakhamar a ministerium Kossuthra bizá parlamenti képviseltetését a vitatkozásokban. Rendszerint Kossuth indítványozott és felelt az általános politikára vonatkozó interpellatiókra. De ő már

augusztus elején titkos összejöveteleket tartott a minoritással s annak érdekei szerint compromittálta mindig a ministeriumot, mely, minél inkább nehezdedtek a körülmények, annál kevésbbé mert a tárczákról lemondani.

Igy jutott többségre a parlamentben a szélső párt s foglalt el az utczaí és klubbi közvéleményben minden terrenumot.

Széchenyi a dolgok ezen menete miatt annyira el volt csüggedve, hogy a haza fölbomlását és a polgárháborút már a küszöb előtt lenni hitte.

S valósággal, a Jellachich bán történhető benyomulásai ellen összevont drávai seregről szálló hírek; a ráczokkal eredménytelen táborozások miatt támadt gyanuk; az ujjonczállítási törvényjavaslat vitatásakor kifejlett szenvedélyesség, és a bécsi ministerium által elvállalt politika felől terjedező nézetek, annyira fölingerelték a kedélyeket, hogy a marcziusi napok óta soha Buda-Pest élénkebb és mozgalmasabb, soha a tömeg hangulata fölhúrozattabb, kedélye ingerlékenyebb nem volt.

A képviselőház, szintén szenvedélyektől hányatva, september 2-kán comitévá alakult a horvát-ügyben, de még sötétebb kedélylyel oszlott szét a tanácskozmányból.

September negyedikén száz tagból álló országos deputatio Bécsbe küldése határoztaték el a hadi és pénzügyi törvényjavaslatok megerősítéséért és ő felségének Budára költözéséért, mint a bizodalom helyreállításának még fenlévő eszközeiért esdekleni.

De a közvélemény már a bizottságnak ő felsége színe elébe bocsáttatása iránt is kételkedett.

Néhány nappal előbb Batthyány és Deák Bécsbe mentek az érdekek kiegyenlítésének lehetőségére előkészítő utakat törni.

Ezen perczekben Pesten a ministeriumban jóformán anarchia volt.

Az itt maradt tagok Bécsből vártak valami eredményt, mely kezökbe adhassa a tájékozási fonalat; de Kossuth ellenkezőleg gondolkodék, s augusztus hó végnapjaiban elhatározá nagyobb arányokban támaszkodni a nép szenvedélyeire.

Ily sorserejü perczek alatt találkoztam egy barátomnál Széchenyivel.

Ő lázas ingerültséggel beszélé, miként Kossuth Budavárát véletlen megrohanás által elfoglalni, vagy a mint kifejezte, „a nemzet számára biztosítani“ akarja. Ezért kravalt készit. Háromezer brüsseli fegyvere van elrejtve, melyet az állam költségén hozatott, de kézbe nem szolgáltatá. A nádor értesült az egész tervről; azonban fél minden eldöntő lépésektől.

Mig Széchenyi a történeteket elmondá, gerjedtsége perczenként növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek, s majdnem bogot formálának.

„Én a csillágokból olvasok, kiáltott föl könyezve. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van.

Száguldó csapatok dulnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum dei!“

Mi biztattuk, kicsinyítettük a veszélyt; de kértük, menjen rögtön a nádorhoz a körülmények szerinti intézkedések végett.

Ő estye kilencz órakor kocsijába fogatott, igérvén, hogy visszajövet hozzánk betér az eredményekről tudósítani.

Én tizenegy utáinig vártam; akkor haza kellett mennem.

Mit beszélt a nádorral Széchenyi, nem tudom.

Hallám, hogy éjfélkor érkezve haza, a legmélyebb izgalmak közt virrasztott, s a nádor nézeteivel elégtelen volt.

Másnap sem találkozhattam vele.

Azután rögtön Bécsbe indulék s negyvennyolcz órával később hallám, hogy Széchenyi is odaérkezett, mint örült.

Kossuth szándékait és a nádor ellenmozgalmaikat részint Szemere, mint akkori ideiglenes hadügyminister; részint a Bécsből megtérő Batthyány gróf Pozsonyban Lamberg grófnál, Komáromban a várparancsnoknál és Pesten Kossuthnál magánál visszavonatta.

S így elmaradt a zivatar, hogy utóbb nagyobb erővel törjön ki.

The first part of the book is devoted to a general
 description of the country and its inhabitants.
 The second part contains a detailed account of
 the various tribes and their customs.

The third part is a collection of
 the most interesting stories and legends
 which have been handed down from
 generation to generation.

The fourth part is a list of the
 names of the various tribes and
 their respective territories.

The fifth part is a list of the
 names of the various rivers and
 lakes which are situated in the
 country.

The sixth part is a list of the
 names of the various mountains and
 hills which are situated in the
 country.

The seventh part is a list of the
 names of the various plants and
 animals which are found in the
 country.

